

БЕСЕДЕ ПОД ГОРОМ

ПРЕДГОВОР

Христос је беседио на гори (Матеј 5–7), ја се усуђујем беседити само *под гором*. Невидљиви Христос и данас стоји на гори, тј. на висини, и беседи људима кроз своје јеванђеље и кроз дух свој, а ја стојим под гором, послушкујем Христа и говорим браћи својој, која се налазе заједно са мном у низини.

Христос је говорио с ауторитетом, ја говорим без ауторитета. Сав мој ауторитет је у мени, не ван мене; не у моме пореклу или звању или мисији, но у мојој вери, којом живим, и у мојој љубави, с којом предлажем своју веру браћи својој. Ја само предлажем своју веру, ја је ником не намећем. Да ли ће ко усвојити моју веру? Ако је нико од људи не усвоји, ја ћу остати сам под гором, — сам са својом вером. Но такве самоће ја се не плашим. Ја се не плашим самоће без људи, ја се плашим једне празније самоће, — плашим се самоће без вере.

Ја бих желео, да моју веру усвоје сви они, који су осетили самоћу без вере, или, празнину живота без вере. Не бих ја то желео због тога, што би моја вера била славнија због множине својих следбеника, но због тога, што би кроз ту веру следбеници њени постали славнији у животу своме и у смрти својој. Није мени до части вере но до части људи. Није вера циљ но мотив живота. Не постоји вера вере ради, нити Бога ради, но људи ради. Својом вером људи могу учинити већим и славнијим само себе, не Бога. Пред величином Божјом подједнако су ништавни и људска вера и људско безверје. Бог хоће да људи верују не ради Његове величине но ради њихове.

Бог *не верује* ништа, Бог *зна* све. Човек, који не верује ништа, мора или знати све или уображавати да зна све. Човек, који би знао све — такав не постоји ниједан — био би раван Богу, човек, који уображава да зна све — таквих има много — стоји испод онога, који не зна ништа. Ко знањем подржава своју веру и вером допуњује своје знање, тај је практично решио *проблем вере и знања*. Свако друго решење, диктирано обично сујетом или незнањем, чини гору тајни и загонетки, под којом се човек у животу налази, још огромнијом и тежом.

Под гором тајни и загонетки светских налазимо се ми из двадесетог века после Христа као и они из двадесетог века пре Христа. И у наше време, као и у сва минута мисаона времена, чују се уздаси сумње и немоћи:

О разрешите ми загонетку живота,

Ту премучну, прастару загонетку!...

Реците ми, шта означава човек?

Одкуда је дошао? куда иде?

Ко станује тамо горе на златним звездама!

(H. Heine, Die Fragen.)

Нека је човечанство за 4000 година учинило и 4000 корака унапред, највише, — шта је то према високој гори тајни, која се простире даље од Сиријуса, и даље од свих наших бројева? Ништа, само по себи. Но то је доста, да веру учини неопходнијом, да је удуби, и узвиси, и окрилати. Истина, крила вере су често Икарова крила; као што су се Икарова крила растопила од сунца, тако се и крила вере често топе од сумње. Но шта све сумња није

растопила, и није разјела? Она је не мање и знање разјела. Енглески позитивисти (Џ.С. Мил), који су више но ико ценили позитивно знање, више су но ико и посумњали у исто.

— Вера која је само теорија, вера појмова и силогизма, увек има Икарова крила, увек је изложена сумњи. Вера пак, која је постала нераздвојни део душевног живота, која управља свим мотивима и свим делима једнога човека, вера, којом се живи, — таква вера има боља крила од Икарових, такве се вере сумња не дотиче. С таквом вером човек може узлетети високо, — високо на гору, где је Христос, и с таквом вером човек може и пред гором тајни и загонетки живота бити херој, пун храбрости и срећног мира душевног. Такву веру, држим, предлажем ја браћи својој под гором.

Да ли ће ко усвојити моју веру? Или ћу ја остати сам, — сам са својом вером? Уосталом такве самоће ја се не плашим, — ја се не плашим самоће без људи, ја се плашим самоће без вере, јер то је најпразнија и најмучнија самоћа, каква може снаћи малене становнике под гором.

Н. В.

О ЈОВАНУ И ПРОДИЈАДИ

*Ево ја шаљем весника свога пред лицем
твојим, који ће приправити пут твој
пред тобом.*

*И сви држаху Јована за пророка.
А кћи Иродијадина. научена од своје матере,
рече Ироду: дај ми овде, на једноме
тањиру, главу Јована Крститеља (Марко
1, 2; Матеј 21, 26; Матеј 14, 28).*

*Што се обзиреш око себе?
Није овде место твога одмора.
De imitatione Christi, lib. II. cap. 1. 4.*

Човечанство је једна горда реч, драга браћо, но посматрано с планине човечанство се не види. Види се магла и виде се облаци, но човечанство се не види. Виде се црне гомиле шума и неправилно изаткана мрежа поља и њива, но човечанство се види. Назиру се кроз маглу и велики градови као локве просуте сиве боје, и назиру се реке и путеви као извијугани бели конци, но човечанство се не назире. Не виде се царске палате, ни парламенти, ни храмови, нити се виде муве, које прелетају те предмете људске гордости, нити се виде врапци, који лете над мувама, ни орлови, који лете над врапцима, — само се види горе мало плаве боје, што људи зову небо и доле мало сиве боје, што људи зову земља, и између тога двога нешто, што људи не зову никако. Посматрачу на планини најзад се заморе погледи тражећи у долини под собом човечанство, и он склапа своје очи, развлачи уста на један циничан осмех и шапће сам себи: човечанство је само једна горда реч! И затворених очију почиње да слуша, не би ли бар чуо то човечанство.

Човечанство је једна горда реч, драга браћо, но слушано с планине човечанство се не чује. Ветар се чује и чује се шума, но човечанство се не чује. Човечанство у долини пир пирује, но од тога пира ни глас не допире до планине; човечанство у долини плаче и рида, но његов плач и његово ридање не иде у висину даље од врабаца; човечанство у долини води ратове,

но ларма њихових ратова не допире ни докле орлови допиру; човечанство у долини жени се и удаје се, уз лупу звона и прангија, и приређује шумне овације својим херојима и шумне демонстрације својим тиранима, но гласови од свега тога пре се уморе и умру но што стигну на планину. И слушац, који на планини држи уво прислоњено уза земљу, не би ли што чуо од човечанства из долине, најзад се усправља и гласно говори сам себи: узалуд ја гледам у један пуст гроб и очекујем из њега глас: човечанство је једна горда реч и ништа више. Нечувено и невиђено са висине човечанство живи и умире у дубодолинама живота, и подједнако се не чује и не види ни кад је живо ни кад је мртво.

Па ипак, браћо, у том човечанству, које се не види с планине само зато, што га очи наше не могу да виде, и не чује само зато, што га уши не могу да чују, у том човечанству одигравају се драме, које ни на којој висини простора ни даљини времена не могу остати неопажене за онога, који види с планине као и из долине, и чује из далека као и изблиза, тј. за онога, ради кога се и одигравају све те драме у човечанству, — за Бога.

У човечанству се одигравају многобројне ситне и крупне драме, које муве и врапци и орлови не опажају, но које се зато не мање одигравају. Све те ситне и крупне драме у човечанству сачињавају једну велику, једну стројну, генијалну, једну једину драму, коју, истина, облаци и магла и шума и планина не могу да виде, но која за то не мање постоји и ништа од своје величине не губи, јер је види онај који треба да је види.

Тако је и необична драма Јована Крститеља, која се одиграла на данашњи дан пре много векова и коју ми и данас спомињемо, остала невиђена и нечувена за чобане, који су онога дана седели на брду јелеонском над Јерусалимом и, лежећи потрбушке, трудили се да виде и чују у њему оно што се зове човечанство.

Јерусалим је живео тога дана као и обично својим лењим оријенталним животом. По улицама су седели многобројни просјаци, који су просили милостињу у име старог Бога Израилског, коме узајмљује онај ко њима, просјацима дели. На пијацама су се препирали Фарисеји и Садукеји о законима и пророцима, и никад нису могли свршити своју препирку. Њих је мирила само заједничка мржња према римским стражама, које су поред њих крстариле и звецкањем оружја њихову ларму надвишавале. У храму, у великом Соломоновом храму, владала је гробна тишина, и ако је ко у њему тада био присутан, тај се трудио, да се и сам изгуби у тој тишини, која је оличавала давну предавну прошлост људског рода. По кућама се певало, плакало, интригирало, мислило, одмарало и радило углавном све оно, што се и данас ради по градским кућама каквог врелог летњег дана. Мисли стараца односиле су се на далеку прошлост, на хиљаде година далеку прошлост, оживљавајући у њој Ноја и Аврама и остале праоце и разговарајући са њима. Мисли младића прелетале су хиљаде километара у простору и заустављале се на великом и вечном граду, на тадашњој престоници света, Риму. Старци су мислима својим питали прошлост а млади људи питали су Рим о судби свога народа. И тако је Јерусалим, овај свети израиљски град, био везан једном мрежом мисли људских с крајевима простора и с крајевима времена у оном моменту, кад су се пастири с јелеонске горе узалуд напрезали да виде оне машине што мисле и што сачињавају горду реч — човечанство.

Међу осталим сивим тачкама, које су се с планине могле видети, била је и једна, за коју се никад не би рекло да је то раскошни и сјајни двор Иродов, у који се стицао сав епикурејски свет Јерусалима, који је у светом граду не светиње, но уживања тражио. Мања и од једног малог мравињака изгледала је пастирима ова мермерна палата, у којој се одиграла драма Јована Крститеља и Иродијаде, драма која је и до нас дошла, и која и наша срца узбуђује. Замислите: горда мермерна палата Иродова, која се с планине могла видети, ма и као једна

сива тачка, преко које су пастири бацали поглед, ишчезла је с лица земље; ни камен на камену од ње није остао; док драма људска, која се одиграла у тој палати, и која се није видела чак ни са хиљаду метара висине, живи и данас: живи и данас та невидљива ствар и животом својим васкрсава и реконструише у машти нашој и сјајну палату Иродову из траве и пепела. Драма људска, дакле, важнија је од мермерних палата у којој се она одиграва — човечанство је, драга браћо, важније од планине, са које се оно не види.

Драма Јована Крститеља почела је још пре његовог рођења. Још пре него што се Јован појавио у живот, о њему је говорено. И о свима нама се, драга браћо, говори још пре нашег рођења. Пре него се ми на светлост јавимо, о нама се мисли и говори. Бог мисли о нама, анђели његови знају за нас, родитељи наши саветују се о нама за време док смо ми још далеко од свести и светлости. Кроз стотине посредних и непосредних веза везани смо ми и пре рођења са целим светом, који нас окружава.

Дуга је и дирљива предисторија рођења Јованова.

Један човек и једна жена плакали су целога свог века и молили се Богу; молили су се Богу они целога века и сузама својим доказивали искреност своје молитве. Они су желели, да им Бог да једно дете, но Бог им га није дао. А о сузама и молитвама ових старих људи, који су требали да буду његови родитељи, Јован ништа није знао, јер се он још није био ни зачео.

Један човек и једна жена били су кроз дуги низ година презрени од света и презрени од самих себе зато, што нису деце имали. Пуст и бесмислен чинио им се с тога њихов живот, њихов брак бесплодан и бескористан, и сличан смокви крај пута, која листа и цвета, но плода не доноси. Они су се љубили, но желели су да своју љубав покажу и према неком трећем, кога није било, и зато што га није било, они су плакали и сузама горчали и своју међусобну љубав, као што је и данас међу нама горчају сви они, који су у браку а без деце. — А о пустоти и горчини живота својих родитеља без њега Јован није ништа знао, јер га још није било.

Један старац и једна старица изненадише се једнога дана, кад сазнадоше, да ће добити сина. Тако изненадној радости они нису могли одмах поверовати, јер обоје беху у годинама. И старица се поче крити од света и предавати радосним и фантастичним нагађањима и комбинацијама о своме будућем сину. Ја држим да ови фантастични снови о детету, које ће се тек родити, нису непознати ни једној жени, која је била мајка или која се нада то бити.

Какав ли ће бити мој син? Шта ли ће бити мој син? Такво питање могла је себи задавати жена, која је требала да постане мати великог пророка. Да ли ће мој син бити лепши од мене и од оца свога? Да ли ће бити бољи од нас? Да ли славнији? Да ли срећнији? Наравно, он мора бити лепши од нас, и бољи и славнији и срећнији.

Ова вечна слатка и сујетна материнска питања и одговоре давала је себи без сумње и мати Јованова пре него што се Јован и родио.

Једнога дана сусретоше се две жене, роднице, Јелисавета, будућа мајка Јованова, и Марија, будућа мајка Христова. Ни Претеча ни Месија не беху још рођени, но оба беху у мајкама својим. И кад се сретоше ове жене и погледаше лицем у лице, на мах се разумеше. По лицу и по телу једна друге познадоше оне, да не беху саме. Судба је невидљиво стала између њих и дошаптавала им тајне, које су оне носиле. Велике и чудне учинише им се те тајне; гле, оне мале и просте жене беху оруђа Божја, којима се Бог послужио да доведе на свет два необична човека, који требаху да буду везани међу собом везама тешњим но што су везе сродничке, у којима оне, мајке њихове, стајаху!

Јелисавета је била жена једног свештеника, Марија жена једног дрводеље. Обе оне биле су скромна порекла и положаја. И ако се о каквој величини код њих могло говорити, то се

могло говорити једино о величини њихове смирености пред Богом и послушности пред досуђеном им судбом.

Тај сусрет двеју смиirenих жена десио се у Јудеји једнога дана, када је сунце стајало на истој раздаљини од земље, на којој и данас стоји. Земља је се окретала сваки дан око себе, носећи на себи два жива зрна праха, која су се звала Јелисавета и Марија; сунце је ова два жива зрна праха виђало заједно у току три месеца, тј. у времену, за које је Марија гостовала код Јелисавете. Једнога дана, кад је Марија била отпутовала од своје тетке, сунце погледа на земљу и виде Јелисавету саму, са новорођеним дететом.

Како да му наденемо име? питаше мајка. Како да га васпитамо? питаше отац. Како да га сачувамо од болести? питаху се и мајка и отац. И обоје устајаху и легаху с пријатном бригом о своме сину јединцу, и с топлем љубављу, која је тако дуго била беспредметна, и која је сад најзад стекла свој дугожељени предмет.

Брзо је Јован растао, онако брзо, као што су његови родитељи брзо опадали и венули; његова моћ, телесна и духовна, јачала је у оној мери, у којој је моћ његових родитеља слабила. И стари свештеник Захарије пре је умро са својом женом Јелисаветом но што је чуо глас вапијућег пророка у пустињи. Њихов Јован постао је пустињски пророк, — њихов мили јединац, Јован! Бољу би судбу они њему наменили, да су се они о судби питали! Но ни они ни он нису се у томе питали. Јер судба једнога човека старија је од њега. Нико од нас, драга браћо, није ни старији од своје судбе, нити вршњак са својом судбом.

Јован је требао да припреми пут једноме већем од себе. Он је имао да искрчи и пооре њиву, да би сејач, кад изађе на њиву, могао само сејати. И Јован је пошао да без поштеде крчи и без умора оре. Он је рано увидео, да је њега Бог одредио, да служи не себи но другима, па се за ту службу другима и спремао. Душа људска била је њива, коју је он био призван да крчи и оре. И он је проучавао душе људи око себе и нашао, да оне нису биле здраве. Грех је помрачавао душе људи, и оне су се криле саме од себе и у скривености својој пропадале; незнање и неверовање били су тешки терет душа људских, као што је за једну нежну биљку једна стена тешки терет, под којом она вене и буђави; пожуа и сладострашће царовали су у душама људи и угушивали собом сваки бољи и идеалнији импулс, који би појмио да се уздигне; ум је употребљаван од људи једино на сплетке и интриге, које воде добити и сласти, језик је употребљаван једино да скрије људску бескарактерност. Од свега тога зла патили су они људи, чија је душа носила то зло. Зашто је Јован патио, кад он није био болестан? Зашто се Јован револтирао против људи, кад је његова душа била и светла и храбра и праведна и љубавна?

Баш зато. Баш зато, што се Јован осећао душом праведан међу многим неправедницима, зато је трпео. Као што једна здрава ћелија у ткању нашег тела трпи онда, кад је опкољена болесним ћелијама, тако и један душом здрав човек трпи онда кад је опкољен људима болесним, један геније трпи од глупака, један праведник трпи од неправедника, један радник трпи од нерадника. Јер један човек је само једна ћелија у великом организму човечанства. И Јован је био једна здрава ћелија у болесном организму онога народа, у коме је живео. И та здрава ћелија није могла не реаговати на болест око себе, није могла не произвести револт у средини својој.

Јован се у 30. години удаљио од људи у пустињу, миран као јагње, а вратио се из пустиње међу људе, пламенит као пустињски лав. Он се удаљио у пустињу, да би у осами могао средити све оне утиске, које су људи на њ учинили у току тридесет година живота међу њима и средити своје мисли о људима и о животу уопште. Он се удаљио у пустињу, да би остао насамо с мислима својим, у тишини, у ћутању, и насамо с неом и једноликом

пустињском природом око себе, и насамо са звездама, које нигде лепше не сијају и нигде речитије не трепере него над пустињом. По читаве дане и ноћи седео је он у сивој пустињи на камену, наслоњен главом на руке и потонуо у размишљања; по читаве дане и ноћи шетао је он фуриозно обалом Мртвог мора, гневан на себе и немоћ своју. Многе су се загонетке врзле по памети његовој, и он се мучио да их разреши. Понеки пут проламала је тишину пустињску рика лава, која се постепено губила не налазећи себи нигде еха. Но што је маље налазио своме гласу одзива у пустињи, то је гневан лав све силније рикао. А уколико је рика лавовска бивала силнија, утолико је после ње тишина пустињска изгледала дубља. Пророк је слушао ту страшну песму пустињску и нерви су његови сви вибрирали од узбуђења. Неку слутњу, неко предосећање је имао он.

— Гле, таква је можда и моја судба као и судба лава! И ја ћу можда викати у пустињи, и нико ме неће чути, и нигде глас мој неће наћи одјека, него ће се губити као рика лава. Гле, и ја сам вапијући глас у пустињи.

Једног дана узбуди се сав свет у Јерусалиму и по целој Јудеји од вести, да се појавио нов пророк, необичан и страشان пророк. И сав Јерусалим и сва Јудеја изиђоше да га виде. И видеше сви човека заиста необична: одевена у камиљу длаку, опасана кожним појасом, боса и гологлава. Лице његово беше суво и опаљено, коса и брада у неред; испод коштуњавог чела блистала су два пламена ока, као што две звезде блистају над опаљеном пустињом. Стојећи усред масе народа овај опаљени, коштуњави човек викао је лавовским гласом: Покајте се!

Ви, чије је срце отврдло према ближњим вашим, покајте се и покајањем омекшајте срце своје; гле меко је срце боље од тврдог.

Ви, који сте прекомерни интерес узимали од оних, који гладују — покајте се; гле и ви можете до глади доћи.

Ви, који сте злоупотребили оружје своје бранећи неправду онда, кад сте требали бранити правду, — покајте се; гле, ко неправедан хлеб једе, тај огањ сипа у тело своје.

Покајте се ви, који сте се гордили над свим осталим људима својим аврамовским пореклом. Гле, из камења може Бог створити људе и назвати их потомством Аврамовим.

Покајте се, ви, аристократе, јер из иловаче може Бог подићи себи аристократију, бољу од вас.

Покајте се ви, чија је вера 'у Месију ослабила; гле, ја долазим пред оним, који је већи од мене и за кога је писано, да ће доћи. Покајте се и онда чујте, шта ће вам он казати. Јер само у скрушено срце покајничко његове ће речи моћи допрети.

Неправедници и грешници, уплашени, говорили су пророку: Хоћеш ли да ти дамо злата, да ћутиш, јер ти нас гризеш као савест?

— Мени не треба злато, змијски породе, говорио је пророк, мени не треба ништа што вама треба. Ја имам у себи нешто драже од злата.

И праведници су прилазили Јовану и говорили: хоћеш да ти дамо злата зато, што нас тако учиш?

— Мени не треба злато, браћо моја, одговорио је Јован. Моје сте злато ви. Јер не живим и не говорим ја за ваше злато, него за вас. Ваша праведност је злато, којом ви плаћате речи моје.

И прочу се Јован као витез без страха и без мане, јер ни од кога он не презаше и ничије мане не штеђаше.

Јован је говорио и против безакоња Иродове жене. Иродијада му је слала злата да ћути.

— Мени не треба прљаво злато једне грешнице, љутио се пророк. Ја пијем воду и храним се биљем, које не кошта ништа.

И Иродијаду је такав одговор доводио до беснила, и она је горела мржњом и осветољубљем према непоткупљивом пророку. И сваки дан слала је она злато и претње пророку, да би ућутао, но пророка није могло ућуткати ни једно ни друго.

Кад се једном око Јована беше скупило много света на обали Јордана, спази Јован Исуса, сина Маријиног, показа га народу и рече: гле, то је онај, кога ви чекате; то је јагње Божје! И стадоше Исус и Јован један до другог, и познадоше, да не беху сами, јер гледаху лик Божји један у другоме. Судба је невидљиво стала између њих и дошаптавала им тајне, које они сваки у себи ношаху.

То је било после 30 година од оног дана, кад су се Јелисавета и Марија сусреле и једна другој исповедиле. Деца, коју су оне тада носиле у утроби својој и о чијој су срећи фантазирале, стајаху сад као пророци пред масом радозналост народа, готовог да им данас виче: осана! а сутра: распни! И обојица осетише, да су они збиља јагањци, одређени на жртву овога народа, који се око њих тискаше, и помислише у души својој:

— Сви ови људи око нас брину се само о себи, само нас двојица позвани смо да се бринемо о свима њима заборавивши себе. Ми смо као вапијући гласови у пустињи. Будимо један другом ехо!

А док је све већа и већа поворка народа врела из Јеруслима ка Јордану, да види и чује два нова пророка, дотле је Иродијада патила од тешке несанице. Сав двор Иродов чинио је све што је могао, да разоноди мрачну царицу, но царица је постајала упркос томе све мрачнија и мрачнија. Њен муж Ирод најзад се реши, да ради утехе своје жене, ухапси Јована. Његове слуге нађоше Јована, издвојише га од света, везаше га и бацише у подруме палате Иродове. Душа Иродијадина мало се успокоји, но не сасвим. Иродијади је било мило, што је пустињског лава имала сад у своме кавезу, но још увек је страховала, јер лав је био жив и јер је сад био и сувише близу ње. И она се решавала на један корак даље.

Иродијада је била решена уопште на сваки корак, који би само њој прибавио или осигурао њено лично задовољство, а она је била жена од задовољства; од младости своје она је била жена од задовољства; по крви својој она је била створење од задовољства. Њено лично задовољство био је онај идол, коме је она све жртвовала. У службу тога идола свог она је тежила од увек да упрегне цео свет. Њени родитељи мора да су били слуге тога идола, њен први муж, Филип, био је слуга тога идола, њен други муж, Ирод, био је слуга тога идола. Иродијада је држала као нешто природно, да и цео Јерусалим са свом аристократијом својом и јеврејском, треба да служи том њеном идолу; и не само Јерусалим, но и сва Јудеја, и цео свет; и не само цео свет, но и богови, јеврејски и римски. Људима је она заповедала, богове је умилостивљавала, да служе њеном задовољству. За Иродијаду је неприродно било, да се неко противи тој служби. Она је имала своју философију, једну више инстинктивну но мисаону философију, по којој је она представљала центар света, око кога све мора да се окреће. Свет је за њу био толико добар и леп, колико је могао да послужи њој; богови и људи онда су били добри за њу, кад су јој њене жеље испуњавали, без одлагања и без роптања. Иродијада је имала своју нарочиту скалу вредности ствари и људи. На врху те скале стајала је реч *налада*, испод ње Иродијада, а испод ове ређала су се до дна имена богова и људи и ствари.

Што слађе живети у овоме веку без обзира на оно, што је било пре нас, и што ће бити после нас, и што бива око нас, — то је био морални закон ове сладострасне жене, закон који

је она носила у крви својој, и који је њу носио кроз цео њен живот, докле је год крв била у сили, да је могла управљати њене мисли и њене осећаје.

Сласти, сласти што више! била је девиза Иродијадина.

Правде, правде што више! била је девиза Јованова.

Јован је у име правде устао против Иродијаде, Иродијада је и име сласти устала против Јована. Јованова мисао није разумела крв Иродијадину, као што крв Иродијадина није разумела мисао Јованову. И нису се ни могли разумети. И то фатално неразумевање једно другог и довело је до катастрофе.

* * *

Јован је лежао у мрачној тамници и претресао у мислима своју прошлост и свој рад. Над њиме, у сјајном салону, гозбили су се гости Иродови. Ирод је славио свој рођендан. Сви римски великодостојници из Јерусалима, војни и грађански, били су скупљени око богате трпезе богатог римског вазала Ирода, чија раскош није уступала раскоши Давида и Соломона, но чија власт није била ни колико сен Давидове и Соломонове. Златни пехари, напуњени вином с падина ливанских и са феничанског приморја, звечали су, и урнебесни гласови разлегали се: сласти, више сласти! А у дубини тамничког мрака узбуђени је пророк викао: правде, више правде!

Ирод је славио свој рођендан, Јован је проклињао свој. Затворени пророк није се плашио таме тамничке, но плашио се таме, која се почела уселјавати у мисли његове и обавијати их својим црним плаштом. Стојећи у углу своје тамнице, Јован је почињао стотине мисли, но ниједну до краја није домислио, јер свака се брзо губила у мраку, црњем од мрака тамничког.

Највише га је морила мисао о сину Маријином, Исусу. Да ли је он Месија, кога народ чека? Да се он, Јован није преварио, кад је на њ указао као на Богом обећаног и пророцима прореченог Спаситеља света, — да се није преварио? Да није обмануо свет? Гле, кад дође Месија, тад ће се зацарити правда на земљи, говорили су стари пророци, међутим син Маријин је дошао, па се правда ипак није зацарила, но неправда и даље ликује. Гле, и он, тобожњи претеча и пророк, жртва је те грозне неправде, ликујуће у свету. Значи, Месија није дошао? Јесте, није, јесте, није... погађао се тако Јован сам са собом и са мислима својим, и из груди његових проламао се очајни узвик.

Правде, више правде!

А као ехо на овај његов узвик хорило се из горњих одаја двора Иродова:
Сласти, више сласти! —

Римска господа су јела и пила, и повраћала, и опет јела и пила. Док су освајали свет, Римљани су јели испод мере, кад су освојили свет, тад су јели преко мере. Њихови стари надметали су се у простоти и уздржљивости, они су се пак надметали у прождрљивости. Ирод је добро знао укус и навике својих гостију, зато се и постарао, да задовољи сва чула њихова до презасићености, до повраћања, — да их наслади до горчине. Музика и песма и игра оживљавале су сањиви апетит, силни мириси оријентални надраживали су нерве, а разноврсне боје и облици давале су Сјаја очима гостију. И све је говорило, и све је клицало, и све је трештало:

Сласти, више сласти!

И ни до чијих ушију није могао допрети из тамнице глас сужња — пророка:
Правде, више правде!

Гозба у Иродову двору претворила се у праву оргију после игре Саломе, кћери Иродијадине из првог брака. Својом игром, својом лепотом и грацијом Салома је била занела

и опила све присутне, — Ирода више но остале. „Ишти што хоћеш, и даћу ти“ — рекао јој је опијени Ирод по свршеној игри.

Саломе се насмеја и приближи својој мајци, и упита је: шта да иштем? — Иродијада многозначајно погледа своју кћер и рече јој: „Саломе, Саломе, дете моје, пази, у овом моменту решава се судба и моја и твоја; ти је имаш у рукама, и како је решиш, онаква ће и бити. Не ишти злата, јер златом се не можеш искупити од страшнога пророка, који лежи под нашим ногама. Не ишти, кћери, ни мириса, ни нектара, ни меда, јер ће ти све то страшни пророк загорчати, као што је мени загорчао. Не ишти ни робиња ни евнуха, не ишти ваздушних дворова ни прекоморских ћилимова, не ишти, Саломе, ни лепих младића јеврејских ни племенитих витезова римских, — јер све ће то бити затровано оштрим језиком страшнога пророка. Саломе, Саломе, драго дете, ишти на првом месту главу пророкову, и све ће ти се остало лако дати. Глава пророкова више вреди но пола царства Иродова. Ја знам твоју крв, кћери; твоја крв је од моје крви, а моја крв не воли пророкову правду“.

И мајка и кћер познаше се и разумеше се. И судба стаде између њих и откри им тајне њихове крви. Сласти, више сласти! говорила је крв њихова, која им је и у очи била појурила.

А пророк је у то време, као пустињски лав, затворен у кавез, јурио по својој тамној крлетци тамо–амо, послушкујући не би ли чуо ход правде, и погледајући не би ли је видео. И не чујући је и не видећи је он ју је викао: правдо, дођи!

У том се тамничка врата отворише, и Јован виде људе, где улазе к њему. У рукама једнога од њих виде он празан тањир и помисли најпре, да му он доноси правду на тањир, но зачуди се, кад виде, да је тањир празан. Нашто ће томе човеку тај празан тањир? У горњим одајама настао је тренутни тајац. Иродијада је чекала с нестрпљењем. Ирод је тупо кружио погледом по гостима. Саломе је стајала на степеницама и очекивала повратак целата. Око ње стајала је поворка робова и лакеја. После мале паузе целат се врати и предаде јој тањир са црном, сухом главом пророковом усред једног круга усирене крви, и Саломе весело појури право мајци својој, и предаде јој необични дар Иродов.

Иродијада победоносно принесе тањир гостима и стави га на сто, поред слатких јестива и поред ливанског и феничанског вина. Изненађење трајаше само минут-два, и оргија се продужи, и умногостручише се клицања.

Сласти, више сласти! А у тамници је лежао обезглављен човек у камиљој длаци, и није на ту грају одговарао никаквим ехом од себе. Сласт је победила правду.

Иродијада и Саломе изиђоше на кров Иродове палате, и пркосно, и презриво погледаше по Јерусалиму. Сунце је залазило, и сав се запад руменио као крв пророчка, или као да је обасут стидом због невино проливане крви. Чобани с јелеонске горе видели су Јерусалим у танкој магли; палата Иродова чинила им се као један мали мравињак; а два жива зрна песка на крову те палате, мати и кћи, били су са свим невидљиви за њихове очи. Човечанство се уопште није видело с планине.

Време је пролазило и пролазило, и ронило по један камен из палате Иродове и по један зуб из главе Иродијадине. Узалуд су се и мермерна палата и горда Иродијада одупирали времену; обоје су најзад подлегли његовој власти. Једнога дана и Иродијада је била под земљом, заједно са својом лепом ћерком. И потомци оних црви, који су исисали тело Јованово под земљом, дошли су и исисали су до костију и два женска тела: тело царице Иродијаде и тело лепе Саломе. И прах њихових костију помешао се с прахом костију Јованових и развејао се по свету.

Ја не знам, да ли је који трун праха њиховог довејао ветар случајно и у Београд, но знам сигурно, да и у Београду има доста и од духа Јованова и од духа Иродијадина. Ја знам, као и

ви сви што знате, да се и у Београду посведневно одигравају драме, сличне драми, одиграној у двору Иродову и различне од ње само у степену трагичности, — драме, које произилазе од судара нагона за личним уживањем и тежње за правдом. Те драме нису увек кржаве, но увек су необичне и страшне. Те драме не одигравају се само по домовима и на улицама, — оне се одигравају и у душама нашим, унутра, у нама самима. У већини од нас није потпун дух ни Иродијадин ни дух Јованов, но једна мешавина од једног и другог. Жеђ за слашћу и тежња за правдом стално се боре у нама, стално нас лелујају тамо-амо, и болно нас растржу.

Иродијада и Јован то су два полуса људске природе, Опростимо Иродијади, драга браћо, оппростимо јој, јер у царству духова извесно јој је опростио и велики пророк: оппростимо јој, да би се и нама опростило. Опростимо јој, то је она заслужила, јер кроз 19 stoleћа служи она хришћанском свету за углед тога, како *не треба* живети овде на земљи. 19 векова изложена је она осуди и презрењу света. Опростимо јој, јер јој немамо шта више ни опростити, — јер грех је њен већ довољно кажњен.

Боже, који си гледао драму Јована Крститеља у Иродову двору, и који нас данас истим погледом посматраш, дај нам снаге, да победимо дух Иродијадин у себи, и да следујемо примеру твога праведника. Изведи нас из заблуде, Боже, увек онда, када крв наша збуну разум наш. Нека би мисао на тебе, велики Боже, вечито светлила нам у тами наше мале животне драме, која је ради тебе приређена, и коју ти боље видиш него ми. Амин.

Говорена 29. августа

О ВЕРИ У МРАК

Бог је видело и таме у њему нема никакве.

Будите синови видела

(1 Јов. 1, 5; Јов. 12, 36)

O lux a qua omnis lux, lumen a quo
omne lumen. Lux suprema...

Lux, quae illuminas omnia
tota simul. semel, et semper.

S. August. Soliloquia, cap. XIII, 1.

Ми верујемо, господо, у Бога.

Наши противници добацују нам: ви верујете у мрак!

— Како то? питамо ми у чуду. Ми смо, гле, и поверовали у Бога из жудње за светлошћу. Одкуда то сад, да ми верујемо у мрак? Можете ли нам ви позајмити своју светлост, којом ви живите? питамо ми наше противнике.

А наши противници нам одговарају:

— Да, ми ћемо вам позајмити нашу светлост, да растерате ваш мрак. Ево, видите, у чему је наша светлост:

„Не постоји ни Бог ни богови, постоји само природа и природни закони. Ми проучавамо природу, и њени закони постају нам све јаснији и јаснији. Ми систематизујемо законе природне у многобројне науке, и носимо те науке као буктиње пред собом, куда год ходимо. Оне осветљавају пут наш и ходећи за њима, ми ходимо сигурним путем без посртања и лутања.

Треба ли нам, на пример, да испитамо море, ми узимамо науку о мору и кроз њу, као кроз рефлектор, гледамо смело у тајанствену дубину морску, у којој људи без науке слуте цео лавиринт божанских насеобина. Место Посејдона и нимфа наука нам показује октоподе, и морске пауке, и корале.

Треба ли нам, да сазнамо утробу земље, геологија и минералологија нуде нам своје услуге прогонећи отуда Плутона и цео његов двор.

Треба ли нам да видимо, какви се процеси врше иза коре једног дрвета, — ту су ботаника и хемија, које неће да знају за нерейде.

Хоће ли нам се, да видимо, шта се све збива испод коже нашег тела, — ту је физиологија, која је истерала све зле и добре духове из човечјег бића.

Хоће ли нам се, да се винемо у далеке небесне висине,

— астрономија ће нас водити, без питања Аполона, и Венере, и Кастора, и Полукса.

Хоће ли нам се, да знамо свему меру, и облик, и број,

— математика ће нас о свему обавестити, без кабалистичке замршености и питагорејске мистике.

Желимо ли познанство с облацима и громовима, ми се обраћамо физици, а не Јупитеру и Перуну.

Желимо ли здравља, ми се обраћамо медицини, а не Ескулапу.

Желимо ли плодна поља, ми питамо агрономију, а не Додолу.

Наука је, дакле, прогнала све богове из природе, и знање је заменило сва веровања. Наука је отуда наша светлост, вера је ваш мрак. Одбаците ваш мрак, и примите нашу светлост."

Тако нам говоре наши противници. А ми им у чуђењу одговарамо:

„Па ми већ имамо ту светлост, коју ви имате. Наука је наша својина онако исто, као и ваша. Где год нам буктиња науке може осветлити пут у животу, ми се том буктињом служимо, као и ви. Наша вера у Бога јесте само један наш *плус*; то је једна буктиња више, којом се ми служимо, а коју ви одбацујете. Зар је у већем мраку онај, коме светли више буктиња?

Наука је бацила велику светлост на природу, — то је истина. Но наука је прогнала из природе само полубогове, а не Бога. Наука је само уравнила пут правој вери. Наука је очистила храм природни од идола, и у тај храм уселио се Онај, који је и достојан тога храма. Наука је осветлила дубине морске и висине облачне, и растерала мрак подземни и надземни; од светлости науке ишчезли су сви псевдо-богови, сви духови, велики и мали, којима је машта људска населила овај свет, но од светлости науке није по тамнео, но још више се засијао истински дух природе, истинити, једини Бог. Ми не верујемо, дакле, у мрак, но у светлост.

Природи инхерирају закони, велите ви. Ако је тако, онда природи инхерира логика. А ако је опет тако, онда природи инхерира разум. Зар није тако?

Рецимо, да није тако. Рецимо, да закони не значе логику и не значе разум. Но тад закони не значе ни ред, а ако они не значе ред, закони не значе законе, а ако закони не значе законе, они не постоје. То не допуштате ни ви, ни ми. Јер ако закони не постоје, онда несумњиво ни природа не постоји. Природа се не да замислити без закона. У томе се слажемо и ми и ви, и дотле идући заједно нити ми пребацујемо вама веру у мрак, нити ви нама.

Ми се слажемо, дакле, у томе, да постоје закони. Но ми идемо један корак даље од вас, и кажемо: закони значе разум. Природа се држи законима, дакле: природа се држи разумом. Тај разум, којим се природа држи далеко је већи од разума људског. Разум људски је само један нерв тога великог природног разума. Кад постоје нерви, постоји и центар тих нерава,

велимо ми. Центар свих нерава у васиони, или средиште свих закона у природи, или _ и _ свеколиког реда, који егзистира у стварима, јесте наш Бог. Наш Бог је дакле, разум и светлост. Од куд да ми верујемо у мрак?

Замислите два мрава, који би имали све наше научне апарате у минијатури, и који би помоћу тих апарата могли испитивати један наш прст на руци. Замислите, да они тачно испитају и нервну конструкцију нашег прста и равномерност крвотока у њему. И замислите их сад, где се после турског испитивања одмарају и препиру око тога, какво је то чудо *прст*? Један од њих рекао би: овај прст је један свет, у коме владају закони, у коме се нерви на правилан начин укрштају, и у коме крв вечно тече истим, правилним током. Други би рекао: да; но одакле почињу и где се завршују ти нерви? И одакле потиче и куда се враћа та крв? Ја верујем, рекао би даље тај мрав своме колеги, да ови сви нерви имају један центар; тај центар називам ја мозак, и верујем да сви ови канали и каналићи крви потичу из једног резервоара, који ја називам *срце*.

„Ја у то не верујем“, викнуо би први мрав. „Ни мозак ни срце не постоје“, „постоје само нерви и крв, и постоје закони који њима управљају; ми можемо говорити само о ономе, што видимо; ми видимо прст, прст и постоји; мозак и срце ми не видимо, мозак и срце не постоје. Твоја вера у мозак, пријатељу мој, јесте вера у мрак“.

Или замислите, да ова два мрава-научника имају један телескоп у минијатури и посматрају кроза њ сунчеву светлост. Рецимо, они виде кроз њихов мали телескоп само неколико зрака сунчевих, но не виде сунце. Један би мрав рекао: „ми видимо многе зраке светлости, знамо њихову јачину и њихову боју и знамо време кад се они појављују и кад трну. И с тим је свршено. Ми знамо све, што се може о светлости знати.“ Тако би рекао један мрав. Други би одговорио: „да; ми не знамо заиста више, него то, што ти наброја, но ја верујем, да сви ти зраци долазе из једног великог за нас невидљивог центра светлости, одакле се безбројни зраци простиру на све стране. Тај центар, у који ја верујем, називам ја сунце“. Први мрав ће се наједити и рећи на то: „како можеш говорити о ономе, што не видиш? Како се можеш подавати таквим фантазијама? Какво сунце? Зраци се сви простиру до бескрајности, и нигде центра њиховог нема. Твоја вера у сунце јесте, дакле, вера у мрак“.

Такви смо ми као ови мали мрави, ми и наши противници. И ми и наши противници испитујемо овај свет, који опажамо, и који у сравњењу с целом васионом не представља ни толико колико представља један прст на нашем телу. И ми и наши противници гледамо нерве природне и слушамо крвоток природин. Но ми се не слажемо у једноме. Ми кажемо: ми верујемо, да кроз нерве природне дејствује један универзални разум, и да кроз крвоток природни струји један живот, који има свој центар, своје срце. Наши противници додају нам: ви верујете у мрак. Ми кажемо даље: сви ови фрагменти светлости, које нам науке откривају, само су фрагменти једне велике, неслућене светлости. Ми верујемо у ту светлост, и називамо је Богом. Наши противници додају нам: ви верујете у мрак.

Реците нам ви, господо, реците нам, ко је од нас у мраку: ми, који тражимо својим разумом више светлости, но што нам је очи показују и наука нуди, или наши противници, који се задовољавају са оним што очима виде и ушима чују? Реците нам: чини ли се вама, да је наша вера у Бога — вера у мрак? Реците нам што пре, јер од наше вере или невере зависи цео живот наш! Реците нам што пре, јер ко зна докле ћемо још заједно живети под овим сунцем? Ко зна, да нас смрт не чека пред вратима ове куће?

Ми верујемо, господо, у бесмртне живота. Наши противници додају нам: ви верујете у мрак!

Како то? питамо ми у чуду. Ми смо гле, и поверовали у бесмрће из жудње за светлошћу. Од куд то сад, да ми верујемо у мрак? Можете ли нам позајмити ви вашу светлост, којом ви живите? Питамо ми наше противнике. А наши противници одговарају:

„Да, ми ћемо вам позајмити нашу светлост, да растерате ваш мрак. Ево, видите, у чему је наша светлост;

„Бесмрће живота не постоји. Постоји живот и постоји смрт. Живот је кратак, смрт је дуга. Смрт је као једна бескрајна линија; живот је као једна тачка у средини те линије. И мртве и живе ствари састоје се из истих саставних делова. Ти саставни делови мртвих и живих ствари јесу материјални атоми. Ти материјални атоми групишу се у празноме простору час на овај час на онај начин, и својим груписањем образују час оваква час онаква тела. Слепим случајем груписали су се ти атоми једнога дана и у једну необичну покретну фигуру, коју ми називамо човеком. Док у тој фигури постоји једна одређена размера атома разноврсних елемената, који сачињавају људско тело, дотле и та фигура као таква постоји и врши извесне функције. Кад се та одређена размера међу атомима поремети, тад се и та фигура осипа као једна кућа од карата, кад изгуби равнотежу, тако, да се никад више не јави на светлост у истом облику. Тако ми мислимо, и, ради јемства наше мисли, позивамо се на Демокрита, Лукрецију, Штрауса и Хекела. Наша је мисао светлост; примите нашу мисао и одбаците вашу наивну веру у мрак".

Тако нам говоре наши противници. А ми им у чуђењу одговарамо:

„Па гле, то *ви* верујете у мрак, а не ми. Ви верујете, да се сав човечји живот простире између два гроба: један је гроб рођење, из кога човек излази, други је гроб смрт. у који човек улази. Ви верујете, да се један човек пре свога рођења није нигде налазио у васиони, до само у разбацаним атомима, који су припадати разним другим телима. И, ви верујете, да се човек после смрти нигде неће налазити до опет само у разбацаним атомима, који ће припадати разним другим, туђим телима. Ви не верујете, да је човек ма и у идеји пре рођења егзистирао, ви не верујете, да ће човек ма и у идеји после смрти егзистирати. Ви сте сасвим без светлости, а не ми. Ви не верујете, да васиона има разум и очи, ми верујемо. Ваши атоми су без разума и без очију. То су идоли ваши, који не виде и не мисле. Ви дакле, немате светлости ни за време живота, а још мање с обе стране живота.

Ми верујемо у бесмрће живота, јер верујемо у бесмртни разум васионе, који је извор животу. Егзистенција природе доказује егзистенцију природних закона; егзистенција природних закона доказује егзистенцију универзалног божанског разума, егзистенција универзалног божанског разума доказује егзистенцију бесмртног живота. Све је то једно с другим тако тесно и неопходно везано, да се једно без другог не да замислити. Природа се не може одвојити од закона, који је држе, јер не би се држала без закона; закони се не могу замислити без разума, јер они су сами разум; разум се не може замислити без живота, јер разум је свест, а свест је живот; живот се не може замислити као нешто случајно и пролазно, кад је разум васионе вечан и непролазан.

Ако је разум вечан и непролазан, онда је смрт само *нешто* на животу, јер кад би смрт била нешто битно и супротно животу, смрт би била и нешто битно и супротно разуму, а оно што ЈЕ супротно разуму, то је супротно и законима природе, и зато не егзистира. Смрт, дакле, не егзистира као нешто битно и апсолутно у свету; она не егзистира као једна линија, на којој је живот само једна тачка. Пре се може рећи, да је она као једна тачка на бескрајној линији живота.

Ми, даље, аргументишемо нашу веру пред нашим противницима овако:

Наш нагон за бесмртним животом најјачи је од свих нагона. А, гле, све нагоне, којим нас је природа снабдела, природа је у стању и да задовољи, и то у пуној мери. Ми немамо ни једног нагона, који ми у овоме животу не би могли до презасићености задовољити. Отуда велики, можда и највећи део нас умире заситивши више–мање све своје нагоне. Но нико од нас не умире заситивши један нагон свој, свој најјачи нагон, — нагон за бесмрћем. И они, који извршују самоубиство, не бегају из живота за то, што су засићени живота, но зато, што су засићени *овога* живота, и зато, што су жедни и гладни једног бољег живота. И они, који су били толико богати и срећни, да су задовољили све, и најмање, своје жеље и жудње у овоме животу, умиру плачући. Зашто? Зато, што умиру жедни и гладни бесмртног живота. И они, који су живели пуну стотину година, и чија се стотина година живота састоји из сасвим једноликих, монотоних дана, умиру плачући. Зашто? Зар им није већ досадно проводити исте дане? Јесте, досадно им је, досадан им је овај живот, и они желе и очекују један бољи живот, а међутим, нису сигурни, да ли ће им тај бољи живот пасти у део после смрти; — зато плачу при смрти. Они немају поверења у природу, и ако им је природа дала толико доказа своје искрености и истинитости. Природа их ни у чем није обманула: све нагоне, које им је дала, она им је и задовољила. Па ипак они немају вере у природу; они се боје, да ће их природа ипак, на крају крајева, обманути. Они се боје, природа им неће задовољити њихов најјачи нагон, нагон за бесмртним животом. Они мисле, да им природа испуњава све жеље у овом животу, да би их за то могла обманути у њиховој главној жељи. Они мисле, да их природа храни и поји у овом животу, да би их на крају крајева прогутала својим тамним ждрелом смрти, као што је Кронос гутао децу своју. Но нашто толико неповерење према природи? Није ли оно нелогично и неделикатно? Природа се сваки дан показује толико моћна, да је у стању задовољити и најмонструозније прохтеве човечје. Како, дакле, да јој не верујемо, да ће она моћи задовољити и нашу жудњу за животом после смрти? Та наша жудња природна је, *природина је*. То је њена жудња; а своје све жудње природа је исувише у стању задовољити. Ми аргументишемо и овако нашу веру:

Велики дух васионе, који нас је створио, који је у нас положио многе могућности, и који све те могућности неколико десетина година у нама развија и доводи их до извесног савршенства, тај велики дух васионе показао би се неразуман, кад би толики труд свој једним махом уништавао; он би се показао недоследан себи, кад би угасио једним махом ону светлост, коју је он у нама палио целог нашег века; и најзад показао би се неекономичан кад би почињао један процес усавршавања у историји увек испочетка, увек само на новим људима, уништавајући смрћу сасвим оне, који су дошли већ до једног високог ступња савршенства. А за велики дух васионски не може се рећи ни да је неразуман, ни да је недоследан, ни да је неекономичан. Своју разумност, своју доследност и своју економичност показује нам он у природи на сваком кораку.

Ми се не бојимо смрти, велимо ми нашим противницима, још и зато, што видимо, да се и сама природа противи смрти. Природа неће да умре, природа хоће да живи. Ако је ишта у природи јасно, јасна је та тежња њена, тежња за непрекидним, континуираним животом. Ако ништа, дакле, а оно себичност природе осигурава нама бесмртан живот. Природа хоће да живи, а она живи кроз нас. Ако би желела смрт нама, природа би морала кроз то желети себи смрт. А природа не жели себи смрт. Она допушта смрт деловима својим, нама, само зато, што зна, да та смрт води опет једном другом животу. Никад ми не би могли умрети, не би могли отићи из овог живота, кад би смрт била нешто апсолутно, како је ми замишљамо. Ми не би могли отићи из овог живота и кад би хтели, ми не би могли ни самоубиство извршити, кад не би по смрти опет могли живети. Природа нам не би то допустила. Јер природа хоће

живота. И она шаље смрт на нас, и допушта самоубиство, верујте, само зато, што се не боји, да ће нас смрт уништити. Природа се дакле не боји смрти. Зашто ми да се бојимо?

Ми се не бојимо смрти, велимо ми даље нашим противницима, још и зато, што наша логика никако не допушта да је смрт у стању уништити једнога Шекспира, Гетеа, Канта, Толстоја, итд., уништити једном речју најузвишеније продукте природиног великог труда. Јер кад би то наша логика допустила, онда би она морала допустити и неразум у природи, а ако би допустила неразум, допустила би незаконитост, — а то је искључено. Кад би смрт била у стању уништити потпуно Шекспира, она би била, значи, у стању, да обустави закон еволуције у природи. Шекспир је при смрти несумњиво желео, као и сви људи што желе, да и по смрти живи, и да се и по смрти духовно еволуира, усавршава. Зар је ту еволуцију могла смрт обуставити? Уосталом можда и би, кад би то била само жеља Шекспирова. Но гле, то исто желео је и Гете, и Кант, и Толстој, и цео род људски од Адама до данас. А ко је цео тај род људски, ако не један знатан део природе, и то један квалитативно и квантитативно веома значајан део природе? Жеља људског рода може се идентификовати са жељом саме природе. Природа жели, да се и по смрти продужи живот, тј. продужи започета еволуција, започето усавршавање. А кад то природа жели, то је лако остварљиво. Природа не може имати препрека у остварењу својих жеља.

Наш нагон за бесмртним животом, дакле, јесте нагон саме природе. Закључци нашег ума могу нас обманути, но природа својим нагонима у нама никад нас не обманује".

Тако ми велимо нашим противницима. И онда их питамо:

„Како, дакле, да је наша вера — вера у мрак? Гле, ми верујемо у светлост и после смрти и пре рођења, а ви не верујете у ту светлост, и опет ви називате нашу веру вером у мрак. Гле, вас је опколио мрак са свих страна, и ви ипак држите, да се налазите у светлости!"

Реците нам ви, господо, реците нам, ко је од нас у мраку; ми, који тражимо разумом више светлости, но што нам је очи показују и науке нуде, или наши противници, који се задовољавају са оним што површно очима виде и површно ушима чују? Реците нам: чини ли се вама наша вера у бесмрће живота — вера у мрак? Реците нам што пре, јер од те наше вере или невере зависи цео наш живот? Реците нам што пре, јер ко зна, докле ћемо још заједно живети под овим сунцем? Ко зна, да нас смрт не чека пред вратима ове куће? Пре него што смрт дође треба да знамо: има ли смрти?

Ми верујемо, господо, у јединство људског рода.

Наши противници добацују нам: ви верујете у мрак!

— Како то? питамо ми у чуду. Ми смо, гле и поверовали у јединство људског рода из жудње за светлошћу. Откуд то сад, да ми верујемо у мрак? Можете ли нам ви позајмити вашу светлост, којом ви живите? Питамо ми наше противнике. А наши противници одговарају:

— Да, ми ћемо вам позајмити нашу светлост да растерате ваш мрак. Ево, видите, у чему је наша светлост:

„Не постоји јединство људског рода. Сваки човек је напосе циљ природе, — ако би се уопште смело говорити о циљу у природи. Међу људима не постоји никакво метафизичко ни органско јединство. Не постоји историја човечанства, — постоје само историје појединих људи.

Отуда сваки човек треба да гледа у себи свуколики смисао живота. Свак треба, да се што више сконцентрише у себе, и што више отуђи од људи. Свак треба да се стара, да све своје телесне и духовне диспозиције до крајњих граница развије и искористи. Јер ван себе он нема никога и ничега, достојнога његове истинске пажње. Он не треба да има много скрупула

према свету, који га окружава. Он треба да сматра себе као варницу, која је искочила из мрака и која ће опет утонати скоро у мрак, — с тога треба да се стара, те да светли што јасније и гори што силније, не да светли и гори, да би друге осветљавао и загревао, но да би само себе осветљавао и загревао. — Сви су људи као једно јато варница, које бесмислено лутају тамо — амо, док се не угасе. Као што је бесмислено говорити о смислу једног јата варница, тако је исто бесмислено говорити о смислу историје човечанства. И као што се не може ухватити јединство међу лутајућим варницама, јер га нема, тако је исто тешко ухватити јединство међу судбама појединих људи, јер га нема. То је наша мисао.

„Напустите и ви вашу веру у мрак, и примите ову нашу мисао, ову нашу светлост“.

Тако говоре наши противници, а ми им у чуђењу одговарамо:

„Па, гле, *ви* верујете у мрак, а не ми. Ми верујемо, да постоји и метафизичко и органско јединство међу људима. Не постоји ни један човек бесмислен и бесциљан, но смисао и циљ живота на земљи ипак није у свакоме човеку понаособ, но у свима људима, укупно узевши. Сви су људи чланови једног великог организма, који је поникао на земљи, који се кроз историју развијао и растао, жуteo и зеленео, боловао и цветао, и који ће најзад завршити свој ток, као што га је и почео. Тај организам — то је цело човечанство са својом историјом од појаве првог човека на земљи до ишчезнућа последњег са земље.

И зато што осећамо јединство људског рода и налазимо и свој смисао у заједничком смислу свуколиког човечанства, ми се и не повлачимо само у себе и не отуђујемо од осталих људи. Ми осећамо да човечанство има једно тело и једну душу, узевши то јединство и метафизички и органски, и зато нас тиште сви болови и радују радости целог човечјег рода.

Сви људи на земљи сачињавају једног човека, једног свечовека. Тај свечовек стар је много хиљада година и распрострањен је на целој нашој планети. Сва историја досадашња и одсадашња сачињава историју свечовека. Тај свечовек је већа моћ и већа интелигенција од наше појединачне моћи и интелигенције. Разбацани и раздвојени ми се осећамо као сирочад, нејаки и убоги. Јаки и поносни пак осећамо се ми онда, кад се замислимо у јединству с целим родом људским, са свима људима на земљи, као што се данас осећамо, на дан заједничке молитве хришћанске универзитетске омладине на целој планети нашој.

Зато се ми молимо данас за све мале и неслободне људе, чију судбу ми Срби особито добро појимамо. Њихово олакшавање и ми ћемо осетити, ма где они живели.

Ми се молимо за све оне, који су гори и непросвећенији од нас. Кад они буду бољи и просвећенији, и ми ћемо се осетити још бољи и још просвећенији, као што се један здрав део на телу осети још здравији, кад један други болестан део тела оздрави.

Ми се молимо за оне, који су већи и културнији од нас. Ми на њих гледамо као на оне тите, које напред лете и просецају ваздух својим крилима. Ми се молимо за њих, да не клону и не сустану, јер док год они бодро предњаче, ми се осећамо у заклону и сигурности.

Ми се молимо за Европу, јер она је наша шира домовина и наше огњиште, на коме се и ми, као и остали свет, још увек грејемо и осветљавамо.

Ми се молимо за Америку, други најпросвећенији континент у свету, молимо се за овај нови, млади свет, пун полета и иницијативе; пун оптимизма и радосне воље за живот.

Ми се молимо и за људе осталих континената. Молимо се и за црнце и црвенокошце. Молимо се за људе жуте расе, која сад преживљује најтежу кризу у историји својој.

Ми се молимо и за оне људе, који верују у Мухамеда, или у Буду. Молимо се и за оне, који се клањају Јехови. Молимо се и за наше противнике, који нашу веру називају вером у мрак. Молимо се и за оне, који верују у вештице. Молимо се и за оне, који се клањају сунцу и звездама. Молимо се за све сујеверне и све безверне на целој овој звезди, на којој сви

заједно живимо, и која нас трпљиво носи између јата многих других звезда, и која нас све храни и греје. — Једном речју: ми се молимо за сву децу наше мајке земље, за сву браћу нашу и сестре наше.

Ми се тако молимо, јер вера нам наша налаже, да се тако молимо.

Реците нам ви, господо, реците нам, да ли је наша вера — вера у мрак?

Говорена на дан молитве студената „Хришћанске Заједнице“

О КРАЉЕВСКИМ СИНОВИМА

Један Бог и Отац, свију.

Који се владају по духу Божјем, они су синови Божји.

Гледајте, да не презрете једнога од малих ових.

*Претежнији је човек од траве пољске и од тица небесних
(Ефес. 4, 5; Рим. 8, 14; Матеј 18, 10; Матеј 6, 26 и д.).*

Ergo pater et Domine, licet peccator sim,

non possum non esse tuus:

quia tu me fecisti et refecisti.

S. August. Meditationes XXXIX, 4.

Сви су људи краљевски синови, драга браћо.

И они сиромаси, који у некраљевском оделу стоје пред вратима овога храма и пружају вам руке за милостињу, краљевског су порекла, верујте, као и ви сви, који се по својој крви, или по богатству, или положају осећате сроднији краљевима од њих. Кад при излазу одавде спустите у њихову руку никлени новац, знајте, да сте га спустили у руку у којој има још понека кап краљевске крви. Сетите се, да су њихови преци у стотој генерацији назад могли бити краљеви, а ваши просјаци, и да су њихови претци могли удељивати вашим прецима милостињу. Сетите се тога и опходите се с њима као што би се опходили са својим прецима од пре сто генерација, или са својим потомцима од после сто генерација.

Сви смо ми краљевски синови, јер сваки од нас може наћи у своме редоследу по једног краља. Разлика је у томе, што неко од нас потребује мање трагања по прошлости и мање превртања листова свога родослова, док дође до једног краља у својој фамилији, а неко пак потребује зато и више трагања и више превртања по мртвим прецима. Неко нађе у првome претку своге краља, неко пак тек у педесетој или стотој или петстотинитој генерацији пре себе. Сви би се ми поштовали узајамно више, или бар заинтересовали више један другим, кад би знали родослов један другог. А само и заинтересовати се људима за први мах доста је, јер без интересовања нема ни поштовања ни симпатије. Ви се односите према вашем кочијашу, који вас вози, с мање интересовања но према биљу и камењу украј пута, и заустављате свој поглед на сваком дрвету и камену украј пута више но на њему. Но замислите, како би се држање ваше намах променило, кад би вам неко рекао, да је какав предак вашег кочијаша из времена Христа био краљ! Ви не би више обраћали пажњу своју на дрвеће и камење украј пута, но на човека пред собом, који тера коње, — на судбом деградираног краља.

Понеке елегантне даме, како оне из друштва „за заштиту животиња“ тако и оне ван ових друштава, облаче своје кучиће у свилу и полажу их на кадифену постељу, док ниједну мисао своју не поклањају својим слугама, које на асурама спавају. Но замислите како би се

изненадиле те даме, кад би им неко рекао, да су преци њихових кучића и у време Соломоново били кучићи, док су преци њихових слугу у то исто време били краљеви.

Многи између нас греше се о себе и о друге људе, о себе за то што заборављају своје краљевско порекло, и о друге људе за то, што заборављају, да су и ови краљевски синови. Многи између нас сасвим су изгубили из вида онај конач, који их у прошлости везује са њиховим краљевским претком, и деградирани судбом на ступањ *малих* људи, они *су* се потрудили да деградирају сами себе на ступањ *рђавих* људи.

Прави краљевски син одликује се поштовањем према самом себи и поштовањем према другим људима. Он поштује себе због краљева — својих предака, и због краљева — својих потомака: због других људи у себи поштује он себе. Уосталом другчијег поштовања у себи не може ни бити до поштовања себе због других људи, које ми у себи осећамо. Никад један човек не би имао поштовања према себи, кад би он себе ма и у мислима својим са свим издвојио и од својих предака и од својих потомака и од осталих људи, који га окружавају. Један егоист не може никад поштовати себе: он је у стању само љубити себе. Поштовати себе може једино онај човек, који види у себи још некога; поштовање је могуће само удвоје. Прави краљевски син гледа у себи своје краљевске претке и своје краљевске потомке, — гледа два света, који се у садашњости састају у њему. Он посматра себе као изабрани суд, кроз који се гледају прошлост и будућност, или као огледало, у коме се човечанство с два удаљена краја моментално може огледати. Но он не допушта да се без избора сви људи у њему огледају: он воли да буде само огледало краљева, и то најбољих краљева. Он воли да види у себи најбоље представнике свога рода, и да савиђује себе с њима, да се угледа на њих, и да се такмичи с њима. Он воли да се с њима у себи разговара и саветује, да ставља себе у њихову и њих у своју ситуацију. Он воли да испитује себе и проналази, колико је у њему уистину краљевске крви, — крви његових најбољих и најдостојнијих предака. Ту праву краљевску крв истражује он више у своме духу и карактеру, но у своме телу. Он поштује краљевску крв у себи као светињу, која му је предата и коју он има другима да преда.

Но прави. краљевски син не поштује само себе, него и друге људе, и не поштује друге људе само у себи, но и ван себе. Он поштује друге људе из истог разлога из кога и себе, наиме из разлога што он и у другим људима гледа краљевске синове. Чак ни рђав карактер других људи, ни њихова ниска интелигенција, ни мален положај, ни лоше одело не могу учинити, да им прави краљевски син одрекне, сасвим и у свакој мери, краљевско достојанство. Јер он увек баца свој поглед даље, и тражи у прошлости једнога човека оно, што не види — а желео би видети — у његовој садашњости. Он тражи и налази у прошлости краљевско достојанство свакоме човеку. Тражи ли га узалуд у првој претходној генерацији, он корача сто година назад, и тамо га тражи; не нађе ли га тамо, он корача хиљаду година назад, и тамо га тражи; не нађе ли га ни тамо, он корача неколико хиљада година назад, и тамо га тражи; не нађе ли га ни тамо, он га тражи у првом човеку — прародитељу свеколиког људског рода; не нађе ли га ни тамо, он га тражи и налази у творцу човека, у краљу на краљевима, — у Богу. И кад нађе краљевско порекло једноме човеку, прави краљевски син гледа у томе човеку свога брата. Може тај његов брат бити несрећнији од њега, може бити пао и заблудео, може бити згњечен животом, или својом вољом понижен и разорен, — не чини ништа, — прави краљевски син неће се никад одрећи брата свога, него, напротив утолико ће он стајати ближе срцу његовом, уколико је несрећнији, и утолико ће поштовање његово бити веће према брату своме. уколико је веће његово разумевање судбе брата свога.

Чудна је судба људи! Људи се дижу до краљевског престола и спуштају до просјачког штапа, и дижу се до краљевског ума и карактера и падају до болесничке слабости и у једном

и у другом. Ниједна људска судба не иде правом линијом, но на цик-цак, скачући у висину, као водоскок, и спуштајући се до испод земље, као понорница. Из сељачких колиба искачу људи до краљевске висине, и с краљевске висине опет пониру у низину сељачких колиба.

И у водоскоку и у понорници налази се иста вода, којој је океан извор и увор. Тако је и с људима. И на краљевској висини и у пастирској низини налазе се синови једног и истог краља, који је извор и увор свима, који зна број деце своје и види у свакоме од њих нешто од свога краљевског достојанства.

И тако сви они, који траже своје краљевско порекло, наћи ће га; наћи ће га свакојак у историји, у краљевима земаљским, и наћи ће га несумњиво у краљу небесном. За све оне, који верују у Бога, јасно је као дан, да су сви људи краљевски синови, пошто су сви синови Божји. А они, који дођу до мисли о краљевском синовству свих људи, долазе самим тим и до поштовања себе и других људи. Прави краљевски син јесте у исто време и прави Божји син. Онај, ко себе сазнаје као Божјег сина, тај сазнаје себе у исто време и као сина краљевскога, и онај ко сазнаје себе као правог краљевског сина, тај сазнаје себе и као правог Божјег сина. Онај, ко за себе каже: ја сам краљевски син зато, што су мој деда и мој отац били краљеви, ипак мање осећа у себи краљевског достојанства но онај, ко каже: ја сам краљевски син зато, што је отац мој небесни велики и вечни краљ, већи од свих земаљских краљева и непролазнији од свих земаљских династија. Прави краљевски син осећа се као члан вечно владајуће и вечно свемоћне, божанске династије. То осећање држи увек уздигнуто високо и његову мисао и његово срце.

Сви смо ми краљевски синови, драга браћо, но сви ми нисмо прави краљевски синови. Ми не можемо не бити краљевски синови, кад је отац наш, Бог, краљ над краљевима, но ми можемо бити или небити *прави* краљевски синови, уколико је наше краљевско достојанство зависно не од наследства, но од нас самих. Сви ми нисмо прави краљевски синови, јер мисао свију нас није краљевска, и држање наше према себи и према људима није краљевско. Има људи међу нама, који се одричу своје краљевске, божанске династије, и који себе називају члановима династије мајмунске.

„Оснивачи нашег човечанског рода били су мајмуни“. говоре ови људи. „Они су праоци наши, и ми смо потомци њихови“.

Рекнете ли ви овим људима: „нека је тако; нека смо ми од мајмуна произашли, но зар нису мајмуни краљевског происхођења? Зар не налазите ви нигде пре мајмунске какву краљевску династију?“.

„Не“, добићете одговор. „Пре мајмуна били су опет мајмуни, а пре ових биле су корњаче, а пре корњача биле су опет корњаче, а пре ових биле су монере“.

Рекнете ли ви: „нека је и тако; нека смо ми од мајмуна, нека су мајмуни од корњача, нека су корњаче од монера, — но зар корњаче и монере нису краљевског порекла? Зар не налазите ви нигде пре династије монера никакву узвишенију краљевску династију?“

„Не“, добићете одговор. „Пре монера није било ни монера, пре монера могао је бити само хаос од елемената, који су се доцније случајем организовали у монере, од монера постале су корњаче, од корњача мајмуни, од мајмуна људи“.

Рекнете ли ви: „а зар над тим првобитним хаосом није било краља? Зар није ум божански старији и узвишенији од хаоса? Зар хаос није био само материјал, који је стајао на расположењу једном великом, уметничком, краљевском уму, као што иловача стоји на расположењу вајару? Да ли могу од иловаче постати лонци сами, без лончара? Да ли су се из првобитне хаотичне иловаче, из хаоса елемената, могле родити саме од себе монере, од монера корњаче, од корњача мајмуни, од мајмуна људи?“

„Да“, добићете одговор. „Тако је могло бити, и тако је на сву прилику и било. Но било како му драго, за нас је главно, да су људи од мајмуна, и да на њима нема ничега краљевског ни божанског. Нека се не поносе с тога краљеви земаљски својим краљевством, орангутанска крв тече у жилама њиховим, као и у жилама свих људи, као и у жилама свих мајмуна; нека не говоре људи о племенитој и неплеменитој крви: сва је крв на земљи једна и иста: крв људска била је у мајмунима, крв мајмуна у корњачама, крв корњача у монерама, крв монера у хаосу. Отуда су краљ и просјак једно и исто, просјак и корњача једно и исто, крв и вода једно и исто“.

Рекнете ли ви на ово: „ако ви себе признајете синовима мајмунским, онда су без сумње и дела ваша слична делима мајмунским, јер деца никад не стоје далеко од својих отаца“.

На ово ћете добити одговор: „да, ми немамо заиста много обзира према владајућем моралу; ми немамо много респекта према обичајима, које су други установили; за нас не постоји ни прошлост ни будућност, — за нас постоји само садашњост; за нас не постоји човечанство, за нас постојимо само ми; за нас има само једна апсолутна вредност, то је наше „Ја“.

Тако говоре људи, код којих је сасвим изгубљена свест о њиховом краљевском пореклу, те отуда и о њиховом садашњем достојанству. Ови деградирани краљеви не виде у себи ништа друго до једну животињу, једног култивисаног мајмуна, и у другим људима не виде ништа друго до то, што виде и у себи. Отуда они не могу имати више поштовања према себи и према другим људима но што имају према мајмунима. Место сваког поштовања они имају један особито израђен инстинкт за самоодржавање и самозадовољење. Имају онај исти инстинкт, који чини готово сву садржину живота животиња, само је тај инстинкт код њих усавршен, увећан, рафиниран, и још уз то оправдан и подржан разумом. Животиње су себичне, и саме не знајући зашто су себичне, деградирани краљеви пак себични су зато, што знају, да је њихово лично *Ја* центар свуколиког живота и једина тачка од вредности у целој свету. Животиње су отуда мање себичне, мање егоистичне, јер су мање свесне; оне се старају о утољењу само једне, моменталне глади; деградирани краљеви су више себични и више егоистични, јер су свесни своје искључиве вредности; они се старају не само о утољењу глади моменталне, но о утољењу глади за цео један век. Животиња у најбољем случају скупи онолико животних средстава колико јој треба за једну зиму, док себичан човек често толико нагомила животних средстава, колико је потребно не само за цео један човечји век, но за читава столећа, и читаве хиљаде година живота овде на земљи. Јазавац навуче у своју јазбину једва онолико кукуруза, колико му је нужно, да само једва жив изађе из зиме; један европски милијардер пак има толико нагомиланих средстава за живот, да, кад би трошио на годину по десет хиљада динара — једна сума довољна за пристојан живот у породици чак и у најскупљим градовима Европе — имао би довољно за сто хиљада година живота, — сто хиљада година! Или: разлика између једног богатог и једног сиромашног јазавца није ни издалека тако чудовишно велика, као разлика између једног богатог и једног сиромашног човека. Један сиромашан јазавец има хране, рецимо, само за један дан, док један богат јазавец има спремљене хране највише за сто дана. Међутим док један сиромашан човек може бити по имању раван једном сиромашном јазавцу, тј. може имати средстава животних само за један дан, дотле један милијардер има животних средстава за тридесет и шест милиона дана. Или још другим рачима: један богат јазавец могао би хранити један дан сто других гладних јазавца, док један богат човек могао би хранити један дан тридесет и шест милиона других људи. Зар нису дакле јазавци мање себични него многи људи? Инстинкт

животињског самоодржања зар се није претворио код људи у једну такву прождрљивост, да је у сравњењу с њом прождрљивост јазаваца и ајкула само једна обична безазленост?

Људи, чија се сва философија изражава речима „нагон за самоодржањем“, и који оваквом философијом правдају своју монструозну жеђ за безмерним богатством, или за безмерним уживањем на штету своју и штету других, или за безмерним цинизмом у исмевању морала људског, — такви људи ниучем не превазилазе свога „претка“, мајмуна, до у увећаној и усавршеној себичности, и ни по чем не личе на краљевске синове, — ни по чем. Они не поштују себе, јер у себи виде само једну животињу, и не поштују друге људе, јер у њима гледају само свој плен. Они не осећају нагон за витештвом, нити нагон за љубављу, нити нагон за поносом, нити нагон за правдом, нити нагон за пожртвовањем, нити нагон за пријатељством, — они не осећају у себи ни један краљевски нагон, они осећају само нагон за самоодржањем. Све краљевске нагоне своје они су успели да затупе, сузбију и заплаше својим некраљевским мислима, својом некраљевском философијом. Они су сами себе на тај начин прогнали из реда краљева у ред деградираних краљева, — они се налазе у прогонству. Сажаљевајмо ове краљеве у прогонству. Они су тешки нама, но они су себи још тежи. Кад остаре они ће мало моћи наћи утехе својој души у своме нагону за самоодржањем. Поред тога свог силно развијеног нагона и поред силног злата они ће се осетити као онај син, који је јео са свињама корење, кад се удаљио од оца свога. Њихови краљевски нагони, који су целог њиховог живота били тиранисани, пробудиће се и тражиће, да се и они нахране и засите.

И настаће цела револуција у души ових деградираних краљева; сав бољи део душе његове вапиће за својим правом. И деградирани краљеви осетиће се на крају те душевне револуције ипак као прави краљеви, који су дуго били прогнани у друштво свиња, и као прави краљевски синови они се неће задовољити више са једењем корења и чувањем свиња, у себи и око себе, но поћи ће да траже своје краљевске претке, само не више да их траже међу мајмунима до међ краљевима, и не више у монерама, но у краљевском родитељу свега живог, — у Богу. Сажаљевајмо дакле ове краљеве у прогонству, које је судба учинила малим и који су сами себе учинили рђавим људима.

Но сажаљевајмо најпре сами себе, јер гле, и ми смо за сажаљење. Ми смо за сажаљење зато, што називамо себе синовима краљевским, називајући се синовима Божјим, а чинимо дела, недостојна краљевских синова, или, називамо себе децом светлости, а ходимо по мраку. Ми ценимо себе као краљевске синове, јер признајемо Бога за оца свога, и по томе смо ми деца светлости, јер је Бог краљ светлости, но ми ходимо по мраку кад одричемо другим људима оно, што и њих чини децом Божјом, децом светлости. Ми смо деца мрака а не светлости онда, кад мислимо, да је Бог само у нама упалио једну светиљку, а да су сви други људи око нас свеће од гипса, које не горе, но које само бацају сенку на нашу светлост. Ми ходимо по мраку, кад вредност свих људи око нас сведемо на нулу, кад све људе означимо са нулама, а на крају тих нула ставимо једну јединицу, која представља нашу личност. Ми смо деца мрака а не светлости, кад негирамо људе скроз и скроз, и ако их познајемо само летимично и површно. Или како да ми нисмо деца мрака, кад смо у стању да због једног греха безмилосно осудимо једног човека, кога познајемо потом греху, осудимо и изједначимо га са нулом, и избришемо га из списка људи?

Неко је убио. Он је за то био под судом, носио је окове, пред стотине слушалаца у судској сали он је признао свој злочин, па је потом испаштао свој грех неколико хиљада дана и ноћи за решетком у тамници. Кад је опет изашао на светлост, и вратио се у друштво људи, он се владао као поправљен честит човек. Па ипак је он остао у нашем нотесу записан заувек као човек раван нули.

Други неко је украо, трећи обмануо, четврти се опио, пети променио партију, шести покушавао све, да би дошао до богатства или власти. И за то су они толико криви у очима нашим, да их ми одмах увршћујемо у нуле, и где седнемо и станемо ми говоримо о њима као о нулама. Је ли се само повела реч о њима. ми се гурамо напред и вичемо:

— Дозволите, господо, тога и тога ја познајем потпуно: он је лопов. Кад је био у школи, украо је буквар у свога суседа, и зато је био истеран. Тај је човек раван нули.

Почиње ли се говор о другоме, чији се патриотизам хвали, ми додајуемо:

— Дозволите, господо, тога и тога ја познајем потпуно: он је променио до сад две партије. Тај човек је раван нули.

Иде ли реч о трећем, који је изабран за какав висок положај у држави, ми грмимо:

— Дозволите, господо, та он је на то место дошао само обманом и поткупљивањем. Ја њега добро познајем: и мене је он једном хтео обманути и поткупити. Тај човек је раван нули.

И тако редом. Тако ми о људима говоримо, тако и пишемо. Јесмо ли некога само једном ухватили у некоме греху, тај се никада више не може дићи у очима нашим, и ми му не дамо да се дигне у очима осталог света. Може он свој грех лако и по сто пута искупити пред Богом, пред нама га он никад и никако не може искупити.

Но нашој неправди према људима није ту крај. Ми осуђујемо људе због несравњено незнатнијих, и често пута од њих независних ствари. Једнога човека ми не трпимо зато: што кашље, другога: што муца, трећег: што има тичји глас, четвртога: што има змијаво лице, петог: што има коврцаву косу. Или још: једнога не трпимо због његове родбине, другога због пријатеља му, трећег због чина или новца. Или још: ми се први пут налазимо с неким човеком у трамвају: одкад се земља окреће око сунца и одкад сунце гледа земљу ми се налазимо први пут један уз другог, и — ми га већ смртно мрзимо, само за то, што је сео сувише близу нас. Ми га смртно мрзимо и придевамо му у себи најгрубље придеве.

И тако смо ми слични вулкану, пуном сумпорног огња и пепела. Ко год се приближи нама, ми га пржимо и прљамо. Ми не опраштамо ономе, ко је једном у животу убио, а ми непрестано убијамо. Ми не дамо човеку да се дигне, но га гурамо сасвим у пропаст, у коју га је један грех отиснуо. Зар то није убиство?

Но ми још и крадемо. Ми истичемо и трубимо на све стране само зло, које је у човеку, и намерно скривамо и од себе и од других оно, што је у њему добро. И тако осуђујући друге за крађу ми сами крадемо од других, скривајући њихову врлину нашим сумпорним димом и пепелом. Јер како да то није крађа? Сакрити некоме стотину динара значи нанети дотичноме штете само стотину динара, но сакрити његово поштење и представити га свету као непоштење, значи извесно оштетити га више од стотину динара.

Ми и обмањујемо. Ми смо злуради, и у злурадости својој преувеличавамо туђе погрешке и тако обмањујемо. Наша обмана долази од наше жеђи за туђим манама и гресима, те кад ових и нема ми их стварамо нашом маштом и лепимо уз ону личност, коју не трпимо, и коју желимо да компромитујемо. Срета нас на пр. наш пријатељ на улици и пита: шта има ново?

— Много, много има ново, одговарамо ми. Јеси ли чуо да је тај и тај високи господин фалсификовао папире од вредности? Тако се на све стране шушка. А ја сам одавно знао, да он није чист човек.

Наш пријатељ се чуди, а ми продужујемо:

— А за госпођу Н.Н. јеси ли чуо, какви се скандали причају? Она је силно компромитована, и ако цео глупи свет хвали њену честитост. А за професора Х. свакако знаш? И за свештеника У, и за адвоката 2. јел'да? Нема. драги мој пријатељу, више врлине у

свету. О њој могу још само којекакви занесењаци сањати. Извини, журим се!" И с тим речима пружамо ми ласкаво руку своме пријатељу и удаљавамо се журећи са својом прљавом фантазијом и злобним језиком даље, од познаника до познаника, од села до села, од редакције до редакције.

И тако смо ми још као сејачи кукоља по њиви Божјој. Наши дани живота пролазе као вихор, и ми по томе вихору сејемо једино кукољ, који се расејава и размножава на све стране. И најфаталније је за нас то, што ми нисмо свесни такве наше неделикатне, некраљевске, улоге. Ми не можемо да се узвисимо над погрешкама једног човека и да ценимо човека као човека: за нас је један човек идентичан с његовом једном погрешком. Ми не примећујемо, да је човек шири појам од његове погрешке; ми не допуштамо, да ван погрешке једнога човека ма шта још преостане у њему. И ми нисмо свесни, како се таквим својим понашањем неприметно делимо и удаљавамо од нашег небесног, краљевског оца, и како се спуштамо до свињарских чобана, који се хране оном истом храном, којом и њихово стадо.

Јесте ли кад год, браћо, присуствовали служби Божјој у топчидерској цркви, заједно са осуђеницима из казамата, и јесте ли се при том замислили над овим људима? Штета, ако нисте. Ретко се где човек осећа с тако изукрштаним осећањима, као кад стојиш на молитви с људима, које је друштво изгнало из своје средине: са убицама, лоповима, варалицама, насилницима и преступницима сваке врсте. Треба видети ове људе у белим гуњевима, како својим нажуљеним, дрхтавим рукама пале свеће — Бог зна за чије здравље, или за покој чије душе — и како с упртим погледом у пламен своје свеће шапћу својим бледим уснама молитве, — молитве, опет Бог зна за чије здравље или за покој чије душе. — Треба их видети, како се с ропском понизношћу склањају свакоме човеку, чији ход само поред себе осете. Они сами себе рачунају недостојнијим од других пред лицем Божјим, — с тога се свакоме склањају. Они знају, какво мишљење људи о њима имају, они то врло добро знају, па како да се не склањају? Они знају, да би им узалуд било говорити људима, како у њиховом животу постоји још нешто осим њиховог преступа, како преступ не заузима цео њихов живот и целу душу њихову, како је и у њиховом веку било пуно дана, у којима је и њима била мила правда, и у којима су и они жртвовали се и страдали за друге, и тражили Бога, и веровали у долазак царства Божјег. Узалуд би им било уверавати људе, како они нису целог свог века само крв пролевали, само пљачкали и палили, и обмањивали, и јатаковали. Знају они, да им људи не би поверовали, јер људи гледају на цео њихов живот искључиво кроз један моменат и на целу душу њихову искључиво кроз једно дело, наиме кроз онај моменат и кроз оно дело, које их је и довело у казамат. Зато су они и бојажљиви пред људима и неповерљиви према њима. Зато они и откривају душу своју само Богу, тј. само ономе, ко зна све дане њиховог живота, а не само један преступнички моменат, и све покрете њиховог срца, а не само злочиначке. Зато је молитва ових бедних људи, жеднија и страснија од молитве људи слободних.

Ах, браћо, колико је осуђеника и ван казних завода! Колико их је у друштву међу нама, који су ма каквим случајем изгубили поверење људи и који се отуда једино још Богу могу обратити! Колико их је, који су непромишљено увредили свога пријатеља, и тиме га за свагда изгубили! Колико је трговаца, који су упропастили свој трговачки кредит, и који због тога немају мира ни дању ни ноћу! Колико је чиновника, којима је на неки начин пресечена каријера, и који су зато изложени презрењу људи! Колико је радника, који су због једне неуредности изгубили рад на много дана, и тиме изложили себе и своје ужасима бедности и глади! Колико је извиканих, обележених, компромитованих, ах компромитованих!

И сви ови људи синови су краљевски, као и ми, мада их ми за такве не признајемо. Признаје их за такве краљ, отац њихов и отац наш, но ми, браћа њихова, не признајемо их. Увек брат мање воли брата него отац сина. У сваком брату има једна искра каиновске нетрпељивости према брату своме, у свакоме оцу пак, и најгорем, има божанске љубави према деци својој. Ми познајемо компромитоване људе само по ономе греху, који их је компромитовао, но Бог, који дубину свачије душе испитује, познаје код тих људи и оно што их још оправдава као синове његове. За то они никад нису у очима Божјим равни нули, ма им ми писали нуле и на челу и на леђима.

Ми пишемо компромитованим људима нуле и на челу и на леђима, међутим, кад ти људи — нуле — изврше самоубиство, ми се бунимо против тога, и говоримо: самоубиство је тежак грех. Зар то није недоследност од наше стране. И зар самоубиство таквих људи није сасвим објашњиво?

Човек неки лакомислено проиграо свој кредит. Он зна да је учинио велики грех, но он зна, да и поред тога греха он је способан за још много добро и племенито дело. Али шта то вреди, кад ћемо га ми до смрти звати банкротом? А он и то зна, и за то претпоставља смрт животу. О, не мислимо, да је он сам крив за своје самоубиство, и не слежимо раменима равнодушно, као да ми у одузимању његовог живота нисмо имали никаква удела.

Млада девојка сневала о срећи живота и веровала у људе. Шта има природније у свету, но да млада девојка снева о срећи и верује у људе? Но једнога дана ми се сви почињемо бацати камењем на младу девојку. Зашто? „Та зато, забога, што је погрешила, вичемо ми, зато, што је погрешила. Хајте да је што пре каменујемо!" Христос не би тако говорио; он би рекао: „ко је без греха, тај нек се први баци каменом на њу". Но ми тако не говоримо. И ко је онда крив за самоубиство такве једне беднице, ако не наша фарисејска ревност? Она је, сирота, хтела да говори, да виче, да се брини, да моли и да нас уверава, да у њеној души има пуно још места за врлину, пуно још вере у идеал, и да се она горко каје за свој грех. Она је хтела, но ми јој нисмо дали. Ми смо од њенога греха направили сензацију дана, употребивши сву техничку окретност нашег времена, да ту сензацију у што већем формату и што јаснијим бојама представимо и распростремо. И зар се у том случају, господо, може и сме говорити о *самоубиству* једног младог неискусног створења, у том случају, када је далеко истинитије говорити о *убиству*, које смо ми извршили?

Тако ми себе компромитујемо радујући се туђем компромитовању. Ми компромитујемо тако наше хришћанско име и наше краљевско достојанство. Наша сва врлина свела се на осуду туђег греха. А ова негативна врлина не даје ни из далека право на звање хришћанства и звање краљевског сина. Осуђујући друге без поштеде ми наивно мислимо, да себе тиме издижемо. Ми наивно мислимо, да ћемо се показати као честити и племенити људи, ако само не будемо с грешницима јели и пили, ако се будемо што пажљивије клонили такозваних компромитованих људи, и ако будемо што више презрења према њима показали, и што више грдње на њих излили.

Христос се није плашио компромитованих људи, као ми што се плашимо. Он се није бојао, да ће порок грешних људи упрљати његову врлину, као што се ми бојимо. Његова врлина била је на тврдој стени сазидана, а наша је на песку; с тога се он није бојао, и с тога се ми бојимо. Христос се налазио на пијацама и раскрсницама са људима компромитованим, са одгурнутим грешницима и презреним грешницама, на велику, превелику саблазан фарисеја. Фарисеји су се бојали да се сретну с грешницима, — Христос је ишао и грешнике нарочито тражио. Фарисеји нису хтели да ступе преко прага једног цариника, Христос је с цариницима јео и пио. Фарисеји су били готови, да се на свакога грешника баце каменом, Христос је био

готов, да сваки тај бачени камен заустави и врати натраг од главе грешничке. Фарисеји су гурали *ногама* онога, ко је пао у благо, да би га што више упрљали, Христос га је прихватио *рукама* и дизао из блага на ноге, говорећи му: устани и иди! Фарисеји су сматрали испод достојанства ходити међу мале људе и интересовати се њиховом судбом, Христос је то сматрао баш за своје достојанство.

У томе је разлика између Христа и Фарисеја. Поставимо разлику између Христа и нас! Христос је знао, да у души свакога човека има понешто узвишено и пламенито, понешто краљевско или божанско, што може да се засветли као огањ, кад се с њега одува пухор. Христос је тај пухор с душа људских одувљивао, а ми тај пухор већма нагомилавамо. У томе је разлика између Христа и нас. Христос је тражио оно, што је добро у сваком човеку, а ми тражимо оно, што је зло. Христос је тражио добро у људима с намером, да оправда људе, ми тражимо зло у људима с намером, да осудимо људе. Христу је било одвратно говорити о греху других људи, нама је то пријатно. Христос је својим методом обраћао грешнике у праведнике, а ми нашим методом стварамо од грешника још веће грешнике. Христос је спасавао људе, а ми их упропашћујемо. У томе је разлика.

Но, гле, ми можемо бити и слични Христу. Потребно је на првом месту да будемо доследни: кад себе називамо краљевским синовима постарајмо се, да и оправдамо тај назив. Имајмо храбрости и узвисимо се над личним антипатијама и предрасудама, и размислимо о човеку на првом месту као човеку. Нека грешник дође на друго место. Презиримо грех, но не презиримо грешнике, јер гле, ми сви у свему смо им браћа.

Имајмо, даље, стрпљења, да у такозваним компромитованим људима тражимо испод греха и порока њихову краљевску легитимацију. Наћи ћемо је, верујте. И највећи грешник носи је гдегод скривену, у неком кутићу душе своје, и сам можда не знајући за њу. И најкомпромитованији човек, кога ми за нулу сматрамо, готов је у даном тренутку пружити руку даљенику и спасти га, готов је са гладним поделити хлеб свој, или расхладити уста онеме, који умире од жеђи. Замислите само тога најкомпромитованијег човека у једној ситуацији, где се може показати његова краљевска душа. Замислите га на гробљу, где мртви ћуте — мислите ли, да ће се смејати? Замислите га у болници, где болесни јецају — мислите ли, да ће играти? Замислите га при пожару једне школе, где деца горе, мислите ли, да ће равнодушно одмахнути главом и проћи? Замислите га у близини једног човека, који у трави спава и коме се змија приближује, — мислите ли, да ће остати ћутљив и непомичан? Ах, не! И најгори нечовек показаће се у овим тренутцима човек. И најокорелији разбојник легитимисаће се овде као краљевски син.

Имајмо најзад још нешто: имајмо дрскости да будемо и недоследни; недоследни у мржњи и у презирању људи. Ми смо сви неуморни у прокламовању доследности као врлине; но, гле, и недоследност је врлина. Благо онима који не мрзе доследно, и који не презиру људе доследно. Такви су прави краљевски синови, који чине славу оцу своме.

Један човек путовао из Јерусалима у Јерихон. Уз пут га нападу разбојници, опљачкају и ране. Два човека, у чију је љубав према себи он веровао, прошли су мимо њега и не обазревши се на њ. Један Самарјанин пак, у чију је мржњу према себи он веровао, сажалио се над њим и помогао му. Два прва човека били су недоследни у љубави, и њихову недоследност Христос је осудио, милостиви Самарјанин је био недоследан у мржњи, и његову недоследност Христос је похвалио и истакао за пример. Будимо и ми недоследни у мржњи људи, као што је био Самарјанин, — молим вас, будимо недоследни! Будимо недоследни у презирању компромитованих људи, јер ако у том не будемо недоследни, само себе ћемо највише компромитовати!

Не заричимо се никад, да за навек с једним човеком нећемо речи проговорити. Можда ће нам сутра бити потребно да погазимо своју заклетву. Не усуђујмо се никад, да кажемо за једног човека: он је за нас мртав човек! Јер гле, човек није са свим мртав ни кад умре, а камо ли док је у животу.

Не усуђујмо се никад, да кажемо за једног човека: кад њега не би било, свет би овај био савршенији. Може, бити да тај човек то исто за нас каже. Наш заједнички краљевски Отац пак, који је на небу, не каже то ни за њега ни за нас.

Он гледа у свима нама своје, краљевске, синове; не само у краљевима земаљским, и не само у онима, који се краљевски одевају и краљевски проводе, и који се по својој крви или богатству или положају осећају сродни краљевима, но и у оним просјацима пред вратима овог храма, који чекају излазак ваш, и не само у онима, који, као ми, верујемо у њега и молимо му се, но и у онима, који у њега не верују, и који своје претке међу мајмунима траже.

Уздигнимо с тога наше мисли и наша срца, као што и приличи краљевским синовима. Погледајмо у нашег краљевског оца светлости, и наше мисли биће осветљене; погледајмо у нашег краљевског оца милости, и наша срца биће охрабрена и загрејана.

Теби Боже, који познајеш наше претке краљеве, и наше претке просјаче, и који и једне и друге љубиш као децу своју, теби ми тежимо да се уздигнемо мислима нашим и љубављу нашом. Ми желимо да постанемо достојни тебе, који си вечна мудрост и вечна љубав. Ти си нас позвао из небића у биће, и учинио си нас краљевским синовима својим. Наша највећа несрећа је, кад нам се помрачи свест о нашем краљевском пореклу, кад се деградирамо и одемо далеко од тебе, у драговољно изгнанство у таму. Наше највеће је блаженство, кад се теби опет вратимо и твојим се синовима назовемо. Јер само уза те ми се осећамо као краљеви. Без тебе смо као лист, који се откачи од свога дрвета и постане играчка ветрова и бура, док најзад не падне у блато. Или без тебе смо као један зрак, који прекине своју везу са сунцем и остане само са својом светлошћу у простору. Шта је један зрак сунчев без сунца друго до роб таме и хладноће? Тако смо и ми без тебе, велика светлости наша, као и један зрак без сунца, — робови таме и хладноће. С тога подржи и ојачај жељу нашу, Боже, да се стално уздижемо к себи мислима и љубављу својом, и да стално будемо с тобом, као прави краљевски синови. Амин.

Говорена једне обичне недеље

О ОСИГУРАЊУ ЖИВОТА

Христос жени Самарјанки:

Сваки који пије од ове воде опет ће ожеднети.

А који пије од воде коју ћу му ја дати, неће ожеднети до века.

Симон Петар: Господе! Ко ме да идемо?

Ти имаш речи вечнога живота.

О Боже! ти си Бог мој, ја те иштем у зору,

жедна је тебе душа моја, за тобом чезне тело

Моје у земљи сухој, жедној и безводној

(Јов. 4, 13 и д.; Јов. 6, 68; Псалам 63).

*Кад јутро сване мисли, да нећеш дочекати вечера;
кад вече дође, не обећавај себи да ћеш јутро видети.*

De imitatione Christi, lib. I cap. XXIII, 3.

Ја и ти се срећамо на путу живота, драги пријатељу мој. Ја и ти се први пут видимо, и гле, ја и ти се скоро већ добро познајемо. Ја познајем оно, што покреће твоје биће, ти познајеш оно, што покреће моје биће. Оно што покреће и моје и твоје биће то је жеља за животом. Одкуда ја познајем тебе, кад те први пут видим? Одкуда ти познајеш мене, кад ме први пут видиш? Отуда, што ја налазим тебе у мени, а ти налазиш мене у теби. Ти си варијант мене, ја сам варијант тебе; у суштини смо једно обојица. За то кад се сретнемо, ми и не стављамо један другом питање: ко си ти? но: *куда?* Ја знам, да ти желиш ка животу, и ти знаш, да ја гредем ка животу. Ми за то само питамо за пут један другог: *куда?* И око пута се препиремо. Ја кажем теби: ти идеш лажним путем, који не води животу. Ти кажеш мени, да ја идем погрешним путем, који води у пропаст. И ми се разједињавамо и осећамо сасвим несродни. И што се више препиремо, то се све више несродност наша показује. И амбис се отвара међу нама, и расте, расте; ти си на једној обали његовој, ја на другој, и обале се његове све више размичу, размичу, и најзад се толико размакну, да нити ја разумем твоје речи против мене, нити ти моје аргументе против тебе. И не чујући један другог свако од нас мисли, да је победио.

Но гле, ја и ти ћемо умрети, и тад ћемо бити једно. Твоја лубања додириваће моју, твоја ће се ребра плести кроз моја, твоје ће се руке савијати око мојих, прах твој и прах мој биће једно. Па кад ће кости наше по смрти морати бити једно, зашто мисли наше за живота не би могле бити једно?

Ја и ти желимо да осигурамо живот. Гле, месец и земља и сунце су осигурани, они се не колебају у својим основима, на које су положени, А ја и ти нисмо осигурани, и нисмо неколебљиви на оним основима, на којима смо положени. Чиме је осигуран месец, да се не колеба? Вођством сунца. Чиме је осигурано сунце, да се не колеба? Вођством једног већег сунца. Земља привлачи месец и својом снагом држи га и води са собом. Сунце привлачи земљу, и својом снагом држи је и води за собом, заједно с месецом. Једно веће сунце привлачи наше сунце, и својом снагом држи га и води за собом, заједно са земљом и месецом. Свака велика звезда привлачи оближњу мању звезду, и држи је, и води.

Чијим смо вођством ја и ти осигурани? Ко је онај, ко нас привлачи и држи? Ко је онај, ко је близу нас, а има више живота од нас?

Ја велим: Бог. Ти ћутиш.

Ја велим: Бог. Ти ћутиш.

Твоје мисли нису моје мисли; твој пут није мој пут. Кад ти идеш западу, ја идем истоку, кад ти идеш северу, ја југу.

Но гле, и ја и ти, ма куд да идемо, идемо смрти у срастање. На све четири стране света смрт је поставила своје страже. Ми све идемо и све клечамо из заседе у заседу смрти. И кад умремо кости ће се наше под земљом сјединити. Па кад се наше мртве кости могу сјединити, зашто се не би могле и наше живе мисли сјединити? Зашто да смо у смрти једно, а у животу двоје?

Док смо деца ја и ти, ми стојимо под једним вођством, које нас привлачи и држи. Најближе велике звезде, које нас воде у доба детињства, то су наши родитељи. Они имају више живота од нас, и ми налазимо свој живот осигуран у њиховом животу. Онда, кад стојимо пред погледом наших родитеља, из наше се душе исељава страх и сумња. Праћени родитељским очима, ми се усуђујемо да пркосимо многим опасностима, којима не би смели ни лица свог окренути, кад би знали, да је лице наших родитеља окренуто од нас. Поглед наших родитеља усељава мир и спокојство у нашу душу; њихова брига о нама подиже наша

срца; њихова љубав према нама оплемењава наше мисли; њихов један глас довољан је, да, као труба архангелска, оживи сав замрли живот у нама.

Док смо деца ја и ти, сумња је немоћна према нама. Појави ли се кад год у нашој детињој души сумња у живот, ми је рушимо једном помишљу на родитеље наше. Помрачи ли се кад год чело наше од питања: да ли је живот сигуран, или је он само један призрак праве смрти? — ми се сетимо својих родитеља, и то само сећање решава наше питање у корист живота. Јер ако нам наш мали, детињи живот изгледа понекад несигуран, ми га сједињавамо са животом родитеља, и тако сједињени ми корачамо одважно напред.

Дође ли рат, ми се држимо за скут својих родитеља. Настане ли бура, ми се спасавамо под њихово окриље. Удари ли болест, ми у њима тражимо оздрављења. Приближи ли се смрт, ми у њима гледамо свог моћног савезника против смрти.

И тако ми налазимо слободу и живот у родитељима својим. Ми се у том златном добу осећамо као пливач на води, кога неко конопцима с обале придржава. Ми се не бојимо ничега пливајући, јер знамо, да ће нас у случају опасности неко привући обали и спасти.

Но тад, кад смо изнад родитеља наших одрасли, ја и ти, пријатељу мој, ко може сад појачати наш живот, кад ослаби?

Ко га сад може осветлити, кад потамни? Под чије окриље да се поверимо ја и ти сад, кад ратови настану, и настану буре, и ударе болести? У коме сад да нађемо моћног савезника, кад се смрт наднесе над нашу главу? Гле, ја и ти пливамо по бескрајном мору; видиш ли ти коју обалу, и видиш ли кога, ко нас са обале придржава, да не потонемо?

Ко је онај, ко је заменио родитеље из нашег детињства? Ко је онај, ко је и сад близу нас, а има више живота од нас?

Ја велим: Бог. Ти ћутиш.

Ја велим: Бог. Ти ћутиш.

Твоја мисао није моја мисао. Ти мислиш, да у осигурању нашег живота Бог не игра никакву улогу. Ти мислиш, да ми можемо само богатством осигурати наш живот. И ја те видим, како се журиш, да стекнеш много, много богатства. Видим, како купујеш имање за имањем, и зидаш кућу за кућом, и пуниш касу за касом. Нигде мира и одмора немаш збирајући богатство. Твоја коса мења боју, твоје лице губи глаткост, тело твоје губи облик, све те опомиње, да се твој живот приближио западу, — но ти чиниш једно те једно, ти слажеш динар на динар. Ти слажеш динар на динар, и размишљаш: колико би то висок морао бити онај стуб, који би био састављен из свих твојих динара, наслаганих један на други?

Ја ти кажем, ма колико висок да је тај стуб твојих динара, он не би могао ни у ком случају дохватити небо и везати се за вечни живот. Јер не везују човека за небо и вечни живот лествице од сребра и злата но лествице од узвишених мисли и великих дела.

Но ти чиниш једно те једно. Ти слажеш динар на динар, слажеш и размишљаш: колико би висок и дебео морао бити онај зид, који би се сазидао око тебе од свих твојих динара?

А ја ти кажем: ма колико висок и дебео да је тај зид, ипак он не би могао осигурати твој живот од страдања и од смрти. Заиста, страдање твоје ако не дође споља, доћи ће изнутра, из тебе самог, и смрт ако ти не дође споља, од сиромаштине и разбојника, доћи ће изнутра, од старости твоје, и пролазности. Ако твоји сребрни и златни зидови, којима си се оградио, и осигурају твој живот од спољашњег не могу га осигурати од унутрашњег разрушења.

Чуј ову причу:

— Један човек хтео да осигура своју кућу од злих људи, који би је могли поткопати или запалити. Он огради због тога своју кућу једним дебелим и високим зидом. Но кад је зид био готов, учини му се, да ће зли људи моћи провалити или прескочити тај зид, и доћи до куће, и

остварити свој злоумишљај. Због тога он сазида око оног првог зида још један дебљи и виши зид. Но кад је и тај зид био готов, учини му се, да ће и њега зли људи моћи провалити или прескочити. Због тога он сазида и трећи зид, још дебљи и виши од другог; а после трећег и четврти и пети. Кад је и пети зид био готов, и кад тај човек стајаше у мисли, како и шести да зида, његова се кућа стропошта од трошности и старости. Тужно погледа тај човек и на своју срушену кућу и на горде зидове око ње, и рече: нашто ће ми сад и зидови, кад куће немам?

И ја тебе питам, пријатељу мој: нашто ће ти сребрни и златни зидови, којима се опкољаваш, кад је живот твој склон скороме паду и пропасти? Ти си се окренуо леђима своме животу а лицем оним зидовима, којима ограђујеш и осигураваш живот. Зато је твој живот тако мрачан и жалостан, јер је скривен од твога погледа, и зато су ти зидови, које подижеш око њега, сјајни, јер очи твоје непрестано светле према њима.

Ти не осигураваш уствари живот, но осигураваш само средства за живот. Не варај се: кад расте твоје богатство не расте с њиме упоредо и твој живот, као што једно дрво не расте утолико више, колико више непотребних подупирача и ограда има око њега.

Богатство није живот, богатство је само подупирач овог кратковременог, земаљског живота.

Ја сам ишао твојим путем, пријатељу мој, ја сам збирао новац, мислећи да збирам живот. Гледао сам и ја на своме столу гомилу сребра и злата, и радовао сам се што имам толико тих металних сјајних одломака. Ја сам их мешао и гладио рукама и правио разне фигуре од њих. Но кад сам загледао у душу своју, ја нисам видео у себи живота више него што сам имао без ове сјајне гомиле метала. Моја сумња била је иста, као и пре, моја туга била је иста, као и пре. „Ја желим да имам *више* живота", мислио сам ја, гледајући у глувонеми сјај предамном. Само онај ће ми моћи дати више живота, ко га има више него ја. Овај метал пак нема га ни колико ја. Овај метал нема више живота но што ће га имати моје мртве кости под земљом. Један спортист може наћи моју мртву лубању и метнути је на свој сто; може он звецкати златом о њу, може је напунити златом, но оживети је златом неће моћи, јер је напунио смрт смрћу. Треба удахнути живот у смрт да би смрт оживела. Међутим, злато садржи у себи онако исто мало живота као и моја мртва, празна лобања. Онај, ко би могао мени дати живота, тај мора садржавати мој живот у себи и имати преко тога један огроман сувишак, из кога би мени још могао позајмити, он мора бити један дубок извор, из кога извире и моја кап живота.

Па у чему је или у коме је тај огромни дубоки извор живота? У злату извесно није, — то видим и сазнајем; у злату нипошто не, јер злато има мање живота него ја, јер злато је једна ствар украј живота, један сув камен крај извора.

Тако сам ја једном мислио, кад сам ишао путем, којим ти сад идеш, пријатељу мој, једном, кад сам гледао на своме столу гомилу сребра и злата и замишљао своју мртву лобању крај ње.

Кад ме данас ко пита: „где је извор живота?" — ја радосно без двоумице одговарам: у Богу, у Богу, несумњиво у Богу.

Гле, и мене и тебе, пријатељу мој, питају многа браћа наша око нас: знате ли нам казати: ко је онај, ко једини осигурава живот наш? Ко је онај, ко има довољно живота, да би и нама дао? Ко је извор живота, да би нашу жеђ утолио?

Ја велим: Бог. Ти ћутиш.

Ја велим: Бог. Ти ћутиш.

Твоје мисли нису моје мисли.

Твоје мисли планирају један живот без Бога. Ти мислиш, да ми можемо, кад одрастемо и сазремо, и без родитеља и без Бога наћи довољно живота. Ти одустајеш сад и од злата, и мислиш, да ја и ти можемо живот осигурати искључиво помоћу људи, пошто су људи жива бића, а не мртве ствари као злато.

Тако ти мислиш, тако и поступаш. Ти се држиш твојих пријатеља и умножаваш број њихов из дана у дан. И делиш с њима свој страх и своју сумњу. И уморан под теретом живота наслањаш се ти на њихово раме, и налазиш одмора. Твоје страдање смањује се у близини твојих пријатеља као што се смањује грудва снега у близини огња.

Но помисли озбиљније: ко су ти твоји пријатељи, помоћу којих ти мислиш да увећаш и осигураш свој живот? Да ли су то какви великопоседници живота, који поседују живот у толикој мери, да и теби могу позајмити, и опет не осиромашити?

Не; то су сиромаси као и ти; потребити, жедни путници као и ти; неосигурани, слабе трске на ветру, као и ти. То су плитки извори, с којих ти не можеш пити, јер су плитки и скоро пресушени. А ти мораш пити са дубоког извора, који освежава и ојачава живот.

Ја бих ти се смејао, кад те не бих толико жалио због самообмане твоје, пријатељу мој. Но наћи ће се много других, који ће ти се смејати; и ти сам себи насмејаћеш се горко и иронично на крају крајева, буди уверен. А ја ти се не могу насмејати, јер ја те жалим.

Жалим те, што тражиш осигурање живота у оних, који и сами то исто траже у теби. Жалим те због кратковидости твоје. Ти си, велиш, осигурао живот свој код неколико осигуравајућих друштава. Осигурао си се од поплаве, по~ жара, болести, глади и чак од смрти. Где год си увидео једну опасност за живот, ти си потурио једно осигуравајуће друштво, да те од те опасности штити. Сваку слабу страну живота подупро си ти јаким стубовима. И сва садашња брига твоја своди се на то, на нађеш ког пријатеља више и да постанеш члан ког осигуравајућег друштва више.

Но чуј ову причу.

Један човек навезао се на океан. Он је желео да пређе из Европе у Америку. Он је био осигурао живот свој код многобројних људи и многобројних људских друштава, онако исто као и ти. При поласку пазио је још само, да се укрца на највећи и најсигурнији пароброд, какав постоји, како би и океан са свима страхотама својим био немоћан према његовом животу.

Нашао је такав пароброд, и повезао се. Возио се без бриге и страха неколико дана и неколико ноћи. Био је сав занет уз пут мислима само о томе, како ће и с оне стране океана осигурати свој живот, у банкама, у осигуравајућим друштвима, у клубовима, међу пријатељима. Једне ноћи седео је он на пароброду, у раскошно намештеном и раскошно осветљеном салону. Око њега седели су људи онакви као и он, или онакви, у каквима је он тражио осигурање свога живота. Он се осећао потпуно осигуран и потпуно заштићен на овоме титанском пароброду, у коме је нашла савршеног свог израза најмодернија наука и најмодернија уметност. Он се осећао, дакле, осигуран и заштићен науком и уметношћу, делима људског ума и људских руку.

„У људима треба тражити живот и осигурање живота, помисли он гледајући унаоколо по сјајном пароброду и по људима, који су седели с њим, и при том ироничан осмех пређе преко његовог лица, кад се сети оних, који живот и осигурање траже у Богу.

Електрика је чаробно светлила, музика је чаробно свирала; у салону је било меко и топло; под паробродом се угибала хладна вода, три хиљаде метара дубока, над паробродом ћутале су звезде, безмерно високе и сјајне.

Наједанпут — крах! Пароброд се зауставио и пошао ка дну.

И ускоро најсавршеније дело најмодерније науке и вештине ишчезло је под водом. Музика је замукла, електрика се угасила, и сјајни салон био је пун воде и радозналих гладних риба.

Наш познаник, који је тако озбиљно и усрдно осигуравао свој живот, нашао се сад у најнесигурнијој ситуацији, каква се само да замислити: ноћу, на бескрајној пучини воденој, у борби с таласима! Шта су му помогла сад сва осигурања живота, сва осигуравајућа друштва, и сви клубови, и сви људи? Све је то сад стајало далеко од њега, близу њега стајала је само смрт. Људи, који су били близу њега, — мало час у раскошном салону, сад на таласима, — или су резигнирано тонули или су јурили пливајући к њему, да се за њ ухвате и себе тобож спасу. Он није имао кога дозвати, — хука најближих таласа ругала се његовом слабом гласу. Он се није имао на кога ослонити, — куда би се год макнуо, само му је вода нудила свој опасни ослонац. Он се није могао борити, — моћни океан не прима борбу с тако нејаким противником.

Наш познаник је тонуо, и тонећи успео је да погледа у звезде над собом. Једна мисао засветли се у његовој памети, — последња! Како звезде не потону у етарном океану, по коме пливају? Неко моћнији од њих мора да их држи. Да сам ја код тога моћнијега од звезда осигуравао свој живот, ја се не бих растављао с овим светом с оволиким страхом, ах, с оволиким ужасним страхом, који ми ум помрачује. Ја сам провео век у самообмани, да човек може код човека наћи живота, наћи спасења. Гле, стотине људи тону око мене, све беспомоћни и безживотни као и ја. Дванаести је час за мене искуцао, све је доцкан; ја нисам нашао живот у животу; мој живот је био један страх од смрти, моја смрт је само обистињен страх. Таква се мисао засветли у његовој глави, засветли и — угаси под водом.

Како ти се допада моја прича, пријатељу мој? Шта сад мислиш о осигурању живота? Да ли се може наћи жељени живот код људи? И да ли ја и ти можемо осигурати свој живот помоћу људи?

Ако може мрав наћи жељени живот код мрави, то можемо и ја и ти код људи. Ако може мрав осигурати свој живот помоћу мрави, то можемо и ја и ти помоћу људи. Но замисли, како би се ти смејао једном мраву, који би тражио да се запоји вишим животом код себи равних, — које једна кап водена може убити, — или да осигура свој живот помоћу себи равних. И теби би се тако могли смејати духови из вишег света, поседници једног вишег, интензивнијег и осигуранијег живота; тако би ти се они могли смејати, кад те не би сажаљевали. Јер у очима њиховим ми смо оно што су мрави у очима нашим.

Зато не тражимо већег и сигурнијег живота ни код ствари нижих од нас ни код бића равних нама. Више живота ми ћемо моћи наћи само код онога, ко га више од нас има. А ко је то?

Ја велим: Бог. Ти ћутиш.

Ја велим: Бог. Ти ћутиш.

Твоје мисли нису моје мисли.

У твојим мислима мало има места за Бога, зато је у теби мало живота, јер Бог је живот. Бог је живот, који не тражи више живота ван себе, јер сав је живот у њему. Ја и ти, пријатељу мој, морамо тражити више живота изнад себе, зато, што ми поседујемо само по један део живота у себи. Бог га не мора тражити ван себе, он га поседује целог у себи. Ја ти кажем, да је живот један и недељив, кад га Бог посматра са своје висине; но живот се представља у деловима мени и теби, који га посматрамо с нашег малог, ограниченог хоризонта. Ја и ти морамо тражити више живота тамо, где га више и има; не у злату, јер ту га нема нимало, не у другим људима, јер и други људи имају онолико живота колико и ја и ти. У Богу, једино у Богу морамо ја и ти тражити више живота, јер Бог је извор свуколиког живота. Сви други

извори могу се и замути и могу пресушити, но извор, из кога извире цео живот, вечито је бистар и пун.

Одкуда ја знам да у Богу има више живота но у мени? питаш ме ти. Отуда што сам мој живот претпоставља један виши живот. Отуда, што логика мога разума и искуство моје показују ми, да мој живот није могао проистећи од живота нижег од себе нити од живота равног себи, но једино од живота вишег од себе. Мален је мој разум, то је истина, но ја немам ништа боље од њега, за то се њему морам поверити. Ја се морам поверити моме разуму нарочито онда, кад је он у сагласности с разумом генијалних вођа човечанства, који су на овој звезди пре мене живели. Гле, сви они људи, који су били вође браћи својој и који су запајали браћу своју вишим животом, сами су тражили вођство у Богу и сами су црпили живот и за себе и за друге у дубоком и непресушном божанском извору живота.

Јесмо ли ја и ти, дакле, жедни живота, ми се морамо узвисити до онога, који је близу нас но виши од нас. Да ли и ти смеш изговорити име његово, пријатељу мој? Ја смем.

Ја велим: њему је име Бог. Ти ћутиш.

Ја велим: Бог. Ти ћутиш.

О кад би се сјединиле наше мисли као што ће се наше мртве кости сјединити, и кад би изговорили заједнички име његово: Бог!

Но твоје мисли нису моје мисли.

У твојим мислима мало има места за Христа. А Христос је вођ ка животу. Христос има више живота од других људи, јер он има удела у животу целоме, у животу божанском. Његов живот није део но целина. Његов живот је био сједињен са животом оца његовог. Зато је он и могао показивати пут ка животу онима, који су живот тражили, и зато је он и могао запајати животом оне, који су били жедни живота.

Чуј ову причу.

Једног врелог јужњачког дана сео је Христос крај једног извора, да се одмори. Жена нека, Самарјанка, дође да захвати воде на томе извору.

— „Дај ми да пијем“, рече Христос жени.

Жена му одврати: „како ти, Јеврејин, можеш тражити од мене, Самарјанке воде да пијеш?“ Тако му одврати жена због тога, што су у то време Јевреји и Самарјани били у завади.

Рече јој Христос: „кад би ти знала, ко је тај, који ти говори, дај ми да пијем, ти би искала у њега, и он би ти дао воду живу... Сваки који пије од ове воде опет ће ожеднити, а који пије од воде, коју ћу му ја дати, неће ожеднити до века; јер вода, што ћу му ја дати, постаће у њему извор воде, која тече у живот вечни“.

Рече жена наивно: „дај ми те воде, Господе, да не жедним и не долазим овамо на воду“.

Христос је говорио алегорично, и жена га није разумела у први мах.

Но те исте речи понавља Христос данас мени и теби, пријатељу мој. Да ли га ми разумемо боље од жене Самарјанке? Гле, он говори о ономе, што ја и ти највише желимо: о једном великом и осигураном животу, који извире из Бога.

Жива вода, то је живот, који долази са извора живота, са вечно непресушног извора. У Богу је та жива вода, која утољава вечну и највећу жеђ смртних. Христос је раздавао ту живу воду, он је раздаје и данас. Само он један може осигурати наш мали и несигурни живот. Он једини може повећати наш земаљски живот; Он једини може отклонити наш страх од смрти, јер он једини осигурава и живот после смрти. Јер он је био носилац целог божанског живота. Треба се поверити Богу, Оцу небесном, и треба слити живот свој са животом његовим. То је услов животног осигурања. То је учење Христово. Вером и јаком вољом једино плаћа се то осигурање живота. Да ли ја и ти можемо данас веровати и имати јаке воље, пријатељу мој?

Можемо, ја велим. Ти ћутиш.

Ја велим: можемо. Ти ћутиш.

Та зашто ћутиш, кад цела васиона говори? Сунце, чим изгреје изјутра, говори о Богу, и звезде, чим засијају у вечерњем сумраку, величају Бога. Зашто ти ћутиш? Ослушни траву у пољу, и погледај мравињак под ногама својим; и они сведоче, да њихов живот извире из једног дубоког извора. Зашто ти ћутиш, кад тако мале ствари говоре? Ослушни сва минута покољења људска, и чућеш где и она говоре: ми нисмо умрли, ми живимо, зато што и отац наш небески живи. Зашто ти ћутиш, кад и мртви говоре? Ослушни будућа покољења, која ће доћи, послушни и чућеш где веле: ми се налазимо у дубини животног извора, но ми ћемо скоро избити на површину, ми долазимо. Зашто ћутиш ти, кад и још нерођени говоре? Ослушни најзад, душу своју, где и она ће ти рећи: ја нисам сама, још неко, већи од мене, живи са мном. Зашто ти ћутиш?

Ах, проговори, пријатељу мој! Не ћути, но проговори заједно са мном. Ја бих и без тебе могао ићи за Христом. Ја бих и онда ишао за Христом, кад би сви од њега отпали, и кад бих ја сам остао. Како бих могао не ићи ја за њим, кад знам, да Он има више живота од мене и да Он осигурава живот, и до гроба и после гроба? Но ја ти говорим због тебе не због себе, пријатељу мој. Веруј ми, сви други путеви, којим ти идеш, тражећи живот, криви су и бесциљни. Ја их све знам, јер и ја сам свима њима лутао. Сви ти путеви воде живот твој несмислу и смрти.

Ах, проговори, пријатељу мој! Не ћути, не ћути, но проговори заједно са мном! Кад ће се наше мртве кости несвесно сјединити, нека се и наша жива срца сједине, и наше мисли, и наше речи! Сјединимо се у Ономе, који све сједињава у себи. Сјединимо се у Богу, и рецимо: Оче наш велики, који си на небеси и на земљи, и који оживљујеш небеса и земљу, ми предајемо дух наш и тела наша и живот наш у твоје руке. Ми не налазимо нигде у свету осигурања животу своме, до у теби, моћни и бесмртни животе. У друштву с тобом ми имамо све, без тебе ми смо најсиромашнија и најбеднија створења у свету. Без тебе ми смо мртви и кад живимо, с тобом пак ми смо живи и кад умремо. Ми ти вичемо сви једним гласом из ове долине трулежи, где трунемо ми заједно с делима својим:

Господе, чије мисли пале нова сунца, помисли на нас, децу и слуге своје, кад се живот почне да гаси у нама. Само помисли на нас, и сва тама наша биће осветљена. Само нас удостоји помисли твоје. и смрт ће ишчезнути с нашег хоризонта. и живот ће наш постати велики као Ти, Боже, и сигуран као небо Твоје. *Амин.*

Говорене у недељу Самарјанке

О КРВИ ПРАВЕДНИКА

Стефан Јеврејима: Ви се једнако противите духу светом; како ваши оци, тако и ви.

А (Јевреји) засипаху камењем Стефана, који се мољаше Богу и говораше: Господе Исусе, прими дух мој. Онда клече на колена и повика из гласа: Господе, не прими им ово за Грех.

И ово рекавши умре.

Блажени прогнани правде ради, јер је њихово царство небесно.

*Праведник ће од вере своје жив бити
(Дела ап. 7, 51—60; Матеј 5, 10; Пр. Авак. 2, 4).
Кад бисмо, као јунаци, остајали чврсти у борби,
видели би смо помоћ Божју да нам силази с
неба.*

De imitatione Christi, lib. I cap. XI, 4.

Из крви је поникла наша вера, драга браћо; из крви њеног оснивача и његових апостола, из крви оних херојских душа, које Бог с времена на време шаље људској раси, да је учине бољом и благороднијом. Као што млада биљка потребује много влаге за свој узраст и одржање, тако и свака вера у младости својој потребовала је много крви, и то крви праведничке. А наша вера, која је најблагороднија међу верама, потребовала је и најблагородније крви за свој узраст и одржање.

Таква је судбина, браћо, нашег рода, да се најбољи у њему морају жртвовати, да би мањи и лошији могли живети. Пожртвовањем своје најбоље браће људи се спасавају. Све најбоље, што се у људском роду одгаји, мора да се принесе на жртву ради искупљења већине. Зато су људи од вајкада и веровали, да само праведничка крв спасава и искупљује. Велики људи и не долазе у свет, да уживају радости света, но да те радости открију и омогуће својој малој браћи. Али ова њихова браћа често их не разумеју и не слушају, но их гоне и муче и на стотине начина смрти предају.

Но Бог тако хоће, драга браћо, да велики људи у смрти постану још већи, још моћнији, још речитији. Кад уста њихова замукну, крв њихова виче и враћа људе са њихових вратоломних, заблудних странпутица. И тад се тек људи враћају, у стиду и покајању, на оно место, где су крв великог човека пролили, подижу му споменик, и тек тада ударају оним путем, који им је он, посланик Божји, за живота свога указивао!

Израиљски народ поубијао је редом своје пророке, а кад ових више није било у животу, подизао им је споменике. Грчки народ дао је чашу отрова своме најбољем сину, чијим именом су се заклињали најумнији људи доцнијих времена. Па и ми Срби морамо се заруменети од стида пред понеким листовима наше историје, на којима су уписана имена оних, који су много или све жртвовали за добро свога народа, но којима се народ није заслужио одазвао. И историје осталих народа пружају довољан број примера невиног жртвовања и праведничког страдања.

Но, нашто тражити друге примере код примера нашег Спаситеља? Његов живот само је један низ пожртвовања за људски род и један низ неправде људског рода према њему. Његова смрт ништа друго није до печат и круна његових пожртвовања и његових страдања. Христос је врло добро разумевао историјски закон, по коме се сви они морају много жртвовати, који неко велико дело међу људима мисле да остваре. Он је знао да је његово највеће и да зато и највеће жртве изискује. Он је предвиђао Голготу и за себе и за своје следбенике. С тога је и говорио овима о ономе, што им предстоји. Говорио им је, да сви они, који хоће да буду *со и светлост земљи* морају бити од људи гоњени, мучени, на судове извођени и неправедно осуђивани. Храбрио их је, да не би клонули у трпљењима. Истицао им као најбоље примере човечјег рода оне, који се за дело његово највише жртвују.

Али ученици његови нису појмили проповед о тако безмерном пожртвовању. Они су мислили, као и остали њихови земљаци, да је царство Божје много јевтиније, да ће оно доћи, као мана с неба, без људског труда и напора. Тако доцније постале су им речи њиховог учитеља јасне, доцније, кад су Њега видели на крсту; или још доцније, кад је дух његов

почео и њих да подстрекава на пожртвовање. Ми их видимо тад, како се и они, један за другим, жртвују за велико дело Божје.

Пожртвовање једнога, дакле, подстакло је њих десетину на пожртвовање, ова десетина других стотину, ова стотина других хиљаду — док наша вера није толико порасла и Ојачала у свету, да више није потребовала крвних жртава.

Ми често радо размишљамо о овом младалачком добу наше вере, онако исто као што се радо сећамо наше сопствене младости. И данашње празновање једнога од оних, који су крвљу својом помогли узрасту наше вере, подсећа нас на оне прве дане, кад се црква Христова у свету образовала. Помозимо се мислима, браћо, и пренесимо се за час у оно пунозначајно доба.

I

Судије Христове погрешно су рачунале, да ће распећем свога великог противника и дело Његово уништити. Но квас је био замешен и он је у потаји бујао. Није много прошло, па је тајно постало јавно. Пред ове судије израиљске почели су једнога дана изводити некакве људе, који су по Јерусалиму и околини узрујавали народ вешћу, да је распети пророк из Назарета васкрсао и да живи.

То су били ученици Христови. Главари су били изненађени видећи пред собом људе просте, неуке, сироте, како ватрено и одлучно говоре о Исусу као посланику Божјем. и о путу живота, који је он проповедао, као једином путу спасења. Главари најпре прете и кажњавају, потом наређују гоњење без поштеде. Узалуд све. Апостоли нове вере не узмичу, не страхују, но продужују обраћати свет у своје коло. Њихов је број био мален, њихова средства никаква; но њихова снага није лежала ни у броју ни у богатству, но у непоколебљивој вери у скору победу Исуса над светом, у скоро извојевање царства Божјега. Ова непоколебљива вера испуњавала је сву душу њихову; њоме су се они крепили на заједничким молитвама, њоме храбрили и тешили у тешким часовима гоњења и страдања. Ова вера чинила је сироте рибаре галилејске речитим, непобедним. Такви су били сви, такав је био и млади Стефан.

Млад, и у лицу као *анђео*, Стефан је био тако одважан и тако речит, да су се његови противници морали обманом и клеветом служити против њега. Оптужили су га за хулење на стару израиљску веру. Изведен пред суд Стефан и не покушава себе да брани, но да судије своје приведе к својој вери. Пресуда је брзо била готова — страховита пресуда! — а још брже извршена. Око младог апостола хришћанског стајала је маса разјареног света, с камењем у рукама, готова да пресуду изврши. Лице младићево окретало се десно и лево, тражећи по разјареној маси својих сународника једног јединог човека, који би га био разумео и који би његову праведну ствар у одбрану узео. Ни једног! Куда год би се мучеников поглед омакао, камење је летело на њега, да ућутка она уста, која су онако речито говорила, да унакази оно лепо лице, које је тако многе за Христа задобило, и да што пре приведе к смрти онога, који је живот проповедао. Под градом од камења Стефан је испустио душу своју с погледом управљеним у небеса, која су се пред његовом вером отварала и сјај божанског престола му показивала.

Крв Стефанова прва је после голготске крви, која је веру нашу залила. Стефан се први принео на жртву вери Христовој; — у томе лежи његова слава, у томе и разлог поштовању, које му је црква Христова кроз векове одавала и које му ми данас, као црква Христова, с овога места одајемо.

II

Ми одајемо поштовање пожртвовању херојске душе Стефанове, јер ми сматрамо пожртвовање за добро и спас наше браће као дело достојно дивљења и подражавања. Херојство је у Хришћанству било увек високо цењено: оно се и данас не мање цени. Јер, у истини, Хришћанин бити не значи друго до херој бити, тј. бити човек, готов да се жртвује за ствар човечанства или за ствар Бога.

Има људи, браћо, има их у другом свету, има их и код нас — и број њихов, нажалост, никако се не смањује — који су неуморни у тврђењу, да је хришћанска вера преживела, пошто она учи људе пожртвовању, тј. нечему. што је противно природи и природним законима. Природа је, веле ови људи, створила човека с многим потребама. Ове потребе човек мора задовољавати, ако жели срећно да живи. И уколико један човек своје природне потребе обилније задовољава, у толико срећније живи.

Жртвовати другоме оно, што једном човеку треба, противи се природи. У природи влада један апсолутни закон, то је закон самоодржања. Све, што год се у животу појави, тежи у животу и да се одржи. Онај, ко жртвује нешто од својих добара, свога здравља, ума, богатства, тај нарушава онај закон о самоодржању, коме се цела васиона покорава. Како може немоћни човек да се противи оном свемоћном закону? Како може људска малена снага да пркоси огромној снази природе.

Зато, довикују ови чудни учитељи, — које ја не мрзим, но за чији душевни мир страхујем — повинујмо се природи! Живимо сходно природи! Бринимо само за себе! Усавршавајмо, задовољавајмо себе! Живот је кратак, искористимо га за себе. Не чинимо по могућству другима зла, но не чинимо им ни добра!

Но замислите, драга браћо, да сви људи усвоје ово мишљење! Шта би било од друштва, од човечанства, од културе? Све би се морало распасти; сва заједничка добра човечанства пропала би, и човек би спао на онај ступањ, на коме горска дивљач живи. Јер горска дивљач зна инстинктивно само за један закон, за закон самоодржања. Али и ово није сасвим тачно, јер и горска дивљач често се уздиже над инстинктом самоодржања и показује понекад дивне примере самопожртвовања.

Тако, лав не једе сам свој плен, но доноси га и дели са лавицом и младунцима својим; орао гладан носи у канџама храну својим орлићима; — а и један и други изложиће се животној опасности у одбрану свога порода од непријатељског напада.

Овакве појаве код животиња не могу се подвести под закон самоодржања. То је инстинктивно или полусвесно, или свесно пожртвовање за друге. То је одвајање од свога добра и свога живота и давање другима.

Куд и камо је ово пожртвовање за свој пород силније и изразитије код човека! Један отац породице жртвује својој деци све време своје, сву бригу, сав труд и све мисли своје. Био он богат или сиромаш! Радник у хучној фабрици окреће машински точак а мислима је својима дома; можда над болесним дететом, које је то јутро у ватри и писку оставио. Чело очево пробија леден зној. Ах, кад би време брже пролазило! Или, замислите, шта би једна мајка жртвовала, да своје болесно дете спасе! Сто живота да има, или једну пуну планету злата, или све сунчеве зраке, кад би могла похватати, — све би дала у порез смрти, само да јој дете остави у животу.

Или узмите пожртвовање за један шири круг од породице, за отаџбину! Једном родољубу, био он владалац или државник или обичан грађанин, његова је отаџбина предмет највеће бриге и старања. Наши јунаци из Устанка пунили су топове својим сребром и златом и тукли

тиране своје слободе. Наши генијални слепци молили су, да их увезу у седла коњима и да их пусте међу непријатеље, како би ови о њихове кости оружје своје иступили.

Или још један шири круг — човечанство! Узмите једног научника! Он има опет свој олтар, коме је у стању све жртвовати. Ми се находимо, браћо, у овом свету као у једном лавиринту најчуднијих ствари и појава. Ми видимо како пред нама посведневно ничу нове форме живота, како се развијају и како их нестаје, да се опет поново појаве. Ми посматрамо многе природне, загонетне, појаве, којима не знамо ни узрока ни смисла. Живот наш био би светлији и угоднији, кад би ми све те ствари и појаве упознали. Научник се сав предаје испитивању неиспитаног, тајанственог. За њ нема ништа тако драгоцено, што он не би жртвовао, само да дође до једног новог открића, којим би се људско знање умножило и једна свећа више упалила у тами нашег незнања и наших заблуда. Колико је и колико учених и богатих, који су мирно и блажено могли код своје куће живети, отисло се, да испитује поларне пределе наше земље, и у том покушају нашло смрт у леду и зверским чељустима! Колико је научника претрпано снегом или прогутано морем или пострадао у дивљим, неиспитаним пустињама! Један славни лекар, да би тачно, на себи, испитао ток колере, прогутао је масу заразних колерних бацила. Један велики социолог жртвовао је своје огромно имање покушају, да људско друштво реформише, постављајући га на једну солиднију и праведнију основу. Недавно новине извештаваху, да је један енглески испитивач радијума изгубио руке у служби науке.

Сви ови примери, драга браћо, и небројени други, најречитије сведоче, да пожртвовање није нешто неприродно, но баш нешто, што лежи у природи свих разумних створења, нешто што се није само у стара времена дешавало, но што се и данас све једнако дешава. И кад наша вера тражи од нас пожртвовање, она не тражи ништа, што би се природи нашој противило, но нешто што је у природи засновано.

Па ипак, наша вера и наша природа нису једно и исто. Наша вера тежи да нашу природу оплемени, облагороди, да је уздигне, такорећи, над самом собом, да је учини надприродом, да човека створи надчовеком. Наша природа је конзервативна, наша вера је напредна. Природа тежи да нас задржи при нашим старим навикама, вера нам не дозвољава ни часа да будемо задовољни са самим собом и да стојимо. Вера тражи од нас непрекидно обновљено срце и препорођену душу; она сваком од нас поставља свако вече питање: Јеси ли данас постао бољи и савршенији него што си јуче био? Природа је наша као један груб, неуглачан камен, из кога уметник израђује најдивније облике. Вера је неуморна у глачању наше природе.

Може неки човек мислити да је већ достигао савршенство, но то његово мишљење вера ће одбацили, као што је одбацила хвалисаву *молитву фарисејеву*. Јер деца вере, браћо, нису они, који мисле, да су достигли савршенство, но они, који осећају глад и жеђ за савршенством. *Благо гладнима и жеднима савршенства*, јер то су прави синови Оца небесног! Само гладним и жедним правде и истине вера је од потребе; онима, који су само задовољни, вера не треба. Они, који једном идеалу теже — а сви су идеали, браћо, у Богу — морају пре свега *веровати* у тај идеал. Само се на вери идеали оснивају, и само се вером ка идеалима греди. А безбројни су ступњеви на оним степеницама, уз које нас наша вера диже ка идеалу. Оне почињу од човека животиње, а завршују се бого-човеком; њихов је један крај у царству инстинкта а други у царству духа. Бежати од свог сопственог животињства и приближавати се Богу, савршеном Оцу васионе, то је битни налог наше вере. А тај је пут и тежак и заморан. Зато је и напредовање човечанства у облагорођењу духа и срца споро. Сваки појединац мора у томе да покаже напредак, да би га цело човечанство могло показати.

— Зато нам наша вера и налаже да се у животу сачекујемо, да се довикујемо и да се узајамно подржавамо на великом путу ка савршенству. Наша вера ставља нам двоје у дужност: да гледамо преда се и крчимо пут напретку, и да гледамо за се, да помажемо и нашој слабијој, немоћнијој заосталој браћи, да нас стигну и да се попну на онај степен, на који је наш труд и наш дар, који није наш но Божји, нас попео. Јер Бог неће само једног напредног човека, Он хоће једно напредно човечанство. А пут који води једном напредном човечанству зове се пожртвовање богатих за сиромашне, учених за неучене; пожртвовање великих за мале, пожртвовање појединаца за целину.

III

А кад се жртвујемо, браћо, не очекујемо одмах награду и захвалност оних, за које се жртвујемо. Она ће често задоцнити, често и сасвим изостати. Често пута ће се први бацати каменом на нас они, који су хлеб наш јели. Често ће нас прво гурати у пропаст они, који су се нашом снагом и помоћи уздигли у власти и богатству над нама. Често пута ће они, којима смо ми живот спасли, нама смрт желети. Често ће они, којима смо ми скућили, радити да нама раскуће; а они, којима смо ми част очували, да нас учине нечасним.

Често ћемо се осетити остављени од своје деце и својих пријатеља, непризнати од своје отаџбине, а презрени од целог човечанства. И тад ће се наше увређено срце стезати, а груди проламати вапајем: ах, зар сам ја то залужио од своје деце, коју сам у зноју и труду, с толико љубави, однеговао? Ах, зар да ме оставе они пријатељи, који су за мојом трпезом јели и пили, и мојим добром као својим располагали? Ах, зар отаџбина, којој сам ја толико одан био, да заборави на свога сина? Зар човечанство нема милости према једном члану своме, који је своју срећу његовој срећи жртвовао?

Али, на наше уздахе и наше вапаје ми ћемо добијати само ироничне одговоре. И ми ћемо се осетити сасвим усамљени у овом широком свету. Наш поглед неће имати где зауставити се на земљи, и наше ће се очи дићи тад к небу, као и Стефанове, тражећи тамо бољег одговора и боље утехе. Ми ћемо се обратити с последњим горким вапајем сјајним звездама, што у ноћи онако чудно трепере, и којима се сваке ноћи милиони оних, који на земљи трпе, обраћају за утеху. Ми ћемо их запитати: О звезде, јесте ли живе? Да ли се вашим треперењем смејете несрећи мојој или треперите од ужаса, посматрајући одозго незахвалност и неправду људску? Има ли кога на вама или за вама, звезде, ко би ми правду и утеху доделио? Треба ли, да се надам, или да овај прашљиви живот што пре у прах претворим из кога је и постао?

И тад ће се јавити Онај, који нам се дотле чинио ћутљив и неосетљив. Бог ће проговорити, браћо, из сваке звезде, из целе васионе, из нас самих: Не бој се, ја сам с тобом! За мене си се жртвовао и за мене си трпео; знај, да сам се Ја кроза те жртвовао и трпео. Не тражи награду од оних, КОЈИ су гори од тебе и који *не знају шта раде*, него од мене тражи награду, јер си и на моме послу радио. Трпи и веруј, да је код мене крајња победа!

И кад будемо чули овај свети, божански глас, ми ћемо заборавити на све ударце, које нам земаљска неправда и незахвалност наносе. Наше ће срце бити успокојено, а наше лице обасјано нашом вером у Бога као и лице првога хришћанског мученика Стефана. И ми ћемо бити тада у стању као и он да се молимо за неразумне и незахвалне овога света: *Господе, не прими им ово за грех!* Амин.

Говорена на Светог Стефана

О ХРИСТОВОЈ МАЊИНИ

*Господ погледа с неба на синове човечје,
да види, има ли који разуман, тражи ли који Бога.
Много је званих, али је мало изабраних.
Ако умремо с Христом, верујемо,
да ћемо и живети с њим
(Псалм, 14, 2; Лука 14, 24; Рим. 6, 8).
Ако крст нерадо носиш, увећаћеш терет његов
и отежаћеш бреме своје, а ипак га мораш носити.
De imitatione Christi, lib. II, cap. XII, 5.*

Ја видим смрт на лицу свију вас, драга браћо; видим је, како вам смежурава лице, убељује косу и однизује зубе; и како вам груди испија, а ход и крвоток успорава. Својим сунђером брише смрт руменило с лица вашег, својим дахом потамњује сјај очију ваших, својим длетом цинички и неуморно унакарајује облике вашег тела и извраћа лепоте вашег духа. Цео ваш живот испуњен је борбом са смрћу, јер цео ваш живот уплетен је у мрежу смрти.

Кад се храните, ви се борите са смрћу, јер с глађу смрт долази; кад се умивате и чистите, ви се борите са смрћу, јер се смрт у нечистоћи крије; кад бежите од туге и жалости, ви бежите од смрти, јер туга и жалост пратиоци су смрти; кад се шетате или гимнастичите, ви бежите од смрти, јер смрт је у непокрету; кад бежите из усамљености и тражите забаве и разговора међу људима, ви бежите од смрти, јер у усамљености вашој смрт се појављује као још *неко* поред вас; кад идете по свету и тражите лека својој болести, ви бежите од смрти, јер болести су весници смрти.

Смрт вас целог живота узастопце прати, инкогнито и намаскирана. Она се крије често у највећој сласти вашој, у којој би требало, по вашем мишљењу, да буде највише живота. У цвећу, које миришете, у вину, које пијете, у љубави, којом се загревате, станује овда—онда смрт. Ви се овда—онда изненадите кад видите, у како отменим становима станује смрт. Она не станује само у сутеренима и влази и нечистоћи, но и у најмиришљивијем цвећу, и у најпенушавијем вину, и у најнесумњивијој љубави. и у светлости, и у ваздуху, — и на прозачним и светлим врховима Хималаја.

Смрт је стално уз вас, и ви стално водите борбу с њом и не мислећи увек на њу. Многи од вас само се онда сете смрти, кад виде жртве њене пред собом. Док не виде смрт пред собом у жртвама њеним, дотле се они осећају у сигурности као да имају уговор са животом, да никад не умру. Но кад виде смрт у тријумфу над неким својим пријатељем, онда они пажљиво осмотре сами себе, онако исто као што један весео путник осматра оружје своје онда, када изненадно угледа вука на путу пред собом. Они тад гледају у огледало и радују се кад виде, своје лице румено и косу црну, и зубе све у низу. „Смрт је немоћна према нама“, шапћу они, и њихову душу обузима једна светла радост, која очима њиховим даје један нарочити сјај. Њих обузима туга, кад стану више самртног одра свога пријатеља и виде његово укочено, жуто лице и његове угнуте, непомичне груди, но, кад се враћају с гробља кући, — са сахране свога пријатеља, — они брзо иду пред огледало, да њега консултују, на каквом се растојању од смрти они налазе. И кад им огледало каже, да се налазе још далеко од смрти, они се брзо предају радостима живота и потискују мисли своје о смрти.

Кад је Христос на данашњи дан умирао на крсту, маса радозналост света гледала је на њ испод крста као на човека, који је више припадао смрти но животу, и с љубопитством испитивала, како се на њему врши смена између живота и смрти, смена, која се и на сваком

од њих, живих, морала једног дана извршити. Било је у тој маси мање оних, који су сажалежали човека издишућег на крсту, било их је више, који су осећали унутрашњу радост, што је тај човек, с којим се смрт играла још за неколико тренутака, био неко други, а не они. У радости својој сваки од ових последњих шаптао је у себи: „гле, то је он, некакав Христос, што умире, а не ја. Над њим смрт тријумфује, а не надамном. То он баца јутрос последње погледе на сунце, а не ја, — ја ћу гледати сунце и сутра и прекосутра и још за дуго, јер смрт је још далеко од мене: моји су образи још румени, моје су груди још једре и отпорне, моја је крв топла. Још неколико тренутака чекаћу овде, док он не издахне, — хоћу и то да видим, — па онда идем дома, у Јерусалим. Осећам јаку глад, а овде на Голготи може се наћи хране само за орлове”.

Христу су били секунди дуги и предуги, чинило му се, да смрт навлаш успорава своје кораке, да би муке његове трајале што дуже. Време је међутим текло обичним темпом, ни убрзано, ни успорено. То су наше радости, што убрзава време, и наши болови, што га успорава. Болови Христови развлачили су секунде у часове, а часове у године. Његова глава час се наслањала на десно раме, час на лево, а час је понирала напред, као да је на тај начин распоређивала несносни бол подједнако на све делове тела. Кад једном Христос опусти главу напред према прсима, очи се његове силно отворише од бола, и он погледа многобројну и разнобојну масу света под собом. Војници у Панцирима и с копљима, Римљани обријаних бркова, Јевреји с дугим брадама и широким појасима, жене у оријенталском шаренилу дречећих боја, богаташи претоварени накитима, сиромаси полунаги и неочешљани, јерусалимска улична дечурлија, испуњена радошћу пред једним за њих необичним призором, — то је била она већина, која је с нестрпљењем чекала, да Христос учини какво чудо, или издахне, па да онда иде дома да засити глад. Под самим крстом стајала је једна жена, која је рукама обујимала крст и ноге Христове, и пољупцима и сузама трудила се да олакша бол распетоме. То је била мајка. До ње је стајао један млад човек, који је с најдубљим учешћем пратио сваки болни покрет мученика на крсту и овда—онда придржавао несрећну мајку и шаптао јој речи утехе. То је био једини неустрашиви пријатељ. Мало даље од мајке и пријатеља стајале су две—три жене, које су биле скрушене од исте жалости, која је скрушавала и мајку и пријатеља под крстом. То мало друштво од 5-6 особа сачињавало је ону мањину, која није очекивала с нестрпљењем ни смрт Христову нити какво чудо од њега, и која није осећала никакву глад другу, до безнадежну глад за тим, да се распетоме праведнику ма како, ма и по цену свог сопственог живота, и ма колико, ма и колико једна кап хладне воде са извора Јордана, олакша бол и страдање.

Христос баци на ту и по спољашњости и по унутрашњости разнолику масу света један поглед својим очима, силно отворене од бола. Тај један поглед запали у њему једну мисао. „Ја сам у мањини”, беше та мисао Христова. „Ја сам данас у мањини; само један човек и неколико жена данас су за мене, сви остали су *против* мене. Данас. кад се ја растајем са овим животом, скоро сви живи моји су противници. Само једна незнатна мањина живих, који клече испод мога крста, са мном су и у овоме моменту.

„Ја сам данас у мањини; но, гле, ја сам био у мањини и јуче, и од почетка. Ја сам био у мањини онда, кад сам се родио у злехудој витлејемској пећини. Цар Ирод је био тада у већини. Јер ко је био тад са мном? Моји родитељи и сироти пастири витлејемски. Ирод је пак имао целу царевину уза се.

Ја сам био у мањини и онда, кад сам с родитељима бежао у Египат. Фараон египатски био је тада у већини. Он је имао своју државу, а ја нисам имао где главу своју да склоним: на магарцу сам путовао, под палмама спавао.

Ја сам био у мањини и онда, кад сам први пут ступио пред народ као учитељ. Једни су рекли за мене: „у њему је Сатана“, други су говорили: „зар може нешто добро бити из Назарета?“ Они, који свет ничему нису учили, јер нису могли или нису хтели, но који су се смејали свакоме учитељу, — они су били у већини.

Ја сам био у мањини и онда, кад сам проповедао револуцију људи против дотадашњег уређења и стања њихове сопствене душе. Ја сам био нови уставодавац за душе људске. Ја сам избацивао из душе човечје све суверене заблуде и сујеверице, и постављао сам јој само једног суверена, Бога, и прописивао само један суверен закон — љубав. Са својим уставом ја сам остао у мањини. У већини су били или они, који су пунили душу човечју многобројним фетишима и страшилима, или они, који су као пустињски ветар сушили душу човечју, изгонећи из ње не само богове истините и лажне но и бришући из ње сваку оазу, у којој би се само појавила каква свежа, божанска биљка.

Ја сам био у мањини и онда, кад сам проповедао, да треба ценити човека више од његовог спољашњег положаја и достојанства. Доћи до доброг положаја и великог достојанства могу и они, који туђим ногама иду и туђим се рукама хране, и туђом главом мисле, — гле и деца долазе до царског престола, — но доћи до извесног духовног и моралног савршенства тежа је ствар, — то се не достиже ни туђим ногама ни туђим рукама ни туђом главом. „Колико вредиш ти сам по себи, ван твога богатства и твога положаја и твога достојанства? Колико вредиш ти као човек, не као богаташ или великаш?“ питао сам ја људе. „Колико имаш ти душе, и врлине и облагорођеног разума?“ С овим питањем ја сам остао у мањини, јер људи нису волели да дају одговоре на оваква питања. У већини су били они, који су питали људе не колико имају душе и врлине и облагорођеног разума, но колико имају новаца и кућа и робова и класа и одликовања.

Ја сам био у мањини, кад сам говорио, да један роб римског цезара може бити више човек но римски цезар. У већини су били они, који су ценили прашину са обуће цезарске више но људе, који су обували цезара.

Ја сам био у мањини и пре неколико дана, кад сам улазио у Јерусалим, свечано и помпезно дочекан од многобројног народа, који ми је клицао: „Осана“, и засипао ме цвећем и зеленилом. Народ је чуо, да ја претварам воду у вино и један хлеб у хиљаду хлебова, и надао се, да сам ја дошао, да седнем на царски престо и да људе, без њиховог труда и кретања, чудом храним и појим. Ја сам остао у мањини, јер нисам учинио очекивано од мене чудо. У већини су били мађионичари и лажни пророци и демагози и завођачи и картаре.

Ја сам био у мањини и јуче, кад сам стајао пред Пилатом. Кад сам говорио Пилату о истини, Пилат ми је поставио подсмешљиво питање: *шта је истина!* Он није хтео ни сачекати мој одговор, јер у његовом питању садржао се већ и одговор, који је он желео. „Истина је једна гипка ствар, — хтео је Пилат рећи, која се у твоме мозгу угиба на један начин, а у моме на други. Истина нашег мозга иструлиће заједно с нашим мозгом, хтео је он још рећи. За то не запињи и не устежи се, да језиком признаш за истину оно, што твоји тужиоци за истину сматрају, и бићеш слободан. Твоја истина твој је непријатељ, јер она те води смрти. А зар није боља и лаж, која доноси живот но истина, која доноси смрт?“ „Хе, шта је истина“.

То је био смисао Пилатовог питања. И са оваквим мудровањем Пилат је имао уза се већину. Сва она маса пред двором Пилатовим, која је викала: „ако ослободиш овога човека, ниси пријатељ Цезарев“, делила је мишљење Пилатово о истини. Ја сам био у мањини, тј. ја сам био *сам*, Јер и ко је по своме убеђењу био са мном и уза ме, тај се из страха претварао, да је против мене.

Ја сам у мањини и данас, кад страдам и умирем због љубави, коју сам имао према људима. Пријатељи моји и ученици моји разбежали су се као што се стадо разбежава, кад пастир буде ударен. Сви би они били уза ме до краја, када са мојом истином не би било скопчано страдање, и кад истина не би захтевала стрпљење у чекању победе и, тријумфа. У већини су они, који се одушевљавају истином само онда, кад истина доноси сласти и задовољства. Ја сам и слатка и горка истина, зато сам ја у мањини и данас. Кад би моја истина била сама сласт, мени би и сад викали „осана“ и засипали ме цвећем. Но моја је истина сласт и горчина, зато ме час гладе цвећем час пробадају ексерима. Зато сам ја данас у мањини, ах, у сасвим незнатној мањини! Гле, само један пријатељ и неколико жена! Зар је то сав успех и смисао целог мог живота и труда, и толиких ноћи, проведених у молитви, и толиких дана, проведених у проповедању и делању! Шта је вредео мој живот, кад ми је он створио толико непријатеља међу људима? Гле, како ме сви гледају одоздо презриво и подругљиво и досадно, и како у себи говоре: та што већ не издише овај човек, да и то видимо, па да идемо дома, у Јерусалим, глад нас мори!”

Тако помисли Христос у једном моменту, кад обори главу и баци један поглед на масу света испод себе. Један поглед, једна мисао, и очи му се затворише и лице набра од бола, а кап по кап крви клизаше се и падаше час брже час лакше с једног и другог краја крста. Христос посуврати главу на десно раме, и окрете лице управо ка сунцу и узвикну: Боже, Боже, зашто си ме оставио! Очи му се наједанпут страшно отворише од силнога бола и он их упре у сунце, и оне осташе тако упрте као да се моментално претворише у два метална прстена, и као да бојажљиво извлачаху и упијаху из сунца неку тајну, која хиташе да се скрије у свој мистериозни вео. Учини му се, као да му се показа на сунцу — уствари показа му се у његовом пророчком духу — једна слика, која представљаше скору будућност и која беше јасна као стварност. Непријатељска војска, многобројна и гвоздена, напунила улице светог града Јерусалима. Плач и ропец и крв простираше се под ногама војске, која победоносно гажаше. Куће претворене у гомиле камења и дима; храм Соломонов претворен у један распаднут костур, све рукотворине синова Израилевих претворене у пепео, заквашен крвљу. Тела синова и кћери Израилевих претворена у уличну калдрму, по којој као по меким јастуцима ступаху тешке оклопљене ноге страних солдата. Хиљаде синова и кћери Израилевих, који нису употребљени за калдрму ногама непријатељским, стајаху повезани ланцима и конопцима и чекаху довршетак обраћања светог града у једно жалосно и пусто гробље, па да и они буду експедовани са осталом робом трговачком на велика светска тржишта.

И визија ишчезе.

— „То је крв моја!” узвикну Христос. „То је крв моја, коју је јуче народ овај пред Пилатом примио на себе и на децу своју, и која се данас пролева овде на Голготи. Гле, како се страшно та крв свети! Сваку кап моје крви, која се сад низ крст цеди, платиће овај народ потоком своје крви. Као Каин међу људима, тако ће овај несрећни народ бити обележен међу народима. Но шта то мени вреди? Мени не треба освета. Ја бих желео већину. Међутим, у мањини ћу бити ја у овом народу и убудуће, као и данас што сам”.

И Христос поново упре очи своје у усијани сунчани круг и виде даљи ход историје, виде другу визију духом својим. Виде округао циркус, огроман као исушено језеро и поседнут од сто хиљада гледалаца, — сто хиљада гледалаца, нахраћених неједнаком храном, одевених неједнаким оделом, но загрејаних једнаком жељом: да виде крв. Присутан је и цезар са својом раскошном свитом. У дну циркуса, на сцени, појавише се неколико стотина људи и жена и деце, бедно одевених, бедно нахраћених, бедно расположених. Тајац у публици... У

том на сцену утрчаше с друге стране дивљи зверови, гладни лавови и тигрови и хијене. И публика осу громогласне аплаузе. Дивљи зверови су рикали, а стотине бедних жртава њихових одговарали су на рику њихову малочујним крицима, и молитвеним призивањима Христа у помоћ. Но публика од сто хиљада није чула тај разговор између зверова и њихових жртава. Она је видела оно што је желела, видела је крв и аплаудирала је победоносним зверовима, који су се халапљиво засићавали врућим човечјим месом и својим снажним шапама гушили у грудима својих жртава узвике: Христe, помози!

И визија ишчезе.

„То мене моји призивају у помоћ! рече Христос придављеним гласом, и неколико крупних капљи зноја скотрљаше се низ његово преплануло чело, и неколико капљи крви кануше с једне и с друге стране крста и падоше на мајку и на пријатеља под крстом. „То мене моји призивају у помоћ, коју сам им ја већ дао јеванђељем својим. Гле, број њихов је већи него број оних, који су данас уза ме, но шта вреди! и с њима ја сам ипак у мањини. Њих је неколико стотина, док број оних, који аплаудирају зверовима износи стотину хиљада. Лавови и тигрови и хијене имају већину уза се, а ја сам у мањини! Гле, и цезар аплаудира зверовима, а цезар влада над милионима. Милиони су, дакле, са зверовима, а стотине са мном. Ја сам цезар стотина, а не милиона”.

Христос закова још један метални поглед за сунце и виде даљи ток историје, виде овакву визију.

Један велики и сјајан скуп људи, који се називају вођама Христове војске, решава питање о томе, ко је Христос? Раздор се велики зацарио. Једни веле: Христос је човек, други веле: Христос је Бог. Једни веле: Христос је природан човек, други веле: Христос је надприродан човек. Једни веле: Христос је дошао да искупи свет, други веле: Христос је дошао да просвети свет. Једни веле: Христос је могао трпети муке на крсту, други веле: Христос није могао трпети муке на крсту. Једни веле: Христос је лекар, други веле: Христос је чудотворац. Једни веле: Христос је рекао толико хиљада речи у животу, други веле: није, него једну реч мање! И све се заврши тиме, да они, који су остали у већини, позвали су на суд оне, који су били у мањини и осудили их у име Христово, једне на губитак части и достојанства, друге на прогонство, треће на спалиште.

Та слика историје прође, а друга се појави. Христос виде величанствене храмове на све стране света, подигнуте у његово име; виде, како ишчезавају чак и рушевине многобожачких светилишта, и како се његова вера званично признаје и прокламује за господарећу веру. Читави легиони људи, посвећених искључиво служењу њему, понављаху и прослављаху речи и дела, посведневно и посвеноћно. Но међу тим легионима Христос познаде себе само у једној незнатној мањини. Ту незнатну мањину сачињавали су људи, чија је сва душа била сама великодушност, сама хуманост, сама љубав; људи, који су схватили Христа не као једну јабуку раздора у свету, но као један живи извор, који запаја великодушношћу, хуманошћу и љубављу свакога онога, ко се с њега напије. Они су пили с тог извора и они су на тај начин постали она изабрана мањина, која је радовала ожалашћени поглед страдајућег Христа. Но та мањина Христова била је злостављана од већине, која је носила само име Христово, а ставила је била Христа у службу својим страстима и амбицијама. Ова већина је сејала мржњу међу људима у име Христа. У име Христа она је тражила сву земаљску власт и сва земаљска богатства. У име Христа она је расцепила Христову цркву на двоје, на троје, на десеторо. У име Христа она је осуђивала најбоље људе и уништавала најбоље књиге. У име Христа она је одбацивала просвету и знање, и гњечила све слободне импулсе људског духа и вршила насиље над разумом људским. У име Христа она је ратовала против слободе политичке и

слободе духовне и моралне, и у име Христа санкционисала један друштвени ред и поредак са робовима, неправдом, насиљем, сузама малих и потиштених.

Та слика историје прође, а трећа се појави. Христос виде многобројне војске, које се окупљаху под знамењем крста његовог и које хитаху непријатељима у сусрет. Ратне стране су хришћанска Европа и муслиманска Азија. Европа је носила знамење Христово, — Христос је постао пророк Европе. Азија се пак бранила у име свога пророка. Милиони европских крсташа прешло је Босфор и у Азији нашло гроб свој. Свети град Јерусалим постао је најстрашније разбојиште на земљи. Својим пепелом он је покрио више погинулих за Христа, него што је у њему живело од његовог оснивања до данас. Христос виде те милионе људи, где се пењаху на Голготу и клечаху на ономе месту, где је његов крст стајао и љубљаху ону земљу, која је његовом крвљу затопљена. Но у тим милионима, кад загледа дубоко у душу њихову. нађе он само једну мањину своју. Већина је била себична и крволочна и жедна свега више него јеванђелске правде. Христос виде, многе ратове у самој Европи, који се вођаху у име његово. Све зарађене стране иђаху под знаком крста његовог и све призиваху њега себи у помоћ. Његово име беше лажно употребљено на свакој ратној страни, јер свака је ратна страна водила рат у име своје, у име свога земаљског благостања и сујете, у име плена и освете. У име Христово градови су рушени и села паљена. У име Христово пустошене су целе покрајине и остављени без хлеба и крова читави народи. Христос виде Европу с крстом, високо уздигнутим и сувим, и испод крста с мачем, са кога се непрестано крв цедила.

Визија ишчезе.

„Доста, доста, ах!“ — узвикну Христос. „То више боли но крст; људи не знају шта раде“. И глава му опет клону на прси. Коса му се мрсилa по препланулом и знојавом лицу, тело му се трзало у конвулзији и дрхтало од силне напрегнутости и узбуђености духа.

А испод крста чуо се ропот и незадовољство. Светини је призор већ постао обичан, и она се дремљиво и зловољно кретала тамо—амо испод крста, узнемиравана страшном подневном жегом и глађу.

— Та зашто већ не умире једном? роптала је незадовољна светина.

А Христос виде то питање на лицима њиховим, и рече:

— Ах, сироти људи, они су гладни! Ја бих требао што пре да се растајем са животом, да би они отишли и нахранили се. Боже, Боже, зашто смрт не хита, но својим оклевањем ствара трпљење овим људима? И Христос диже сад главу и посуврати је на лево раме своје, окрете лице управо ка сунцу и узвикну: Боже, Боже, зашто си ме оставио! И поглед му поново оста укочен, као да се претвори у металну шипку, која везиваше крст са сунцем. И светлост духа његовог осветли му далеку будућност историје људске и показа слику ове на светлости сунца.

Христос виде генијалне уметнике првога реда, како свој геније посвећују прослављању њега и његове цркве; виде велике архитекте, како зидају храмове њему и апостолима његовог јеванђеља; виде велике скулпторе, како режу његов лик у камену, испуњени тежњом, да учине камен речитим проповедником јеванђеља; виде велике сликаре, како бојама сликају љубав јеванђелску, која љуби страдајући, и страда љубећи; виде велике песнике, како опевају његово страдање за правду и његово васкрсење; виде велике музичаре, како присиљавају мртве инструменте, да кличу химне свакој капи крви његове и свакоме уздаху његовом и да многоструким језицима својим понављају *проповед на гори* и причају приче о љубави Оца према Сину и Сина према Оцу.

Један зрачак радости засја се у души Христовој, но један кратак и дрхтав зрачак, као светлица у црном облаку. Христос виде око ових одабраних генија, оданих и посвећених њему, масу гонитеља својих. Број њихов бејаше огроман. Они говораху против Христа овако:

— Христос је донео мрак и посејао заблуду у свету. Христос је постао сметња напретку људском и камен спотицања усавршавању људском. Ми би хтели да се слободно оријентишемо у овоме свету, у који нас је неки тајни случај поставио, но Христос је оковао сваку слободу у окове, који су се све већма стезали, што су чешће дрмани. Христос је оковао и нашу мисао; ми би хтели слободно да мислимо, да будемо слободни мислиоци. но Христос то забрањује својим догматизованим учењем; ми би хтели да слободно деламо, по разуму своме, но Христос нас у томе спречава својим моралом, којим нас је опасао као једном гвозденом мрежом. Христос је негација свију наших хуманих и слободних тежњи. Христос је негација целог модерног доба и његових идеја. Христос је против науке, против просвећености, против културе и напретка, против рада и против живота. Христос је непријатељ и коб људи".

И визија ишчезе.

„Ах, не!" јекну Христос и грчевито склопи очи. „То нисам ја, не. Ја сам говорио о Оцу небесном, који је савршен у светлости и љубави; говорио сам о Богу, који је дух и истина, и који изискује службу духом и истином. Ако ово значи „мрак и заблуду", онда или ја нисам добро изучио ваш људски језик, или ви нисте могли разумети моје мисли. Но, гле, они, који су први међу вама, сведоче за мене, а против вас. Ваши генијални песници и сликари и скулптори и музичари не би потписали вашу оптужбу против мене. А они ме боље познају од вас. Они посвећују мени цео свој живот и цео свој геније, зато ме и познају боље од вас, — од вас, који ме познајете само по рђавим плодовима рђавих дрвета, која носе спољашњу марку мога јеванђеља.

„Ја сам дошао да ослободим људе; — о каквим оковима говорите ви? Да сам нашао људе слободне на земљи, ја бих био задовољан, и ви не би ни чули за мене, јер ја не бих имао шта ни да говорим ни да радим на земљи: ја бих нечујно дошао и нечујно отишао са ове планете, онако исто као што то чине многи и многи. Но ја сам баш затекао људе у невероватно тешким и многоструким оковима. У те мреже окова они су сами себе замрсили, тако, да нису могли ни слободно мислити ни слободно делати. Законе о правди и љубави, које је Бог првобитно дао људима, да им служе на срећу, обратили су људи у извор све своје несреће, јер место тих божанских закона они су пронашли опасне сурогате, који су их делили од Бога и среће. Ја сам дошао, да обновим те божанске законе и да уништим оне штетне сурогате, који су чинили синове Оца небеског недостојним њиховог порекла. Значи ли то „сејати мрак и заблуду"? Одговорите ми на то ви, који 20 векова далеко од мене, бацате анатему на моје име!

„Ја нисам негација ни хуманости, ни науке, ни просвећености, ни културе, ни напретка, изузев случаја само, кад ове речи означају лаж и притворство. Ја сам робове ословљавао синовима Божјим; пале у блато и у грех, које нико није хтео ни погледати, да не би поглед свој упрљао, ја сам прихватао својим рукама и дизао; следе и рањаве и губаве ја сам уврћивао у људе и благосиљао. Значи ли то нехуманост и непријатељство према људима? Одговорите ми ви из двадесетог века, но не одговарајте ми речима, — покажите ми своју хуманост и своју љубав према људима, већу од моје, и ја ћу с радошћу примити и сносити анатему, коју ви на мене бацате".

„Ја нисам против вашег модерног доба, о ви модерни! Како бих ја био против целог једног доба, кад се у сваком добу налазим и ја, представљен у својој мањини? Како бих ја био против вашег модерног доба, кад се ја налазим у њему оваплоћен у једној одабраној мањини? Ја не могу бити против вашег доба, као што не могу бити против своје мањине, и не могу бити против своје мањине, као што не могу бити против самог себе. Ја сам само делимично против вашег доба, ја сам против већине вашег доба. Потпуно сам против онога доба само, у коме нема ниједног мог оваплоћења. А таквог доба још нема, као што га, верујте, ни бити неће. Јер у потпуном мом одсуству из историје људске у једном добу изгубила би се равнотежа између добра и зла, и зло, оставши у надмоћи, довело би свет до пропасти”.

Христос хтеде још мислити и говорити, али му самртне муке ослабише и мисао и језик. А одоздо, испод крста, чуо се зловољан ропот:

— Та зашто већ не умире! Глад нас умори. Христос закружи главом и обори је на прси. Поглед му паде на људе. Последњи сјај показа му се у очима, и последња болећивост на лицу.

— Сироти људи! рече. Они су гладни. Они су очекивали, да ћу ја све ово усијано голготско камење у хлеб претворити, и нахранити их. По ту цену они би ме скинули с крста. Но мени је данас одређено, да будем друкчија храна свету. Моје данашње трпљење претвориће се у духовну храну, којом ће се моја мањина од сада хранити. Да, *мањина*, — јер ја ћу увек бити у мањини у свету. Већина ће увек тражити од мене, да претворим камење у хлеб, да би тело нахранила. Само једна мањина тражиће од мене храну духу своме. С овом мањином ходићу ја кроз историју света — ходићу с њом, не увек довољно хитро и не увек лако, но увек победоносно. Својим поразом ми ћемо побеђивати и својим страдањем прослављати се. Нас ће бити мало, но зар треба много соли, да се једно јело осоли? Ми ћемо бити со животу, с тога морамо бити у мањини. Нас ће бити мало, но зар треба много светлости, да се растера мрак у једном дому? Ми ћемо бити светлост животу, и зато морамо бити у мањини, јер и мало светлости довољно је, да растера много таме”.

Кад се овакве мисли појавише у души Христовој, Христос осети дубок унутрашњи мир, и бледо лице његово поста обасјано једном светлошћу, чији пламен изнутра зрачаше и преображаваше чак и једно измучено, полуживотно тело. Христос нађе смисао своме страдању, и радост испуни његово узбуђено и застрашено срце.

— И ради мањине вредело је живети, и за мањину вреди страдати. Моја мањина држаће живот у животу и у достојанству.

И Христа прође једна необична милина целим бићем, и он се хтеде насмејати. Једним умиљатим погледом погледа он мајку своју и пријатеља свога испод крста, а потом викну гласно: Оче, дух мој предајем у руке твоје! Изуштивши ове последње речи Христос осети наједанпут један страховит пробод са стране. То беше пробод, од копља, којим га војници ударише. „И потече крв и вода”.

„Мртав је, мртав!” викну нестрпљива и гладна светина радосно и као мутна планинска бујица појури с Голготе пут Јерусалима, где ју је чекао одмор и хлад и хлеб.

Кад краљеви умиру, драга браћо, мали људи се радују. Ови се радују с тога, што виде, да и краљеви, који су тако моћни у животу, пред смрћу су онако исто немоћни као и мали људи. „Где, краљеви су сад више за сажаљење но ми, говоре мали људи, јер они мртви леже под ногама нашим”.

Кад богаташи умиру, сиромашни људи се радују. „Где, богаташи су сад сиромашнији од нас, говоре сиромаси, јер они имају сад мање земље од нас”.

Кад мудраци умиру, лудаци се радују. „Гле, мудраци с њиховом мудрошћу не могу да се макну испод земље, говоре лудаци, а ми јуримо још тамо—амо и смејемо се на сунце”.

Тако су се радовали и сви мали, и сиромашни и луди на Голготи, кад је Христос умирао. Христос је био краљ по пореклу и по карактеру и по слави, коју су му векови донели; зато су се радовали многи краљеви земаљски, кад је нестало једнога моћнога краља, који је био опасност њиховим престолима и њиховој савести.

Христос је био богаташ, јер није био жељан никаквог богатства земаљског. Богатство његове душе било је довољно његовој срећи. Зато су се радовали сви богаташи, који су били сиромашни душом, кад су видели мртва онога, који је тако револтивно и неумољиво мењао вредности ствари и људи.

Христос је био мудрац, јер је проницао у тајну живота, јер је знао пут ка светлости и ка спасењу. Зато су се радовали сви лудаци, који нити знају за какву тајну живота, нити осећају потребу у светлости и спасењу, радовали су се, када су видели привремен пораз мудрости на Голготи.

Чему би се *ми* данас могли радовати, драга браћо, и кога би ми могли оплакивати стојећи под крстом Христовим? Да ли Христову смрт? Свакако не, пошто је ова смрт славнија од живота многих од нас. Или би се радовали због тога, што би се и ми данас нашли у већини голготској? Никако. Напротив, ми би се могли радовати само онда, кад би себе смели убројати у ону мањину, која је од почетка, и кроз минула столећа, верно представљала Христа у свету, живећи њиме и страдајући за њега. А оплакивати? Кога би данас могли *ми* оплакивати под крстом Христовим? Христа или себе? Христа извесно не, јер било би више него смешно оплакивати онога, који и данас живи више но ма ко од нас живих, и који је у стању и данас, после 19 столећа од своје смрти, да мисли стотине милиона људи привуче и фиксира на себе. Не оплакујмо Христа, дакле, но оплакујмо себе, зато, што се често из бојазни за живот свој одвајамо од Христа и придружујемо оној већини, која тражи срећу у удаљености од Христа. Ми нећемо побећи од смрти, ако побегнемо од Христа. Гле, све оне већине, које су против Христа кроз векове ратовале, сустигла је смрт, узела их и пројурела мимо њих.

Ви ћете рећи: „па и мањину Христову сустигла је смрт тако исто”.

Да, само је разлика у томе, што је антихристова већина била стигнута у бекству од победоносне смрти и смрвљена у своме страху и очајању, док је мањина Христова тријумфално и победоносно ходила у смрт, уверена, да смрт нема никакве трајне моћи пред очима онога који себе назива Богом живих. Већина антихристова означава победу смрти над људима, мањина Христова означава победу људи над смрћу. Придружимо се искрено Христу ми, који данас прилазимо и целивамо његово Распеће. Не целивајмо Распеће Христово параде ради, но целивајмо га као своје сопствено распеће, не љубимо ране Христове обичаја ради, но љубимо их као своје сопствене ране. Нека наш пољубац буде завет нашег придружења Христовој мањини, и симбол наше вере у лепоту и потребу страдања у овоме свету. Што ближе страдању, то ближе Христу, то ближе Богу, што ближе Богу, то ближе победи над смрћу и вечном животу. Ви, који желите бити аристократе, а нисте у стању то бити по звању и пореклу и богатству, учините један одлучан корак и жеља ваша биће остварена. Придружите се мањини Христовој, и ви ћете бити чланови најхуманије, најхрабрије и најблагородније аристократије, какву је свет видео. *Амин.*

Говорена на Велики Петак

О МИСЛИМА У ОГЛЕДАЛУ

*Христос фарисејима: Породи аспидини! Како
можете добро говорити, кад сте зли? Јер уста
говоре од сувишка срца.*

*Не прља човека што улази у уста; него што
излази из уста оно прља човека.*

*Ти испитујеш срца и утробе, Боже праведни
(Матеј, 12, 34; Матеј 16, 17; Псалм 7, 9)!*

*У свим својим делима, и у свима својим мислима
треба да си такав, као да ћеш данас умрети.*

De imitatione Christi, lib. I cap. XXIII, 1.

Кад излазим данас пред вас, драга браћо, мени пада на ум мисао, да је ово место, где ми сад живимо, било негда дно морско. На овоме месту, где ми данас подижемо храмове и позоришта и домове, лежали су некад дебели слојеви песка и блата, и траве и муља, покривени тешком тамом, и насељени једном вегетацијом, која успева само у таквој тамној хладовини, под великим притиском воденим. Стотинама година царовала је на овоме месту глува и мрачна ноћ. Глувонеми вегетарни становници те дуготрајне ноћи живели су не знајући за сунце над собом, и трунули су, покољење за покољењем, претварајући се у муљ и блато. Никаква гласа, ниједног зрака, ниједне мисли, стотинама — ко зна; можда хиљадама — година! Високо над овим местом, тамо, где сад тице лете по ваздуху, лежала је вода, и по тој води пливале су рибе, у вечноме лову на плен свој.

Да су онда пловиле лађе морем, као данас, људи би са страхом одвраћали своје погледе и мисли од овога места, на коме ми данас проводимо живот, а које је онда значило гроб свему ономе, што није одређено било, да у томе гробу налази себи услове за живот. Нико не би ни слутио, да ће тај мрачни гроб једнога дана постати колевка људског живота. Нико не би смео дотле ослободити своју фантазију, да исуши једно море, и на дну његовом настани људе, и осигура државе и градове, и утврди друмове, и за њих прикује жељезне шине, и растури ваздушне лађе тамо, где су пловиле рибе.

Јер ко би се и од нас смео данас заносити таквим невероватним мислима, путујући морем и посматрајући тамно водено страшило под собом? Ко би се од нас путујући Јадранским морем усудио рећи, да је вероватно, да ће се на дну тога мора некад оснивати људске државе и зидати градови? Међутим, десила се уствари та невероватна и фантастична сањарија. Панонско море се оцедило, и сунце је погледало на гробно дно његово. Труло дно превукло се тврдом кором, по којој су се зазеленела поља и заблистале реке и зашумеле горе, и забрујале песме ветрова и тица. Дошла је најпре светлост, па прорашће земаљско, па тице небеске, па животиње питоме и дивље. па најзад — ми. Као при првом стварању света! Јутро и вече смењивали су се по реду, у свечаном ћутању. Земља је са страхопоштовањем и удивљењем посматрала, шта велики творачки дух васионе све производи из њене утробе. А велики творачки дух предвидео је и нас у реду стварања. Он је једини проницао мишљу својом до овог места и онда, кад је оно било мрачно дно морско, и он је једини знао, да је то дно наше будуће станиште. Ми смо постојали у мисли његовој и онда, кад до овога места сунчана светлост још није могла допрети, на месту, где се у мраку ваљао подморски муљ. Он је предвидео овај наш град, овако издашно обасјан сунцем и покривен ваздушним плаветнилом небеским. Његова мисао зна сву нашу предисторију и пратила је сву нашу

историју; његова мисао и сад бди над нама, и готова је да нас неуморно прати и у будућности нашој. Нека је за то слава и хвала великом творачком духу, из столећа у столеће, и из покољења у покољење!

Ето, таква ми мисао долази на ум, драга браћо, кад излазим данас пред вас. Ову мисао ја не морам крити од вас, напротив: радује ме то, што вам је могу саопштити. Ја бих је радо и написао и насликао и опевао и музиком изразио, кад бих то могао. Не бих се устезао од тога. Ја бих вам је слободно показао и у свима детаљима у каквом чаробном огледалу, које би имало ту особину, да верно прикаже наше мисли. Не бих се стидео те своје мисли.

О, кад бих ја и ви, пријатељи моји, били увек заузети само таквим мислима, које би без устезања и стида смели показати у огледалу! Ми не би били далеко од савршенства. Но ако посматрамо иоле критички наше посведневне мисли, ми ћемо се на жалост уверити, да је савршенство само једна обећана земља, која још није ни на помолу. Покушајмо само једно вече, пробе ради, да у вечерњем сумраку и тишини репродуцирамо све наше дневне мисли и извршимо смотру над њима. Посматрајмо их у једном замишљеном огледалу пред собом. Пустимо их, нека се нижу пред нама као слике у кинематографу. Каква разноврсност! Какав мозаик од величине и мизерије, од лепога и одвратнога, од врлине и греха! И то све за један дан!

Срце би се наше радовало, кад би видели неку своју узвишену мисао у огледалу. Ми би с поносом и самопоуздањем говорили тад сами себи: гле, то је моја мисао, то сам ја! Но лице би наше обливао румен стида или бледило страха, кад би опазили своје ниске и недостојне мисли у огледалу. Са одвратношћу и презрењем ми би тад крили своје погледе од својих сопствених мисли, и у себи шаптали: „гле, ја сам подлац и чудовиште, а не човек!"

Ја сам, рецимо, помислио изјутра, кад сам од сна устао и сунце на небесном своду видео: заиста, велики је Творац сунца и свега што је под сунцем и над сунцем! Но та светла мисао помрачена је у првом идућем тренутку мислима крађе, или преваре, или убиства, или издајства отаџбине.

Ја сам пролазио поред јувелирне трговине, и видео многе скупоцене ствари у излогу. „Сад бих могао свратити унутра, помислио сам у себи, потражити неколике златне и дијамантне прстенове, неколике сатове и ланце, и минђуше и огрлице, и кад ми предусретљиви трговац све то донесе, и окрене се од мене да још нешто дохвати, ја бих могао сакрити неке од тих драгоцености у свој џеп, и онда питати трговца за цену овога или онога, и најзад рећи: цене су за мене врло високе! захвалити му се на љубазној услузи и изаћи".

Та мисао није за мене страшна, док је носим у глави, но кад бих је представио пластично у једном огледалу пред собом, кад бих је видео очима, ја бих сакрио очи рукама, да не гледам себе у улози лопова. А колики би тек мој стид био, и моје понижење, кад би пред исто огледало поред мене стао и онај јувелирни трговац и заједно са мном видео моју лоповску мисао? У стиду и понижењу своме ја бих пао преда њ на земљу и молио га, да ми опрости такву нечисту мисао, а у себи заклео бих се по сто пута, да убудуће нећу дозволити таквим мислима приступ у душу своју. О кад би само такво једно огледало постојало! Оно би ме више него ишта учинило добрим човеком.

Ја говорим у име оних између вас, који не би смели своје нечисте мисли нити коме казати нити, још мање, у огледалу показати. Ја се стидим овде причајући њихов грех. Ја их позивам да узму учешћа у моме стиду. Нека се застиде, јер стид пере душу људску од нечистих мисли. Руменило стида једина је света боја код грешника. То је протестна боја савести. Докле год један грешник може показати ову боју на лицу своме, дотле он није сасвим изгубљен, дотле има у њему непогажене светиње.

Или, ја сам погледао у подне по расцветалом цвећу или зрелом воћу и читавом роју малих пчела, које су унаоколо зујале, — погледао сам и помислио, како сва створења у овоме свету постоје колико ради себе толико исто ради других. Сунце не сија, да би само себи сијало, но да би пробудило небројене животе у природи, осветлило свима очима један океан од неизмерне лепоте и произвело тако много радости у срцима, тако много осмеха на лицима. Цвеће не цвета, да би само оно осећало сласт свога бића, но да би и другим створењима сладило живот. Воће не зри, да би само семе дало за друго воће, но да би и пчелама дало сока за мед.

То је мисао, коју бих ја свакоме смело и радосно показао, но само под погодбом, да се не покаже ни сен од идуће мисли, која је следовала овој. Та идућа мисао није за светлост, није за казивање и није за огледање. То је мисао о лажном пријатељству.

Ја имам пријатеља, с којим се често састајем и разговарам. Но ја осећам његову надмоћ над собом. Његов је разум већи од мога, и његов карактер постојанији од мога, и његов друштвени положај угледнији од мога. „Што баш тако да буде?“ мислим ја. „То би баш могло и друкчије бити. Кад не би било тога мога пријатеља, под чијом сенком корачам ја у овоме животу, ја бих важио онолико колико он сад важи, — мој разум ценио би се онда колико његов сад, мој карактер колико његов, његов положај био би мој“. То је прва половина моје мисли. Друга половина моје мисли садржи начине, помоћу којих би мој пријатељ престао бити плот на путу мојих жеља.

То је цела моја мисао. С том мишљу ја одлазим у кућу свога пријатеља, стискам му руку, састајем се с њим и растајем с осмехом на лицу; с том мишљу гладим ја по глави његову децу, чија безазленост не чини утиска на моју душу.

Ја шетам са својим пријатељем, шетам и смишљам чланак новинарски, који бих штампао анонимно, а којим би хтео да представим свету разум мога пријатеља ограниченим, његов карактер лажним, његов положај од њега незаслуженим или злоупотребљеним. Ја шетам са својим пријатељем, и језик мој казује му све друго само не моје мисли. Или, ја стојим у вечерњем сумраку са својим пријатељем на обали једне валовите реке.

„Како је лепа природа у својој дивљини!“ вели мој пријатељ.

„Заиста, пријатељу мој“, одговарам му ја. Но мисао моја далеко је од мога језика. Моја мисао види у дивљој реци не лепоту природе но смрт мога пријатеља. „Да га гурнем у реку, и да му не дам приближити се обали, док се не удави. Тад ја нећу живети више у заклону од њега. Тад ћу бити бољи од њега“. С таквом мишљу посматрам ја дивљу реку пред нама, и с таквом мишљу стежем руку пријатељу своме и умиљато се смешим при сваком сусрету наших погледа.

Та мисао моја страшна је и док стоји у памети мојој, у мрачном резервоару мојих мисли. Кудикамо била би она страшнија, кад бих је ја видео у огледалу. Кад бих се ја с том мишљу наједанпут обрео пред једним чаробним огледалом, у коме се виде мисли, ја бих се згнушао себе као убице. Па још кад би пред истим огледалом обрели се заједно са мном и мој пријатељ и његова деца! Мој пријатељ, коме ја тако често стежем руку, видео би како га ја у мисли својој гурам од обале у валовиту реку, да би се удавио; деца његова, коју ја тако често гладим по коси, видела би, како им ја убијам оца. И пријатељ мој побледео би и позеленио од тог изненадног и страховитог сазнања, а деца његова врискала би и трчала ка огледалу, у одбрану свога оца. А ја? Ја бих се осетио не само недостојан свога пријатеља, но недостојан и његовог презрења, недостојан казне, недостојан живота. Мени би остајало само двоје: или убити се, или своје мисли из основа очистити и узвисити. О кад би само једно такво огледало постојало! Ништа не би могло улити у мене већи страх пред грехом као оно. Ја бих погледао

у огледало и видео бих своју подлост. Огледало би ме приморало, или да се убијем, или да се поправим. Ја се не бих убио, али ја бих се извесно поправио.

Да ли има ко међу вама, браћо, ко се разговара и смеје са својим пријатељем, но у исто време крије иза језика и осмејка подлу, сплеткашку или убилачку мисао? Нека такав прими ову исповест, коју ја чиним, као своју, и нека узме удела у моме стиђу од једне такве, прљаве и варварске мисли.

Или, ја сам погледао у вече по тамном небу. насејаном сјајним звездама, и душу моју испунила је мисао о величанственом поретку, који влада природом. Они, који мало познају тај поредак, причају о судару звезда и страхују од комета, које понекад посете наш хоризонт. Они, које никад није поразила математичка тачност у распореду и кретању небесних тела, верују да има и неправилности у кретању даљних или ретких звезда. За њих комете значе један упад или препад, а пут комета један неразумљив заплет.

Међутим, онај, ко озбиљно проучава небо, све већма се диви поретку његовом, што га већма проучава. И мисао наша, која нас води по бескрајном небу онда, кад нас очи и сви прибори очију издаду, не само нигде не допушта непоредак, но још више доказује и обистињава поредак, који и очи наше донекле виде. И наша је земља једна звезда међу звездама. И дању, кад се звезде не виде, и ноћу, кад се све звезде колико их има чине далеко изнад нас, а земља испод њих у усамљеној дубини простора, она се увек налази усред сјајних јата, — увек једна звезда међу звездама.

Нису звезде само изнад нас, као што нам се чини, но и испод нас. Наша звезда је окружена звездама са свих страна. Ми смо становници једне онакве звезде, какве увече посматрамо с дивљењем на тамном небу над собом. И ми, заједно са звездом нашом, уплетени смо тесно у онај ребус природе, у коме се налази и цело небо, унаоколо нас. И ми смо неки симболични знаци тога ребуса, који људи решавају од кад постоје на земљи, и који је потпуно решен само за Онога, ко га је и поставио.

То је моја вечерња мисао, коју бих ја нарочито волео да видим у огледалу, да би ми она што јаснија постала.

Но ево одмах друге мисли, због које бих разбио огледало, кад би ми се она у огледалу показала. То је мисао о лажном патриотизму, и издајству отаџбине. Моја је отаџбина у тешком положају, и ја знам, да сам дужан, као син њен, заложити се сав за њено спасење. И ја сазивам патриотске зборове, на којима одушевљавам грађане за ову земљу, којој прети опасност. Ја их доводим до суза у нежности према постојбини њихових отаца, и до беса у негодовању против безобзирног непријатеља. Осим тога, ја посећујем канцеларије патриотских друштава, пишем новинарске чланке, растурам памфлете против непријатеља, узимам свуда учешћа у патриотским манифестацијама.

Но моја мисао није оно, што и мој језик. Моја мисао чини једну прикривену, потајну партију за себе у мојој души. Ја говорим да треба спасавати отаџбину, а мислим, да је треба продати. Ја одушевљавам грађане за одбрану отаџбине, а кројим план, како у одлучном тренутку да пошаљем своју родбину на сигурно место из града, који ће разбити непријатељске батерије. и како своје новце благовремено да извучем из банке, које ће опљачкати непријатељска војска, и своје покућанство пошљем у страну земљу, и живот свој обезбедим под кровом каквог страног посланства, и најзад будућност своју украсим влашћу и богатством, понудом својих услуга непријатељу.

Ха, одвратне мисли! Желео бих, да се онога часа, кад се ја размећем патриотизмом пред својим суграђанима, наједанпут покаже пред свима чаробно огледало, у коме би сви присутни видели ову моју одвратну, велеиздајничку мисао. Језик би мој умукao од

изненађења. лице би ми изгубило боју од стида, ноге би отказале да држе на себи једно недостојно створење. Ја бих побегао од људи, презрен као једна штетна ствар. Но боље да ме људи једном одбаце и презру, но да ме савест моја целог века одбацује и презире, и боље, него да будем на крају крајева одбачен и презрен од Бога.

И тако потребно је само једно вече обновити и прегледати своје дневне мисли, па да се човек увери, какве све чудовишне биљке могу исклијати и нићи и разрасти се, без његове контроле, у његовој најинтимнијој и најдражој градини. Ми пролазимо поред једне цвећне градине, и срдно се, кад видимо у тој градини многи набујали коров, поред кога се цвеће бојажљиво помаља, као роб поред свог спахије, међутим, допуштамо без бриге и срџбе да у најмилијој нам градини, у души нашој, набуја такав коров, од кога би се ужаснули и ми сами и наши ближњи, кад би ту нашу запуштену градину видели у огледалу.

Ви би се задивили, кад би вам се открило у огледалу, какав се све коров од мисли налази у понекој елегантної, очешљаној и намирисаној глави људској.

Једна цвећна градина може бити ограђена примамљивим разнобојним ружама. Но иза такве лепе оградe, у самој градини, место цвећа може бити изђикало барско шибље и отровне гљиве. Таква је и једна жена кокета. коју сретате на улици, — с нашараном и окићеном и намирисаном главом, но са мислима недостојним тако скупоцене спољашности. Неколико сати проведе та кокета посведневно пред огледалом, посматрајући своју главу, а ниједног тренутка не поклони она посматрању онога, што јој је у глави, — својих мисли. Она распоређује боје на своме лицу по своме укусу, и ужива сама у тим бојама, којима жели да маскира природу, да обмане људе, док мисли њене остају најружније, најнемарније обојене. Она уређује своју косу пажљивије него весталке своју што су уређивале кад су пред богове излазиле, кити уши и врат сјајним камењем, но мисли јој остају неуређене и дивље као барско шибље и ружне као гљиве у риту, испод којих се крију жути пољски скакавци. Кад тако намаскира своју главу, да једва сама себе може познати, она покрива целу ту лаж једним фантастичним облаком у виду шешира. Тај облак не скрива сунце, не варајте се, но хаос! У томе облаку испарио је цео месечни приход мужа, међутим, мисли жене нису постале скупоценије, но остале су исто тако сиромашне и жалосне, као што су и пре биле.

Но замислите да једнога дана, када таква кокета гледа себе у огледалу, угледа она крај своје главе и мисли из своје главе, уобличене, оваплоћене. Какво запрепашћење! И какво саморазочарење! Глава споља и глава изнутра — као лептир и гусеница! Кад би видела у огледалу своје сићушне и ништавне, и неочешљане и неуређене мисли, кокета би спустила поглед, смањила би своју гордост, и постала смиренија и стидљивија. Замислите сад такво једно чаробно огледало дуж целе кнез Михаилове улице пред вече, кад се наш отмени Београд шета! Шта мислите, колико би се нашло дама, које не би обориле свој поглед од стида пред једним таквим огледалом, у коме се не би видели њихови шешири, но у коме би се виделе само мисли њихове?

Једина бедна утеха за оне многобројне женске, које би свој поглед морале оборити пред огледалом мисли, могла би се наћи у томе, што би и многи људи, далеко јачи од њих и славом и памећу, морали такође оборити своје очи, кад би видели своје мисли изложене у огледалу пред многобројном публиком наше најживље улице.

Понеки официри радије би скинули са себе свој мундир, но што би видели своје мисли у огледалу. Јер понеки официри имају мисли мање привлачне од своје униформе, и мање витешке од свог позива.

Понеки народни посланици не би нипошто желели, да се пред њима, у скупштини, појави огледало, у коме би се насликале мисли њихове у време најозбиљнијих решавања

скупштинских. Јер пред најкрупнијим и најозбиљнијим питањима државним у главама понеких народних представника врзмају се најситније и најнеозбиљније мисли.

Понеки државни достојанственици волели би више, да сам ђаво стално пред њима корача, но једно огледало, које би показивало њихове мисли. Јер мисли понеких достојанственика нису ни издалека достојне њиховог звања и достојанства.

Мало је у нашем друштву младих људи, који би цигли један дан могли преживети без ниских и прљавих мисли. Мало је стараца, чије су посведневне мисли — мисли мудрости. Мало је жена, чије су све мисли — мисли верности према мужу своме и бриге према деци својој. Мало је добротвора, чије мисли не би биле испуњене сујетом. Мало је књижевника и уметника, чије мисли нису затроване манијом величине.

„Мисли су наивна ствар”, рећи ће неко. „Мисли још нису дело, а по делима се људи цене”. Није тако, браћо, извесно није. Мисли су иницијатива дела. Наше мисли дају импулс и правац нашим делима. Опака мисао је почетак зла у свету. Прљави мисао упрља разум, упрља срце, упрља језик и упрља руке.

Каин је помислио, да би био срећнији без свога праведног брата Авеља. Та помисао упрљала му је најпре разум, па срце, па језик, па руке.

Цар Саул је хвалио Давида, кад је овај ударао у харфу пред њим, но једна мисао, да је Давид од њега бољи и популарнији, — замаглила је Саулу сав разум, острвила му срце жудњом за крвљу, и сав живот његов учинила богомрским.

Давид виде једног дана жену свога војводе. Погледу је следовала грешна мисао, грешној мисли — грешна пожуа, а грешној пожуи — крв праведника.

Јуда је мислио о издајству пре него што је извршио издају. Његово издајство датира од његове помисли на издајство. Без одвратне помисли не би било ни Јудиног одвратног дела.

Јуда је извршио самоубиство онда, кад је видео своју издајничку замисао остварену на делу. Да је могао видети ту своју замисао у огледалу још пре њеног остварења, он би се уплашио од ње и тргао онако исто као што се уплашио и тргао од ње видећи је на делу.

И Давид би се уплашио и тргао од прљаве везе са туђом женом и од свога злочина, да је благовремено могао видети у огледалу, каква изгледа његова пожудна помисао према туђој жени и какав опет замишљени злочин према законитом мужу те жене.

Пред једним таквим чаробним огледалом мисли, тргли би се од свога злочина исто тако и Саул и Каин.

Док год је једна зла мисао нејасна и тамна, дотле нам она не изгледа тако страшна. Она нам постане страшна онда, кад нам постане јасна. А на жалост, многа зла мисао постане нам јасна не пре него тек онда, кад је видимо приведену у дело. Зло дело на тај начин постаје огледало зле мисли. На делу ми видимо потпуно каквоћу и замашај једне мисли, која се дуго пробијала кроз таму наше несвести и полутамау наше свести. Као да смо у стању многе своје мисли цензурисати и угушити пре него што се оне развију и узму маха над нама, гонећи нас власнички ка делу!

Цензура је за мисли потребна као плевљење за градину. Моћи цензурисати своје мисли то значи моћи сам себе васпитати. Моћи цензурисати своје мисли то значи моћи ући сам у своју душу бар једанпут сваког дана и разгледати шта је у њој све ново поникло и шта се од старог изменило. Цензурисање својих мисли не значи уништење слободе мишљења, — ниуком случају, — но, на против, ослобођење узвишених и светлих мисли од мисли сићушних и прљавих. Слобода мисли значи ослобођење мисли од мисли. Не моћи држати у памети сићушне и прљаве мисли, означава слободу мисли. Слобода мисли то је смелост у плевљењу своје душе од ситних и недостојних мисли, које као коров густо ничу између

ретких редова великих мисли. Слобода мисли означава отуда слободу само за узвишене мисли, а тиранију за мисли прљаве. Ах, браћо, будимо тирани својих прљавих мисли, пре него што оне постану тиранин наш. Тиранију мисли ја вам проповедам, ради слободе мисли. Ако не будете прво тирани сами себе, ви никад нећете постати слободни људи. Ако не будете тирани себе, ви ћете морати бити тирани других.

Човек, који гаји у себи ситне мисли, тај гаји себи најстрашнијег тиранина, који ће га пре или после учинити нечовеком.

Човек, у чијој души имају приступа и најгоре и најлуђе мисли, сличан је домаћину, који сагради кућу из мермера, но остави је без врата, тако, да у његову лепу кућу могу слободно улазити и излазити и свиње и гуске. Домаћин се најпре изненади кад види у своме елегантном дому тако неприличне госте, као што су свиње и гуске, но он их не гони, и — мало по мало привикне се на њих, и људи почињу за њега бивати веће изненађење у његовом дому но свиње и гуске.

Међутим човек, сам по себи, кудикамо је савршенија грађевина од ма какве мермерне грађевине. Човек је савршенија грађевина од грчког Партенона и византиске Аја Софије. Можете замислити онда, колико се та тако савршена и тако деликатна грађевина упрља и запарложи од прљавих и ситних мисли, које личе на свиње и гуске!

Хришћанство учи, да је човечје тело храм једне светиње. Духом Божјим, Духом Светим, духом истинитим и светлим треба да је испуњен тај храм. Кад видимо један храм, изгледан и допадљив с поља, ми се одмах заинтересујемо и оним, што се скрива у њему унутра. По спољашњој лепоти слутимо ми и лепоту светиње. Но какво разочарење, ако у том храму наиђемо место светиње на хрпу буба и паучине и на убитачан кужан ваздух! Исто тако, кад видимо једног човека, здрава и лепа изгледа, ми судимо, да у тако једном здравом и лепом храму мора и светиња бити узвишена. Но какво разочарење, ако загледамо унутра у тај здрави и лепи храм и наиђемо на хрпу нечистих мисли, и на паучину од интрига, и на кужан задах од целе душе!

Чим се упознамо с једним новим човеком, ми се одмах интересујемо за његове мисли. Више него његове очи и његово лице, интересује нас оно, што се крије иза очију и лица. Какве светиње носи он у души својој? Каког је бога он храм, или каквих идола? Телесни храмови многих великих мислилаца, били су неизгледни и ништавни, но велики су били богови, који су становали у тим храмовима, велики богови и велике светиње.

У многим пак лепим телима станују ружне мисли, као што у многим бистрим потоцима станују жабе. Лепи људи с ружним мислима не представљају собом ништа велико изузев једне велике лажи. Залуд је једно буре од најскупљег дрвета, кад се у њему држи ускисло вино. Залуд су величанствени храмови, кад су у њима поређани фетиши.

Христос је откривао те ситне фетише у душама многих лажних и сујетних људи свога времена. Христос је тражио унутрашње обновљење човека, обновљење мисли и срца и воље. Обновљење мисли требало је бити полазном тачком за свеколико душевно обновљење.

Блажени су кротки, — говорио је Христос. Но како ће човек бити кротак, ако су мисли његове непрестано мисли гордости и сујете? Треба прво укротити своје мисли, па ће и срце поћи за мислима, а за срцем и воља.

Блажени милостиви, говорио је Христос. Но како ће човек бити милостив, ако су му мисли — мисли отмице и издајства и убиства? Треба прво умилостити своје мисли, и руке ће онда лако бити милостиве.

Блажени чисти срцем, — говорио је Христос. Но како ће човек бити чист срцем, ако су му мисли прљаве? Треба прво мисли своје очистити и срце ће онда бити чисто.

Блажени миротворци, — говорио је Христос. Но како ће творити мир онај, чије су мисли злобне и ратоборне? Треба прво своје мисли ставити у службу миру, па ће онда лако и језик и руке радити за мир у свету.

Какве мисли, таква дела. Сујетне мисли — сујетна дела, прљаве мисли — прљави дела, немилостиве мисли — немилостива дела, злобне мисли — злобна дела. Великим делима увек су претходиле велике мисли. Узвишене мисли стварале су узвишену уметност. Узвишена уметност класичног времена огледало је узвишених мисли класичног времена. Родољубива дела наших предака, која ми знамо, огледало су родољубивих мисли наших предака.

И наше ће се мисли огледати у делима нашим. Но пре тога наше се мисли огледају у једном великом огледалу, у коме се огледају сви, и најтајнији, покрети душе наше, у коме се огледа и цела природа. То огледало природе и наших мисли јесте Бог. И најнејаснија и најситнија мисао наша чини отисак на осетљиво и сјајно божанско огледало. Сав дух наш огледа се у духу Божјем, све мисли наше осећа дух Божји. Нама би било страховито криво, кад би све наше мисли чим се појаве у нашој свести биле одмах копиране и у свести другог човека, ма то био и наш најближи пријатељ. Зашто би нам то било криво? Зато, што знамо, да имамо тако ситних и прљавих и лудих мисли. које не би смели поверити никоме, чак ни своме најближем пријатељу. Нама би било још кривље, кад би наше мисли у сваком тренутку биле познате целом свету. Међутим, ми и не слутимо, да онда, кад се у нашем духу вије вихор од безбожних и мрачних мисли, једно тајанствено огледало стоји крај нас и слика мисли наше. Отмен свет, који увече шета Кнез-Михаиловом улицом, и не слутити, да се поред њега простире једно, жељено или нежељено, невидљиво огледало, у коме се огледају све мисли његове. Свештеници са несветим мислима, официри са мислима малодушним, патриоте са мислима издајничким, посланици са мислима лиферантским, државници са мислима трговачким нека знају, да су све мисли њихове добро познате Ономе, кога треба највише да се боје и стиде.

Знајмо и ми сви то, браћо, и старајмо се да будемо строги надзорници мисли својих. Кад неко од нас излази у аудијенцију пред краља, он се стара да изађе са што светлијим и узвишенијим мислима; он неколико дана пре аудијенције решета мисли своје, на најређе решето, док не испадне из свести све оно, што је ситно и недостојно, и не пробере се оно, што се најкрупније и најбоље у души има, и што је достојно да се изнесе пред владарца. Но сетимо се, да ми сваког дана и сваког часа у своме животу стојимо у аудијенцији пред најмоћнијим, најмудријим, најсјајнијим, најбогатијим владарцем, пред владарцем над владарцима. Сетимо се тога и обазримо се критички на мисли своје. Нека би мисао на тога великог владарца над владарцима била вазда руководна мисао нашег духа. Нека би се све друге мисли око ове груписале. Та једна мисао прочистиће и уздићи ће све остале мисли наше. Сетимо се, да једна велика и невидљива тајна, велика као сва васиона и невидљива као сва васиона, корача с нама упоредо кроз цео живот. У тој тајни огледају се и све тајне душе наше.

Један галеб лети над океаном, и сваки покрет његових крила показује се на огледалу воденом. Кудикамо јасније се показује сваки покрет нашег духа на огледалу духа Божјег, у коме се огледа цео свет.

Пазимо на сваки покрет своје душе, јер сваки покрет душе наше остаје за навек отиснут у духу васионском, у духу Божјем. У духу Божјем отиснути су, као у огледалу, и они вегетарни становници овога места, који су живели пре нас у незапамћена времена, кад је ово место било дно морско, које је Бог исушио, да би за нас створио станиште.

Савршени дух Божји у исто је време савршено огледало мисли наших. Нека би страх од овога огледала протерао из душе наше све ниске и прљаве мисли. Желите ли, да ваша вера у Бога буде постојана и корисна, ваше мисли морају бити чисте и свете, као што је Бог чист и свет. Иначе ћете бити вечито малOVERНИ. Желите ли, да будете пријатељи човечанства, ваше мисли морају бити широке као човечанство. Иначе ћете бити лицемерни.

Желите ли, да будете родољуби, ваше мисли морају бити посвећене више земљи и народу у коме сте, но вама самима. Иначе ћете и ви бити у реду оних многобројних викача—патриота, од којих ова земља пати.

Желите ли, да имате пријатеља, ваше мисли морају се подударати с вашим језиком и вашим делима. Иначе ће ваше пријатељство бити као отровни цвет мака, кога се сваки клони, јер мами бојом, а трује соком.

Желите ли, да будете људи, ви морате дисциплиновати и уредити и узвисити мисли своје, ви морате посведневно посматрати мисли своје у једном замишљеном огледалу. Нека би огледало Божјег духа, у коме се све огледа, било стално присутно у духу вашем, нека би оно стално ишло пред мислима вашим и тако било стално чистиште мисли ваших. *Амин.*

Говорена једне обичне недеље

О ХЕРОЈИМА НАШЕГ ВРЕМЕНА

*Буди слободан и храбар.
Не бој се и не плаши се;
јер је с тобом Господ Бог твој куда год идеш.
Господ је видело моје и спасење моје; кога да се бојим?
Господ је крепост живота мојега;
кога да се страшим
(Ис. Нав. 1,9; Псалом 27, 1)?
Покољења дјела суде, што је чије дају свјема.
Пас свакоји своје бремене носи,
Нове нужде рађу нове силе.
Горски Вијенац*

Да ли има хероја и у нашем времену, или они сви припадају искључиво прошлости? То је питање, драга браћо, које нас увек онда узнемирује, кад год погледамо по једноликој маси људи, заузетој ситним бригама и загрејаној ситним страстима. Да ли су хероји привилегија само прошлих времена, и да ли је наше време само збориште малих и осредњих људи? Да ли су најпре требали да дођу у овај свет сви велики, а после њих сви мали, најпре сви јаки, а после њих сви слаби, најпре сви светли и срећни, а после њих сви мрачни и несрећни? Да се природа није већ заморила рађајући, и да није почела истресати из својих крила последњу ситнеж спремајући се да заспи или умре? Да нисмо ми та последња ситнеж наше мајке земље, која је већ остарела, те жели да се одмори од рађања? „Све има своје време“, рекао је један стари мудрац, „има време рађању и време умирању, време сађењу и време чупању, време рушењу и време зидању“. Да није тако и са херојима? Да ли има време хероја и време нехероја? Време. кад природа рађа један херојски пород и време, кад га чупа и на место

његово производи ситну проју? Да нисмо ми та ситна проја, која је никла на једном исцрпљеном и испоштеном земљишту, на коме су дуго успевали високи борови?

Такве нас мисли обузимају, кад ходимо по пијаци људског живота и гледамо мале људе са њиховим слабостима према животу и њиховим страхом према смрти, са њиховим цењкањима и њиховим жаљакањима, са њиховим лажно насмејаним лицима и лажно уплаканим очима. Такве нас исте мисли обузимају и кад мислимо сами о себи и сравњујемо себе са херојима, који су пре нас живели и чинили част овој планети, на којој ми сад гмижемо, једва што разликујући се од прашине, по којој гмижемо. И обузети таквим мислима ми узвикујемо често с уздахом: благо онима, који пре нас живеше у овоме свету; гле они су били једно херојско покољење, достојно нашег дивљења, као што смо ми једно бедно и пигмејско покољење, достојно њиховог презрења!

Благо прошлости, јер на изложби овог живота она седи на горњем месту, док се садашњост простире под њеним ногама. Прошлост је изложила једну гору од високих и вечно зелених четинара, док садашњост нема ништа да изложи осим ситне проје. Прошлости припадају тројански јунаци, а над њиховим гробовима животари у садашњости једно дегенерисано покољење, на чијем Олимпу станују само богови страха и новца и алкохола.

Прошлости припадају они идеалисти, који су у тежњи својој к небу радије зидали египатске пирамиде, но што су мислили о хлебу, а над њиховим гробовима пландује сада један пропасти ненасити род, са великим стомаком, који се непрестано клања и моли ђаволу, да би ђаво обратио све камење и све пирамиде у хлеб.

Прошлости припада оно херојско покољење, које је засновало Рим и славу Рима, које се показало подједнако велико и на мачу и у правосуђу. По његовом праху гмижу сад мали људи, чија се сва слава састоји у причању и показивању свету славних дела њихових предака.

Прошлости припадају славне спартанске и римске мајке, које су волеле своју децу више но себе, и своју отаџбину више но своју децу, мајке које су знале једну од највећих вештина овог света, — да од детета створе херојски јака и карактерна човека. На место ових мајки садашњост показује жене, које мисле да се могу звати мајке, ако само роде дете и науче га себичности, жене, које су увек пре жене но мајке и увек све друго пре но жене.

Прошлости припада она класична омладина, која је умела да младује, и која је младовала такмичећи се у херојским делима и врлини. На место те омладине садашњост показује једно раздражљиво и хистерично младо покољење, које се у 10-ој години такмичи у пороку, које у 16-ој својој години већ одриче прошлост, у 17-ој одриче садашњост, у 18-ој осећа се потпуно зрело и старо, у 19-ој извршава убиство, а у 22-ој самоубиство.

Прошлости припадају и сви одушевљени и јуначки представници хришћанске религије, који су својим животом пуним самопрегорења и својом смрћу пуном херојства и дали нашој вери онај значај, који је она имала у историји. На место њих садашњост је у стању показати само пигмејске носиоце хришћанских идеала, какви ни у једном другом времену не би чинили част овој узвишеној вери, и какви је извесно не би довели до оног угледа, који је она имала у историји.

Прошлости најзад припада и једно наше српско херојско покољење, које је ослободило ову земљу од азијског варварства, једно покољење „за песму створено". На место тога покољења, које је имало моралне снаге, да устане против једне моћне царевине, садашњост је изложила нас, једно покољење за прозу створено, нас, који немамо ни толико моралне снаге, да устанемо против самих себе, против свог личног варварства, и који немамо ни толико умне снаге, да можемо мислити о целом народу нашем, но делимо га на партије, јер лакше је

мислити о једној партији но о целом народу, и делимо партије на подпартије, јер лакше је бринути о једном делу партије но о целој партији, и делимо подпартије на клике и котерије, јер лакше је мислити о овима но о подпартији, и најзад делимо цео свет на двоје: на себе и на остали свет, и мислимо само свако о себи, јер за то се потребује најмање моралне и умне снаге. — Једном речју, прошлости припадају борови, а садашњости ситна проја.

И кад тако размишљамо о прошлости и садашњости, ми долазимо до закључка, да је живот имао вредности само у прошлости, да је само у прошлости он био велики и сјајан, а у садашњости да је он само једна бедна карикатура самога себе. И такав закључак доводи нас често до очајања. Ми се почињемо жалити на живот, да, ми га чак почињемо горко оптуживати. Ми га почињемо оптуживати зато, што је претцима нашим дао много, а нама мало, и зато, што је њима доделио озбиљну улогу, а нама смешну, и зато, што је њих изабрао за своје хероје, а нас за своје комедијаше, и ми се почињемо стидети ове смешне комедије, коју живот тера с нама, и коју нас нагони да играмо, и почињемо мрзети живот, и своју мржњу према њему завршавамо најзад мржњом према себи, док мржњу према себи не завршимо самоубиством.

Но има један човек међу нама, који се не слаже са таквим закључцима нашег размишљања. Тај човек чини један корак даље од нас. Ми смо сви као путници у шуми, који дуго и безуспешно траже пут, и кад су дошли већ близу пута они у очајању падају и пропадају не знајући да им само још један корак треба па да изађу на пут. Један човек међу нама чини тај један корак, на који се ми остали не усуђујемо, и излази из шумске таме на пут обасјан светлошћу. Тај човек, то је херој наших дана. Он овако мисли:

Живот у прошлости и живот у садашњости то је један нераздељен живот. Господар и једног и другог јесте један исти. Господар и прошлости и садашњости обухвата живот једном истом мишљу и оживљава једном истом љубављу. Бог није могао љубити прошлост више но што љуби садашњост. Бог није могао стварати прошла покољења љубављу, а садашње покољење мржњом; но стварао је и једно и друго истом љубављу и истом енергијом. А оно што ствара божанска љубав и божанска енергија, која никад не слаби, мора бити увек велико и лепо. И садашњост, дакле, мора бити велика и лепа као и прошлост. Кад земља наша не би била у стању више да производи велико и лепо, зар би је Бог трпео, — Бог, коме је стало само до произвођења великог и лепог, и Бог, који има више укуса за велико и лепо но ми? Зар би Бог, творац звезданог неба, трпео, да се потом небу колута и једна пепељава кугла, на којој ништа осим корова и ситне проје не успева? Гле и у прошлости нису расли само борови, но и тада је било поред њих и између њих и ситне проје. Но ми не видимо ситну проју прошлости зато што смо се удаљили од ње. Ми видимо у прошлости само борове, само оно што је велико, јер оно што је мало ишчежава за наш поглед у даљини. Из далеке прошлости човечанства издвајају се само неколике херојске фигуре, као што се из једне равнице покривене маглом издвајају брегови. Сви остали легиони малих и незнатних људи, који су живели заједно с тим херојима, и уз њих гмизали, не примећују се из даљине. Ови мали и ситни људи не могу да се виде из далека, онако исто као што се велики и крупни не могу да виде из близа. На једној изложби слика човек се мора примаћи ближе малим сликама, да би их могао видети, а измаћи се даље од великих слика, да би их могао видети. Тако је и са историјом света, овом великом изложбом људи! Да би мале људе видео, човек мора бити сасвим близу њих," мора бити њихов савременик; да би се пак велики људи видели, човек мора стајати даље од њиховог времена, мора их посматрати из далека. Колико је и колико великих људи живело и умрло невиђено и непримећено од својих савременика, док им ми данас споменике подижемо. Непримећени и невиђени од својих савременика они

се данас од нас примећују и виде, док њихови савременици остају невиђени и непримећени. Неколико великих светских мислилаца у историји зостављани су од њихових малих савременика као најгори и најбезначајнији људи, док данас ми их славимо као прве хероје мисли и дивимо им се, а њихове мале и малоумне гонитеље знамо само као један збир, као множину без одређеног облика. Неколико великих сликара и песника умрли су као просјаци, на тавану. И ове генијалне просјаче данас сав свет познаје, док њихови многобројни савременици ишчезавају из вида нашег као ситна проја поред борова. Ко зна колико великих људи нашег времена гладују на таванима, невиђени и непознати, или презрени и одбачени од својих савременика? Ми их не видимо, јер их сувише из близа гледамо. Њих ће моћи видети само далека будућа покољења. Савременици виде само људе који су на великим положајима, но ретко или никад не виде људе, који су и без положаја велики.

Као што је садашњост суд над прошлошћу, тако је исто будућност суд над садашњошћу. Не хитајмо, дакле, и не осуђујмо садашњост као њиву, где само ситна проја успева. Наш суд биће преран и нетачан. Међу том ситном пројом има извесно и борова, но борова, који ће се тек доцније моћи видети; међу малим људима садашњости мора да има и хероја, но хероја, које ће тек будућност моћи запазити. Хероји су увек малобројни, док су мали људи увек многобројни. И то је разлог, да хероји у једном времену остају незапажени. Ко верује, да и у нашем времену постоје хероји, тај је на путу, да и сам постане херој.

Тако говори један човек између нас и насупрот нама. Тај човек — то је херој нашег времена.

Но херој нашег времена није херој само у тим општим размишљањима о прошлости и садашњости. Он је херој у свакој животној ситуацији и на сваком пољу делатности људске. Он је херој и као *научник*. Кад се он бави науком, њему наука ствара уживање, а не очајање. Многе научнике међутим, наука доводи до очајања. Многome научнику стегне се дух од страха, кад га његови научни резултати ставе лицем у лице са стварношћу, која се на први мах не може ни слутити. Један научник са микроскопом у руци открива небројене и неслућене светове у води, коју пијемо, и у ваздуху, који дишемо. Ти невидљиви светови, где јединка не вреди ништа и где гомила чини чуда, запрепашћују научника. Гле, та невидљива, ситна створења у стању су разрушити човека, и не једнога човека но и целе градове и целе покрајине и насеобине људске! Гле, читаве војске невидљивих створења непрекидно круже око нас и логорују на нашем лицу и на нашим устима и очима, и прете нам смрћу. И од тих ситних и многобројних створења, која ми видимо само помоћу микроскопа постоје извесно још и друга далеко ситнија и многобројнија створења, која ми не видимо кроз садашњи наш микроскоп, но која ће се можда тек доцније открити савршенијој и деликатнијој техници. — И кад на те ситне и за човека смртоносне светове обичан научник мисли, и кад мисли на ужасне мреже смрти, којима је живот људски умрежен са свих страна, тад уздише он болно и говори: Благо онима, који пре нас живеше, јер бар живеше у слободи, мада илузорној слободи, но ипак у златној слободи, коју ми данас немамо. Они нису видели, у каквој се мрежи смрти налази живот људски, као што то ми видимо. Гле, они нису знали, да су робови и сужњи у оковима невидљивих целата око себе, као што то ми данас знамо. Зато је њихов живот био слободнији и безбрижнији и слађи од нашег.

Тако говори обичан научник и покушава да нађе утехе себи у световима супротним по величини од невидљивих микробних светова. Он посматра звезде помоћу телескопа и диви се најпре њиховом хармоничном размештају и њиховом равномерном кретању. Но телескоп му открива тако многобројне и тако велике звездане светове, да се њему мозак почиње мутити и срце треперити. Мозак му се почиње мутити кад види, да у откривању све нових и

нових јата звезда и са садашњим телескопом нигде краја нема, и замисли, шта ли ће тек бити, кад се садашњи телескоп удвоје или утроје усаврши? Срце му почиње треперити, кад у тој неизмерности броја и простора, у тим размерама без краја помисли на нашу малу планету, која се само са неколико оближњих звезда може видети, која се са неколико даљих звезда једва да приметити и која се са милијарде других звезда сасвим не види и не примећује. И он се уклања од свог телескопа и хвата се рукама за главу и говори: Та шта је наша земља? Шта ли је тек човек на земљи? Наша је земља ништа, а човек на њој једна количина још мања од ништа. Благо онима, који пре живеше и не знадоше ово што ја знам, и вероваше оно што ја не могу да верујем, вероваше, да је земља центар света, око кога се сва небеска тела окрећу. Они су били срећни јер су веровали, да у овој васиони после Бога одмах долази човек по значају своме. Како данас ја могу бити срећан, ја, који сам за несрећу своју сазнао, да је земља наша у сравњењу са другим световима ништа, и да је цар земаљски, човек, нешто још мање од ништа, и да је између Бога и човека једна непреходна раздаљина? Не како могу бити срећан, — но како могу уопште живети и један минут после овога сазнања?

Тако обичан научник мисли и говори. Научник пак херој, који је и сам преживео сва та мрачна и убитачна размишљања, но који није при њима остао; научник херој, који се спуштао у Ад, но који је имао снаге, да се из Ада дигне на светлост, овако сад мисли и говори:

Заиста човек се данас мора друкчије осећати но што се некад осећао. Некад је човек осећао тврђи под испод својих ногу, јер је земљу сматрао за велико и непокретно тело, и јер није видео толике ситне микро–светове око себе, који се оружају против њега и у сну и на јави, и није знао за толике неизбројне и неизмерне сјајне светове у васиони, који својом величином и својим сјајем сасвим бацају земљу у засенак и низводе је по значају до неурачунљивости. Негдашњи човек стајао је сигурном ногом на овој земљи и замишљао је небо као једно плаво платно, извезено златом. Ми смо ту његову поезију одбацили, ми смо ставили земљу у један вратоломан покрет и продерали смо над нашим главама плаво платно златом извезено, и помакли смо границе неба до безграничности. Ми смо пронашли безгранично мале светове испод нас и безгранично велике светове над нама, и тако смо се нашли између две безграничности. Наши стари били су као рибари, који се возе по средини једне реке и виде обе обале, ми смо пак као рибари, који се налазе на пучини морској, са које се не види ни једна обала.

Заиста је теже научнику данас бити херој но негда, као што је теже возити се на пучини морској но на реци. Научник старога доба не би у данашњем времену био херој знања, какав је био он у своме добу. Но ако је тешко ипак није немогућно данашњем научнику бити херојем.

Пре свега нова наука је очигледно доказала неизмерним материјалом факата, да у овоме свету влада један савршен ред у најмањим као и у највећим стварима. О хармонији света стари су више сањали и фантазирали но што су знали. Данашњи научници знају ту хармонију света, знају је и доказују је фактима. Стара наука је давала место и случају и самовољи у природним појавама. Нова наука зна само за ред и закон и ритам у свету. Стара наука схватала је овај свет као једну самовољну и бесну оргију, нова наука схвата свет као једну ритмичну и чудну музику. Даље, нова наука истина умањује човека показујући му колосалну панораму васионских светова, према којима је он, човек, једна неурачунљива количина, и показујући му страховиту паучину од интрига, које око њега плету мали невидљиви светови против живота његовог, но нова наука сама собом, сама својом егзистенцијом, доказује у исто време и величину човека. Као највећи докуменат своје

величине човек би могао да покаже науку. Факт, да је човек могао дознати, да је земља округла и да се окреће око сунца, као и факт, да је човек могао увеличати очи своје и видети оно што се обичним оком не види, доказују, да човек није ни издалека тако неурачунљиво биће, за каквог га држе песимисти. Није истина да модерна биологија и астрономија само ум наш осветљавају, а срце наше гњече. Ко разуме како ваља ове две науке, које чине највећи понос људском роду у модерном времену тај ће осетити радост, а не жалост, тај ће бити оптимист, а не песимист; јер биологија и астрономија не гњече срце оном, ко их добро разуме, но напротив довикују му: *горе срце*! Биологија и астрономија рашириле су видик човеку. Биологија је показала човеку, да је живот овај живот борбе, живот херојства. Астрономија му је показала, да у овој васиони има далеко већих лепших и савршенијих бића но што је он и његова планета земља. Па зар то човека да жалости што зна, да је овај живот — живот херојства, а не живот устајалог мира, и да у васиони има нешто савршеније од њега? Не, но то треба баш да га радује и да му крепи наду и вољу, да и он корача томе вишем савршенству помоћу борбе.

Тако мисли и говори у нашем времену херој — научник.

Но херој нашег времена није херој само као научник; он је херој и као *политичар*. Политичари су обескуражени нашим временом, само хероја — политичара не може ништа обескуражити. Други политичари мисле овако:

Само у прошлости могла се водити једна разумна политика, зато, што су у прошлости односи међу људима били одређенији и установе природније. У прошлости сваки је човек био далеко дисциплинованији и као грађанин једне земље и као члан једне нације него што је данас. Стари политичари требали су само апеловати на људе било као на грађане било као на патриоте било као на браћу, и људи су се одазивали њиховом апелу и следовали њиховој вољи. На кога и на што данашњи политичар да апелује? На грађане? Но гле, грађани земље данас не постоје, — постоје само грађани ове или оне партије, а на грађане једне партије политичар друге партије не може утицати више но што он може утицати на грађане једне друге, непријатељске државе. Славни оратори атински и римски, могли су једним својим говором да изгледе све партијске разлике међу грађанима, да уравнију провалу, која их је делила и да им сједине мисли и загреју срца за једну заједничку, корисну акцију. Данас је такав успех постао немогућ и за најбоље говорнике. Чак кад би данас и сви грчки и римски прослављени оратори устали из гробова и покушали у ма ком парламенту у Европи, да својим речима изгледе све партијске разлике међу грађанима и уравнију ту провалу, која им дели мисли и испуњава срца узајамном мржњом, не би у томе успели. Присталице партија дивили би се истина њиховој речитости, аплаудирали би и љубазно се клањали, но кад би дошло до гласања, они се не би обзирали на мишљење Демостена ни Цицерона но тражили би мишљење својих партијских приора и игумана. У великом дому народном саградила је свака партија по једну малу и мрачну избу, коју непрестано подупире и олепљује, и која јој је милија но цео велики дом народни. Гле, у вашем народном дому кисне, кров је покварен, — довикнуо би данас Демостен и Цицерон српским партизанима, а ови би им одговорили свак из своје димљиве избе: наша је изба облепљена, у њој не кисне, а ван наших изба нека кисне ако хоће и колико хоће.

На што, дакле, да се апелује? На патриотизам? Но гле, и погинули руски политичар Столипин апеловао је на патриотизам, дајући сам примера у патриотизму свима и свакоме. Кад је цео један народ од Карпата до Тихога Океана и од Северног леденог мора до Црног мора, не цео један народ, но готово цело једно човечанство од 150 милиона, спавало ноћу, Столипин је према лампи у поноћној тишини бринуо бригу, и кројио планове, како да тај

народ, то човечанство учини срећним. И место да му се плати бригом за бригу, добром за добро и љубављу за љубав, платило му се оловом из браунинга. Онда кад је Столипин мислио како да сазида срећу руског народа, егзалтирани мрачњаци мислили су како да убију Столипина и разруше оно што он зида. Једнога вечера, када је овај просвећени политичар уграбио моменат, да се у позоришту разоноди, спазио га један из оних 150 милиона, о чијој се срећи Столипин толико бринуо, спазио га и узео на нишан као дивљег звера, нанишанио и испалио, и олово је разбило груди министрове, исцепало му цигерице и искидало нерве. Столипин је погледао по маси народа око себе, иронично се насмешио и лагано се спустио на под и после не дугог времена поздрављајући Цара и Русију издахнуо.

На што дакле да се апелује? На понос људски? на савест? на хуманост?, на братство? на морал? Но гле, све је то данас доведено у сумњу. Све идеје прошлости, које су некад биле основ друштвеног строја и живота, поколебане су и омаловажене. Некад је било појмова, који се нису смели увлачити у дискусију, — данас тога нема. Некад је било ауторитета, који је у свачијим очима био или морао бити ауторитет, — данас тога нема. Некад ни безумни нису могли помислити, да су вера и морал и војска и владалачки ауторитет непотребни држави. Данас на то помишљају и они, који нису сасвим безумни. Некад се друштвени живот оснивао на светињи брака и домаћем васпитању деце. Данас је брак изгубио свој светињски ореол и добио је карактер оргијски, пијачни, а све домаће васпитање свело се данас на исхрану и одевање и шиљање деце у школу. Некад се политика државна могла поуздати у школе, да јој оне васпитају грађане, одушевљене и карактерне. Данас су школе престале бити заводи за васпитање и постале су заводи за дегенерисање омладине помоћу претоварености њенога младога духа прекомерним и разноврсним знањима. Васпитање деце данас је остављено самој деци. Породица и школа не помажу детету у томе; породица дете само храни и одева, школа само пуни знањем; породица пуни детету стомак, школа му пуни главу. Срце му не пуни нико, осим само дете и улица. О срцу и карактеру своме дете се мора само постарати, ако се већ о томе не постара улица.

На таквом једном разривеном земљишту, дакле, не може се саградити једна разумна политика, — у таквом једном хаотичном и збуњеном времену немогуће је бити одушевљен политичар.

Тако завршују своју тужбу на наше време савремени политичари. Но наш херој — политичар види и светлу страну нашег времена, и вели:

Друштвени живот је данас постао кудикамо компликованији, због чега је и вођење једне разумне политике постало теже. Политичар нашег времена мора имати више разума но што га је имао политичар прошлих времена. Јер политичар прошлих времена могао је владати и физичком силом, с мало разума, док политичар нашег времена то не може; влада физичком силом била је и потребна и оправдана и довољна у време детињства људског. Човечанство је данас постало развијеније и зрелије, те тражи од сваке политике, да буде разумна и разложна. Политичар нашег времена отуда мора имати разума више но други људи, јер гле, данас сваки човек тражи образложење једне политике. Политичар мора имати и одушевљења за идеале више но други људи. Политичар мора бити идеалист; он мора веровати у идеале, он мора веровати и у своје време, и у човечанство, и у свој народ, и у себе самога. Политичар — песимист, то је слепи вођ слепих. Политичар је вођ људи, који мање виде но он; зато он мора даље видети. Он мора видети куда води наше време; он мора прозрети у тајне историје, мора отшкринути врата будућности. Ако он не види у нашем времену ништа до хаоса и разузданости и обесвећења свих светиња и негирања и рушења свега онога што треба да постоји, онда њему као политичару није место у нашем времену. Наше време има својих

грдних рана, то је истина, но и организам човечанства постао је данас далеко већи, те је у стању да подноси те ране. Наше покољење вуче собом и много трулежи, но та је трулеж нужна, да из ње у будућности никне каква корисна и лепа биљка. Здрав политичар ће увек наћи и данас довољно здравих елемената у своме народу, на којима ће моћи зидати једну здраву политику. Политичар мора херојски да подржава оно што је здраво и добро у његовом народу против оног што је болесно и зло. Па и ако погине на своме месту, као и Столипин, не шкоди ништа ни њему ни његовом народу. Јер херојска смрт за добро само осигурава дужи живот онима, који је претрпе, и осигурава победу онога идеала, за које су они погинули,

Тако мисли и говори херој — политичар у нашем времену.

Но херој нашег времена јесте херој и као *родитељ*. Он говори сам себи: ја сам испунио једну дужност природну, кад сам постао родитељ, и зато се радујем. Родитељска радост моја, истина, помрачена је много којечим, но ипак она ми сија у мраку живота као звезда кроз мрачне облаке. Један мрачан облак на моме хоризонту долази отуда, што не могу да зарадим онолико, колико мојим синовима треба. Мени лично не треба ништа. Ја гледам у златно сунце при изласку и ја сам сит злата. Но немам довољно злата, да бих синове своје школовао како треба. оденуо како треба, нахранио како треба. Други мрачан облак долази отуда, што имам на удају одраслу кћер, која не може да се уда. А не може да се уда зато што има нешто што се не тражи и нема нешто што се тражи. Има грбу на леђима и нема мираза за удају. Трећи мрачан облак долази отуда, што ме моја деца не поштују, но презиру и исмевају и проклињу. Што си нас рађао, говоре ми деца моја, кад си знао, да нас не можеш одевати и хранити и школовати и удати? Што си нас рађао болесне, и грбаве, и ружне? Зар нам није боље било остати нерођеним, него служити на подсмех свету? Четврти мрачан облак долази отуда, што је и моја жена с децом у завери против мене. За сва зла у свету она мене криви и представља ме деци као једног очајног грешника. То је четврти облак; но постоји и пети, и шести, и десети. И ја ходим испод тих мрачних облака и тражим звезду између њих. И око мене ходи многи други људи, оптерећени истим теретом, и жале се на исту судбу, и уздишу и плачу и проклињу своје родитеље као што њихова деца њих проклињу. И слушајући плач и уздахе и ропце људи око себе, ја осећам да ми се снага појачава и да ми се срце диже. И почињем тешити и храбрити људе око себе. И осећам радост од тога што могу да тешим и храбрим друге људе, мада сам ја оптерећен истом несрећом којом и они. И радујем се двоструко, што сам у стању да сносим своју несрећу и да је не казујем ником. И радујем се троструко, што ме људи, који не знају моју судбу, сматрају за срећна човека. И ја почињем себе за срећна сматрати зато, што несрећу своју могу сносити храбрије од других људи. И ходим дан и ноћ испод својих облака и радим за децу своју. И уколико ме деца моја више презиру, утолико ја њих више волим. И кад ме моја неудата кћи куне, ја је благосиљам и молим се Богу за њено добро, ма њено добро значило за мене зло. И она је за мене звезда, која ми сија у облацима и онда, кад ме највише проклиње.

Тако говори херој — родитељ.

Херој нашег времена јесте херој и као добротвор људи. Други људи творе мала добра и прилажу од свога сувишка. Херој твори велика добра и прилаже кад треба све, не изузимајући ни последњу лепту. Други људи чине мала добра и кају се увек кад год их чине. „Ко ће нам рећи хвала за то?" питају се они. Хероју никад не пада такво питање на ум, и он се никад не каје за учињено добро. Он се не каје због учињеног добра чак ни онда, кад му се добро злом врати. Он верује у апсолутну компензацију у овоме свету, у коме никакво добро не може остати заувек ненаграђено и никакво зло заувек некажњено. Награда и казна једном

делу може одоцнити у овом свету, но не може никад сасвим изостати, јер свет би пропао кад би друкчије било. Херој је проникао у ту тајну живота, и зато он кад чини добро, никад се не пита: „ко ће ми за то рећи *хвала*?” као што се пита обичан човек.

Херој је добротвор према онима, који у страху живе, јер им улева храброст у срца својим примером.

Херој је добротвор према сирочади, јер им служи место оца.

Херој је добротвор према заблуделим, јер их враћа на прави пут.

Херој је добротвор према малим и болесним, и грешним и презреним, јер их уверава, да и они нису излишни и сувишни људи у овоме свету.

Херој је добротвор према непросвећеним, јер жртвује себе и имање своје на њихово просвећивање.

Херој је добротвор према народу своме, јер верује, да и кад себе жртвује своме народу, ипак неће пропасти, но живеће у једном ширем организму, за који се жртвовао.

Херој је добротвор према човечанству, јер верује, да је човечанство једно велико тело и једна велика душа, која садржи у себи и његово мало тело и његову малу душу, и да он ниуком случају не може у том великом организму пропасти, живео или умро, као што једна кап воде не може пропасти, била она у малом потоку, или утонула у океан, или испарила у ваздух.

Но пре свега и свачега херој нашег времена јесте херој према самом себи. Његово херојство према самом себи састоји се у његовом господарству над самим собом. Херој је укротио и облагородио најпре себе, па је онда пошао да укроћава и облагорођава друге људе. Неблагородан човек узалуд ће говорити о благородству. Као прапорци звечаће речи његове, и људи ће се смејати тим прапорцима, и ако ће их можда радо слушати.

Херој не говори о светлости, — он светли.

Херој се не тужи на несланост и блутовост живота, — он је сам со животу.

Херој не труби шта он намерава урадити, — он ради. Мали и залудни људи (каких је већина у свету) стоје око њега прекрштених руку и отворених уста и критикују његов рад, но њега се мало тиче повољна или неповољна критика њихова, — он је свестан свога рада, он сам зна најбоље вредност свога рада, и он ради и ћути.

Херој није пројект, херој је готово дело. Људи се често смеју пројектима, готова дела пак цене. Скулпторски шегрт хвали се пред светом шта ће он све из гипса изрезати; прави скулптор показује свету изрезану готову фигуру и ћути. Херој није шегрт скулпторски, херој је изучени скулптор. Његова скулптура то је његов карактер. Он се не размеће шегртски пред светом својим карактером; он се показује карактеран. Кад се неко дави, други људи стоје на обали и погађају се, ко ће притећи дављенику у помоћ. Херој се не погађа, но скаче и спасава.

Херој је увек оптимист, тј. он је увек оно што је најтеже бити у овоме свету. Већина људи гледа на живот песимистички; већина не гледа на живот ни с вером ни с надом ни с љубављу.

Од сто људи, које сретате дневно, ретко ће се наћи један, који на живот гледа оптимистички. Сви остали се туже, сви се јадају, сви хуле на живот, сви протестују против живота, сви су непријатељи Бога и људи, сви су критичари и хулитељи своје судбе. Песимизам и мизантропија болести су, од које већина увек болује. Тим болестима само се херој не заражава. Он има амајлију, која га чува од те заразе. Та амајлија јесте његова вера у велики дух васионе, који све ствари добру води. Од његове вере долази и његово поверење

према животу. Херој је готов отуда да прими од живота с поверењем све оно, што му живот понуди, било то радост или трпљење, наслада или бол.

Па где је такав херој у нашем времену? питаћете ви, драга браћо. Покажи нам га, — где је? Ја вам га не могу показати, јер он се изблиза не види. Њега ће моћи видети само будућност. Кроз 40-50 година сви ми, који смо данас овде, бићемо мртви и стајаћемо у музеју прошлости, као што камене статуе стоје у нашим музејима; стајаћемо и ћутаћемо упарађени пред нашим судијама, тј. пред нашим потомцима. И наши потомци посматраће нас издалека и видеће само херојске фигуре између нас; све остале фигуре остаће невидљиве за њихове очи.

Но ако ми не можемо да видимо хероја међу собом, херој види сам себе. Он познаје себе и познаје друге људе, и сравњује себе с другим људима и види у себи хероја. Он увиђа, колико је он јачи од других људи умом или срцем, колико је постојанији у вери и нади, колико издржљивији у трпљењу, колико ватренији у љубави према идеалима. Он увиђа, да је он један од оних ретких људи, који у овој долини плача нашег живота могу да буду оптимисти; од оних ретких, који стоје на гробљу, опкољени мртвачким костурима људским, и говоре: „и ово је њива живог Бога“; од оних, који се не боје да преноће на гробљу међу мртвацима, од оних који не верују у мртваце, од оних, за које је смрт бајка.

Ако ме питате, где је херој нашег времена, ја ћу вам казати, драга браћо; загледајте свак у себе, можда је у вама. Гле, ниједног од вас нико тако дубоко не познаје као што ви сами себе познајете. Само дух који је у човеку познаје човека.

Онај ће од вас бити херој, који осети ритам, по коме корача живот у садашњости.

Онај ће од вас бити херој, који поштује и љуби живот у садашњости као и у прошлости, и не жели да буде на другом месту у времену, но на овом, где је сад.

Онај ће од вас бити херој, коме наука не затвара очи но отвара, и кога наука радује, а не жалости, и коме наука јача наду, а не чупа је, и подиже срце, а не гњечи га.

Онај ће од вас бити херој, који као политичар верује у срећну звезду овога народа, и вером својом гледа ту звезду на небу будућности и к њој крмани и управља брод, на коме се ми сви налазимо.

Онај ће од вас бити херој, који се као родитељ жртвује за добро своје деце, а као грађанин за добро своје земље, а као човек за добро целогачовечанства.

Онај ће од вас бити херој, који трпи, но коме трпљење не малаксава ни веру у Бога, ни наду на светлије дане, ни љубав према животу.

Онај ће од вас бити херој, који се као прост радник диже изјутра у пет сати, изљуби децу своју и прекрије својим покривачем, да би им топлије било, па се жури кроз полуосветљене улице у фабрику на свакодневни, монотони посао свој, и који у журби својој стигне да погледа у звездано небо над собом и рекне: „о велика и ћутљива васионо око мене, гле и ја носим с покорношћу крст свој, који си ми ти натоварила; носим га, и није ми тежак“.

Она ће жена бити херојкиња, која сама себи говори: „од карактера мога сина зависи срећа целогачовечанства, а његов карактер зависи од мене, дакле, срећа целогачовечанства зависи од мене“.

Довољно је, драга браћо, да нађете у себи херојства ма колико једно зрно горушично. Ставите поред тога зрна херојства још једно толико зрно вере, и ви ћете моћи брда покретати, и моћи ћете рећи: нека Србија буде срећна, и Србија ће морати бити срећна.

Говорена једног необично мутног и малодушног дана

О ТРГОВЦИМА У ХРАМУ

*... и изиђе Исус у Јерусалим.
И нађе у цркви где седе они што продаваху
волове и овце и голубове, и који новце мењаху.
И начинивши бич од узица, изгна све из цркве,
и овце и волове; и мењачима просу новце и столове испремета.
И рече онима што продаваху голубове:
носител то одавде, и не чините од дома Оца мога, дом трговачки.
Тешко вама књижевници и фарисеји, лицемери,
што дајете десетак од метвице и од копра и од кима,
а остависте што је најпретежније у закону:
правду и милост и веру!
Тешко онима, који дубоко скривају од Господа намеру,
који раде у мраку и говоре: ко нас види? и ко нас зна
(Јован 2, 13—16; Матеј 23, 23; Исаија 29, 15)?
Гледај на крај сваке ствари и помишљај,
да ћеш стати пред неумитног судију коме ништа није скривено;
који се не може даровима умилостивити нити прима извињења,
него ће по правди судити. De imitatione Christi, lib. I cap. XXIV, I.*

Има људи, драга браћо, који овај живот држе за једну велику мењачницу, у којој се све да таксирати према једној мери и као таксирано продати или купити. У овој животној мењачници таксира ковач један нож према користи, коју овај доноси, таксира га и продаје. Сточар таксира према тој истој мери коња и продаје. Ћилимар таксира и продаје ћилиме. До пре пола столећа у Америци је црно робље таксирано и продавано, и закон се томе није противио. У наше време бело робље се таксира и продаје. Шта помаже, што се закон томе противи? Издајник таксира своју отаџбину и продаје. Судија таксира правду и продаје; свештеник врлину, војник част, жена верност, младић понос. Јуда је Христа таксирао и продао. — У овој животној мењачници све што постоји, постоји као роба за размену или продају; све се да измерити и све се да исплатити. И цела је земља један трг, на коме се врши размена и исплата. И сваколика пословања и занимања људска своде се на крају крајева на једну или другу врсту трговине.

Тако схватају живот неки људи. Тако су неки схватили живот и у време Христа. Схватајући сав живот без изузетка као једну трговину и сва места на земљи као тржишта, ови људи морали су доћи једнога дана у сукоб са Христом, чије је схватање било сасвим друкчије.

Једнога дана Христос је ушао у храм, да се Богу моли заједно са осталим народом. То је био онај величанствени храм у Јерусалиму, који је Соломон зидао и изнутра свега златом обложио, (I краљ. 6.), и то је био онај храм, на коме је позније још пуних 40 година рађено, док се дошло до једног таквог ремек — дела, какво је само и могло представити сву узвишеност и богатство и светост онога Бога, коме је намењен био. Један нарочити део у храму носио је назив „светиња над светињама“, но и сав храм, као такав, био је за народ израиљски светиња над светињама. Ниједно место на свету није овај народ сматрао светлијим од великог свог храма, у који је он мислено узиђивао све идеале своје, националне и опште-човечанске. Ни према сунцу ни звездама није се народ с више страхопоштовања и

више пијетета односио него према овој централној светињи својој, према овоме рукотвореном храму своме.

Па ипак се нашло људи, који су и од ове велике народне светиње направили мењачницу, у којој звек новца заглушује сваки други глас, и трг, на коме се блека и рика марве разлеже место молитве. Огорчен на то Христос је узео бич и истерао из храма „волове и овце и голубове“, растурио новац мењача и испретурао њихове мењачке столове. „Ово је дом молитве“, говорио им је Христос, „ово је дом оца мог небесног“; „а ви сте од њега направили тржиште и пећину хајдучку. Уклоните се одатле!“

Христос није могао трпети трговину на оном месту, које је од целог народа, и од њега самог, сматрано за најсветије. Храм је за молитву, а не за трговину. За трговину је пијац и улица и раскршће и дућан, но не храм. У храм долази човек баш зато, да се душом својом узвиси над свим сплетеним и замршеним трговачким интересима живота, да се узвиси и слободније дахне душом. Један цвет расте у трави. Трава се мрси и заплиће око њега и преко њега, и хоће да га сасвим засени и угуши. Цвет се бори, да добије штогод сока из земље за своју храну, и бори се, да изађе из сени на сунце. Но трава му отима и храну и сунце.

— Остави ми бар сунце, тужно говори цвет трави, нека бар оно стоји високо над нашом малом свађом око сисања ове земље, као што га је високо Бог и поставио над светом. Гле, сунце је сувише велики предмет за твоју трговину!
Одговара трава цвету:

— Ја волим да се превијем преко тебе, и да се наслоним на тебе, и да испијем из сунца оно сласти, што је теби намењено. Не брини, сунце може стати у мој дућан. Не брини, но провируј кроз моје власи на сунце и уживај га онолико, колико ти га ја уделим.

Има људи, који као цвет теже ка светлости, но не достижу је, јер им је други људи, као трава, засењују. За оне људе, који су као цвет, изгледа природно и оправдано, да светиње наше треба да стоје узвишене и недирнуте од наших себичних, свакодневних, трговачких шпекулација. За оне људе пак, који су као трава, изгледа да се и у светиње може уносити трговачки аршин и мењачка тезга. За оне прве светиње су нешто, што се не да мерити обичним мерилом, нити сравњивати с обичним стварима, нити исплатити новцем. За ове друге и светиње, као и све остало, даду се мерити, сравњивати и исплатити.

Кад је Христос ушао у храм на молитву, он је видео, како се цвет гуши под бујном травом, која га обузима са свих страна и заклања му сунце, — видео је светињу замршену у трговачке везе. Зато је се завитлао бичем попут оних, који су од светог, молитвеног места направили трг и мењачницу.

Но Христос није устао са својим бичем само против трговаца, које је једнога дана затекао у храму јерусалимском. Христос је устао против трговине са светињом ма на ком се месту она налазила и ма у којој се форми она представљала. Он није завитлао бичем само против оних, који су продавали волове и овце и голубове у храму јерусалимском, и који су новцем звецкали онда, кад је се народ обраћао Богу с молитвом, он је завитлао бичем и против свих оних, који су ма кад и ма где трговали са светињом брака, светињом човека, светињом народа, као и против оних, који су над својим мењачницама исписивали варљиве речи: „Храм љубави“, „Храм братства“, „Храм правде“, „Храм истине“. Христова је мисија и била, да очисти све храмове од трговине, која се у њих била увукла, и да васпостави угрожену и упрљану светињу.

Онај ко хоће да светли људима, мора сам бити светлост. Није ли он светлост но тама, а издаје се пред људима за светлост, он тргује са светињом, јер заборавља Бога и вара људе.

Онај ко хоће да буде со земљи, тај мора сам бити слан. Није ли он сам слан, но бљунав, а издаје се пред људима за слана, он тргује са светињом, јер заборавља Бога и обмањује људе.

Онај ко иде у цркву и приноси жртве Богу, а мрзи брата свога, тај тргује са светињом, јер заборавља брата свога и мисли да обмане Бога. Јер како да то није трговање са светињом и ценкање с Богом? Он прилаже динар свећа и динар спушта на тас црквени и један час одстоји у цркви, и зато тражи, да му Бог у замену да дуг живот и много здравља и много богатства, и то не само њему, но и свима његовим милим и драгим сродницима, — међутим мрзи на брата свога. „Остави твој прилог, говори Христос, и иди и прво се измири с братом својим, и онда дођи и приноси жртву“.

Онај ко љуби само онога, ко њега љуби, тај прави од љубави трговину, јер он даје само онеме, за кога зна сигурно, да ће му вратити. Он не љуби другога *другога* ради, но *себе* ради. Љубав је његова једна егоистична шпекулација слична послу трговаца и мењача у храму јерусалимском, на које је Христос бичем завитио.

Онај ко дели милостињу сиромасима не да би сиромаше помогао, но да би се показао пред људима милостив, тај је хипокрит и трговац са светињом. Милост је светиња људског срца. Онај ко нема те светиње, или ко је имао но пустио је да трава преко ње расте, па ипак дели милостињу, да би се показао пред људима, тај покушава да поткупи људе, да би лаж његову назвали истином, и притворство његово светињом, — тај је трговац светиње.

Онај ко се моли Богу пред људима, да би показао своју побожност, тај тргује са светињом, јер тргује са побожношћу, јер хоће да се похвали пред људима оним добром, које он нема, да би га људи због тога добра више уважавали. Зар то није трговина светињом?

Онај ко просипа многе речи кад се моли Богу, тај тргује молитвом, јер он држи, да ће му Бог утолико пре помоћи, колико више молбених речи он проспе пред њим. Тако и онај, ко набраја своја добра дела пред Богом, као фарисеј, тај тргује молитвом, јер држи, да је он чинећи добра дела учинио своје, и да је сад ред на Бога, да и Бог учини своје, тј. да га награди за добра дела.

Онај ко служи два господара, тај тргује са светињом верности и оданости у служби. Јер човек не може служити и Богу и мамону с једнаком верношћу и оданостју. А ко служи час Богу час ђаволу, и служи Богу тобож кријући од ђавола, и служи ђаволу кријући од Бога, тај води трговину и с Богом и с ђаволом, и жели да му помогну и Бог и ђаво.

Онај ко мери друге људе једном мером, а себе другом, тај тргује са светињом, јер тргује са правдом, а правда је светиња. Тај мери зло других људи већом мером него своје зло, и добро других људи мањом мером него своје добро; тај преувеличава туђи грех и преувеличава своју врлину, и преумањава туђу врлину и преумањава свој грех.

Онај ко види трун у оку свога брата, а не види брвно у оку своме, и ко гони и презире брата свога због труни у његовом оку, а себе уздиже и хвали и поред брвна у своме оку, тај тргује са светињом, јер тргује са истином, која је светиња. Тај посматра и себе и свога брата као робу за трговину, те кад презире брата свога због труни у оку, он тиме омаловажава само туђу робу, да би тако његовој роби скочила цена.

Онај ко чини другим људима зло, а жели, да други чине њему добро, тај је трговац у храму овог света, јер тај жели да купи све благо од свих људи и да га плати зарђалим бакром, који трује руке онога, ко га само у руке узме.

Онај, ко испуњава све мале заповести не усуђујући се да испуни две главне, тај тргује са светињом, и то тргује на парче, и сличан је лудом трговцу великих чаршава, који ове велике чаршаве исецка на ситне комаде, и те комаде продаје као закрпе. Фарисеји су учили, да не ваља кидати влаће у суботу, и да не ваља у суботу лечити болеснике, и постили су два пут у

недељи, и умивали се по пропису, и молили се по пропису, и носили се по пропису. и приносили жртве Богу по пропису, но велике заповести љубави према Богу и према људима заборављали су, и у том забору пљачкали су удовичка имања и убијали пророке. Христос је учио, да не треба заборављати ни мале заповести, но да на првом месту треба испунити велике. Трговци са светињом на парче нису то могли извршити. Они су личили, као што и данас личе, на човека, који стоји на обали једне велике реке и жели да прегазу ту реку. Но он се не усуђује ни да загази у воду. Он изува обућу, засукује одећу, узима поштапач у руке, но, — у воду се не усуђује. Он се припрема једном, припрема други пут, припрема трећи пут, док му најзад то припремање за прелазак преко реке не постане главно и једино занимање. Он долази сваки дан у одређено време на обалу, изува обућу, засукује одећу, узима поштапач у руке, и — остаје на обали. Он најзад сасвим заборави на реку и на прелазак преко ње. Он толико заборави своју прву намеру, да кад неко дође и каже му, да није главно изувати се и засукивати се, но да је главно прегазити реку, овај ситни трговац светиње у стању је тога некога на крст приковати.

Преко свију ових трговаца дакле, који су ма на ком месту и ма у ком облику трговали са светињом, Христос је завитлао својим бичем. И зато, што је он завитлао својим бичем против сваке трговине у светињама, трговци светиња огорчили су се против њега, потом су се удружили против њега, потом су удружено устали против њега, потом су га савладали, осудили и на крст подигли. *Својим бројем* савладали су они Христа, не чим другим, до бројем. Јер кад су се они дигли и објаснили мишљење своје и мишљење Христово, они су добили више једномишљеника но Христос. Јер сви они, који су ма где и ма како трговали светињом, стали су уз њих, а против Христа. И таквих се показало већина у народу израиљском. Већина се показало оних, који су ишли широким путем, а мањина оних, који су ходили уским путем. Широк пут јесте пут трговине и са оним, с чим треба водити трговину и са оним, што као светиња треба да стоји над трговином. Узак пут јесте пут, на коме трговина и светиња нису помешане. Христос је препоручивао узак пут као пут, који у живот води, и одвраћао од широког пута као пута, који у пропаст води. Зато су сви они, који су се угодно шетали по широком путу, скочили против Христа и уклонили га себи с пута. Трагедија голготска дошла је као неизбежна последица неравне борбе између једног Христа, који се завитлао бичем против обесвећења светиње, и многобројних оних, који су од светиња направили били своје трговине и мењачнице.

Тако је било пре много столећа. Но, промислите, шта би било данас, кад би се Христос међу нама јавио и завирио у наше храмове и наше светиње?

У нашим храмовима за молитву нашао би Христос многе од нас свештеника, који истина не продајемо „волове и овце и голубове" и не мењамо новац у цркви, но који смо на други начин постали трговци у храму. Ми смо постали трговци у храму на тај начин, што смо се почели односити равнодушно и хладно према светињи, којој служимо. Ми не служимо с преданошћу и одушевљењем, но служимо само *по дужности*. Ми не служимо предано и одушевљено Богу, јер се бојимо да тиме сувише не ограничимо службу лично себи и својима. Ми не служимо предано и одушевљено ни лично себи ни својима, јер се бојимо да тиме сувише не ограничимо службу Богу. Ми не служимо отуда ниједног господара како треба, а служимо многе како морамо. А кад се светињи служи како се мора, а не како се најбоље може, онда јој се уопште и не служи, но води се трговина с њом. Ко светињи служи по дужности, а не по срцу, тај одмерава тачно да да светињи онолико, колико она њему даје. А ко тако педантно одмерава, тај од светиње прави трговачку робу, а од храма трг и мењачницу.

Многи од нас свештеника постали су трговци у храму још на тај начин, што сами не виде куд ходи, а хоће друге за собом да воде. Свештеницима, који нису трговци, служи њихова вера као буктиња, коју они носе пред собом и осветљавају себи пут живота. Ми смо пак буктињу наше вере затурили за леђа, због чега лутамо и посрћемо по мраку, и напрежемо своје голе очи, да би разазнали пут пред собом, као и они, који немају никакве светлости. Ми непрестано уверавамо људе, да је нама дата светлост, међутим, ту светлост своју нити ми видимо нити је другима показујемо. Ми смо постали поклопљена светлост и со, која је остала без укуса.

Зато би Христос завитлао на нас бичем својим, и тражио би, или да напустимо храм или да се више загрејемо за светињу, која је у храму. Овакве какви смо Христос нас не би извесно трпео у храму, као што није трпео трговце у храму јерусалимском, који су тела продавали и новац мењали.

Но не би се Христос завитлао бичем само на нас свештенике, но и на оне, који воде трговину са осталим светињама људским.

Јесте ли чули где се говори о храму науке? Па кад наука има своје храмове, онда значи, да је наука светиња. Но да ли познајете добро свештенике ове светиње? Јесте ли улазили у храмове њихове, у њихову светињу над светињама? Јесте ли чули, колика се блека раздаје понекад из ових храмова, и колики звек новца? Људи, који изналазе истину, често пута је пре нађу него што пођу да је траже. Људи, који узалуд траже и ништа не налазе, узимају истину, коју су други нашли и с њом звекећу и вичу, сујетно и пркосно, као мењачи, који на лак начин дођу до много новаца. Људи, који пронађу једно ново слово у великој азбуци науке, трубе на све четири стране, да су пронашли целу нову азбуку науке, помоћу које се на лак начин може исписати и прочитати свака тајна и на небу и на земљи. Има људи, који се називају свештеницима науке, и којима је сваки њихов доручак претежнији од најтеже научне истине. Има првосвештеника науке, који гледају на науку као на фабрику хлеба. Што савршенија та фабрика она више хлеба производи. Кад би сатана предложио тим људима, да им и ту сву фабрику, заједно са свима великим и малим истинама у њој, претвори у хлеб, под условом да му се поклоне, они би му се до земље поклонили. Има научника, којима светлост науке не допире до срца. Наука им само разум осветљава, а срце и карактер помрачује, и што год разум бива светлији, то срце и карактер њихов бивају црњи. Такви научници више наносе штету човечанству но користи.

Универзитет је највиши храм науке. Но све свеће, запаљене у том храму, не загревају: многе спаљују све што дође у њихов домаћај. Колико малишана има у овоме храму, који, сами не научени уче друге, и сами неваспитани васпитавају друге, и који сву своју величину дугују величини имена онога храма, у коме су се и они на неки начин нашли као жречеви! Ови случајни и мали жречеви науке живе у једној невероватној декаденцији воље и карактера. Не говорите пред њима о херојским делима, јер нерви њихови то не подносе. Не хвалите пред њима јаке карактере, јер њима је досадно о томе слушати. Не говорите пред њима ласкаво о њиховим колегама, јер то их баца у несвест. Не читајте њихову полемику по новинама и књижевним листовима, јер ћете осетити несавладљив стид и гнев.

Но не презирите ипак храм науке због многобројних трговаца и мењача, који у њему тргују светињом и звецкају новцем. Верујте само, да би Христос данас завитлао својим бичем попут њих онако исто као што је витлао бичем попут притворних књижевника и фарисеја свога времена. Верујте, да би Христос сматрао за мисију своју и данас, кад би се наново јавио, да очисти од трговине и храмове науке, онако исто као и храмове вере и молитве.

Но Христос се не би завитлао бичем само на трговце у храму молитве и у храму науке. Он би се завитлао својим бичем и на трговце у храму законодавства.

Јесте ли чули да се говори о светињи закона државних? Па кад су ти закони светиња, онда је место, где се они стварају, храм те светиње. Парламент се зове тај храм законске светиње. Но да ли познајете добро свештенике овога храма? Јесте ли улазили у њихову светињу над светињама? Јесте ли чули, колика се блека раздаје понекад из ових храмова, и колики звек новца?

Као што су трговци, које је Христос истерао из храма јерусалимског, дошли у храм не ради молитве но ради трговине, тако и многи од свештеника законодавства долазе у храм законске светиње, у Парламент, не ради законодавства но ради своје личне трговине и своје личне добити. О, каквим све путевима ходе ови људи, док добију улазницу за овај храм! То су најшири путеви, који су уопште познати у свету. Јер, стешњава ли истина пут, који води у Парламент, трговци законске светиње одгурују истину са свога пута, и пут бива шири. Стешњава ли им правда тај пут, они и правду одгурују, и пут опет бива шири. Стешњава ли га патриотизам, они одгурују патриотизам у страну, и пут опет бива шири. Стешњава ли га здрав разум, они одгурују здрав разум, и пут бива још шири. Стешњава ли га пријатељство, они пријатељство одгурују, и пут ка Парламенту бива још шири. Стешњава ли га дана реч, они газе дану реч, и пут бива још шири. Стешњава ли га Сатана, они гурају Сатану у страну, и пут бива још шири. Стешњава ли га Бог, они гурају и Бога с пута, и пут бива још шири.

Треба видети ове трговце законодавне светиње, како се гурају на путу за храм. Ако их никад нисте видели како се гурају, гледајте их сад, гле, сад ће бити избори код нас у Србији. Гледајте их, кад се направе народни људи и разиђу по народу, с наученим својим улогама, као глумци кад иду на бину. Гледајте их, како, као мађионичари, праве од целе ове озбиљне земље једну позоришну бину, на којој глумирају једну невероватну комедију, у коју и све нас увлаче. Посматрајте, како цео наш живот народни постаје све комичнији, — ах не, но трагичнији, — што се више избори приближују, како губи све више своју реалност и све више се претвара у глуму. Посматрајте ове глумце, како иду из престонице у народ, и ону „господу — сељаке“, које је сирота култура једва успела да учини људима без светиње и морала, без срца и карактера, и који долазе из народа у престоницу, — посматрајте их сад приликом избора, кад излазе на зборовима пред народ и громогласно вичу: „ми смо најбољи људи у овој земљи, бирајте нас!“

Ко би од вас присутних овде, браћо, имао дрскости да каже за себе овде пред нама осталима: „ја сам најбољи човек на овоме скупу?“ Нико извесно. Међутим, наћи ће се од данас до 1. априла стотине људи у нашој отаџбини, који су далеко од тога да буду добри, а који ће за себе пред хиљаде других, без устручавања и без стида, казати: ми смо најбољи, бирајте нас! И кад ти људи, који су далеко од тога да буду добри, обману народ и дођу у парламент као „најбољи“ људи из народа, онда би било чудо, кад се храм законодавства не би обратио у трговину светињом и у мењачницу, било би чудо, кад се из тога храма не би чула блека и звекет новца. Или шта мислите? Мислите ли ви, да ови „најбољи“ људи збиља долазе с намером, да скроје најбоље законе за народ? Варате се. Они долазе не да кроје најбоље законе за народ, но да воде за себе најудеснију трговину. Или шта мислите? Мислите ли ви, да они долазе да раде за народ и говоре истину у име народа. На жалост не. Они се толико уморе и настрахују приликом избора, да им је одмор у Парламенту најмилија ствар. И они се толико наговоре лажи приликом избора, да их је стид отворити уста у Парламенту и рећи истину, јер тиме би демантовали своју изборну лаж, која им је пропутила пут до овог храма народног.

Но не презириите ипак, браћо, храм народног законодавства, јер је он народна светиња; не презириите ту народну светињу због многобројних трговаца и мењача, који око ње трескају кесом и звецкају новцем. Верујте само, да би Христос данас завитлао својим бичем попут њих онако исто као што је завитлао бичем попут лажних народних представника свога времена. Верујте, да би Христос сматрао за мисију своју и данас, кад би се поново јавио, да очисти од трговине и храмове законодавства онако исто као и храмове молитве и храмове науке.

Но Христос не би завитлао само на трговце у храму молитве и у храму науке и у храму законодавства. Он би завитлао бичем и на трговце, који тргују светињом јавне речи.

Чујете ли, колико се код нас говори о светињи јавне речи? Видите ли, колико ревносних апостола налази ова светиња на све стране? Гле, ви сваки дан узимате у руке новине, храмове јавне речи. Зар вам не дође понекад, да посумњате у светињу ових храмова? Или зар вас је само једном увредила блека, која се раздаје из ових храмова, блека и звек новца? Није ни чудо! У ове храмове већина се купи не ради службе светињи но ради трговине и ћара. За свештенике ових храмова подносе често и они, који не подносе ни за какав други храм. И они, који немају ништа ново да кажу свету, устају и говоре кроз новине старе ствари као нове и тиме стварају досаду људима. Зашто говоре они, ако не зато да размене речи за новац? И они, који су тек настали на свет и почели да се уче, улазе у светињу јавне речи и праве се учитељима целога света. Зашто то раде они, ако не из сујете и трговачких обзира? И они, који су изгубили поштовање према свакој светињи на небу и на земљи, устају и користе се светињом јавне речи. Зашто то чине они, ако не због трговине? И они, који сваки дан свесно пишу лажи и памфлете против честитијих од себе, и тиме најгоре прљају светињу јавне речи, егзалтирано бране светињу јавне речи. Зашто то чине они, ако не зато, што и за њихову робу треба нека светиња, треба нека света фирма? Они ваљда знају, да се под фирмом светиње свака роба најбоље и најскупље може продати. И они који знају, да ће оно што они у новинама напишу читати и невина деца, која тек почињу да образују свој млади карактер, па ипак се не устручавају да кроз „светињу“ јавне речи понуде тој невиној деци најразорнији отров, — зар и они нису трговци светињом?

Но не презириите ипак, браћо, светињу јавне речи, јер то је народна светиња; не презириите ту народну светињу због многобројних трговаца и мењача, који су од ње направили робу за своје шпекулације. Верујте само, да би Христос данас завитлао својим бичем попут њих исто онако као што је завитлао попут оних, који су у његово време обесвећивали јавну реч и тим обесвећивањем заводили народ на странпутицу, а себи стварали богатство и част. Верујте, да би Христос данас, кад би се поново јавио, сматрао за своју божанску мисију, да очисти од трговаца и мењача и храмове јавне речи онако исто као и храмове молитве и науке и законодавства.

Но с тим не би била завршена данашња мисија Христова. Он би морао витлати својим бичем и по другим светињама, обесвећеним недопуштеном трговином. Он би морао завитлати и на оне, који тргују светињом брака.

Да ли познајете оне људе, који у наше време тргују светињом брака? Можда ће неко познати такве људе, познајући себе. Чујте овај пример.

Пријатељ пита пријатеља:

— Каква ти је сад највећа жеља?

— Да се оженим, одговара питани.

— Па то није тешко, вели први пријатељ. Гле, у Србији се рађа женских колико и

мушких. Нећеш ни ти остати без жене. Ето на пр. узми г-ђицу Н. Н. Она је лепа и образована и има темперамент, који би се подударао с твојим темпераментом.

— Доста, доста, но реци колико има мираза? пита други пријатељ.

— 10.000, вели први.

— Ах, остави ти ту госпођицу другоме, мени треба 100.000.

Тако одговара овај господин, који у истини има једну жељу, као што каже, само не жељу да се ожени но жељу да без труда дође до много новаца. Жена и брак за њега су споредне и случајне ствари, за њега је новац главно, онако исто као што је за трговце у храму јерусалимском новац био главно, а молитва и вера споредно. И на овога трговца с браком завитлао би се Христос својим бичем.

Чујте и овај пример.

Неко питао једну богату госпођу:

— За кога желите дати вашу кћер? Одговор је гласио:

— За човека од положаја. Питање:

— Но помислите, госпођо, ти људи од положаја махом су с наочарима и лажним зубима. Јесте ли ви сабрали толико богатство зато, да помоћу њега дате вашу кћер за покварене очи и покварене зубе?

Одговор:

— На послетку ма и не био од положаја, но само мора бити богат.

Питање:

— Богат? Ви ћете, госпођо, учинити вашу кћер несрећном с најбољом намером. Замислите: она богата, он богат, живот без труда, без борбе, без бриге. Јесте ли замислили такав живот? Онда сте замислили несрећу своје кћери. У одсуству сваког труда, сваке борбе и сваке бриге, ваша кћер неће имати ни о чем другом да размишља до о браколомству. А живот испуњен само размишљањем о браколомству или планирањем браколомства јесте несрећа, госпођо, несрећа.

Одговор:

Ћутање.

И на овакву мајку завитлао би Христос бичем као на трговце у храму јерусалимском. Јер мисли овакве мајке јесу мисли чисто мењачке и шпекулантске. Њој није до тога, да њена кћи узме човека, кога би љубила, но до тога само, да се њена ситна материнска сујета задовољи.

Но не презирите ипак, браћо, светињу брака и не сумњајте у њу због многобројних мењача и трговаца, који су од те светиње направили робу за шпекулацију. Верујте, да би Христос данас, кад би се поново јавио у свет, сматрао за своју божанску мисију да очисти од трговаца и мењача и светињу брака и љубави онако исто као и светињу вере и науке и законодавства и јавне речи.

Христос би завитлао својим бичем и против свих оних, који тргују са светињом отаџбине; против оних, који искористе несрећне и тешке моменте у животу своје отаџбине, да би се они обогатили; против оних, који своју срећу зидају на несрећи отаџбине и своје богатство на сиромаштини отаџбине; против оних, који у критичним моментима своје отаџбине лиферују песак место пшенице, и угљен место барута, и који синовима Србије, кад се ови спремају за одбрану своје домовине, подмећу трулу храну и труло одело.

Трговина је једно потребно и оправдано занимање у друштву људском. Против трговаца, који тргују с оним, с чим је дозвољено трговати, Христос никад није устајао. Гле, и његови ученици трговали су рибом и за живота његовог и по његовој смрти. И он их за то није корео. Али их је укорео онда, кад су га они питали, каква ће бити њима плата зато, што су

оставили своје куће и пошли за њим. Он их је укорео као људе, који покушавају да тргују са светињом. Јер ко за правдом и истином пође, тај не пита за плату, коју ће имати од тога.

Тргујте и ви робом, драга браћо, но не тргујте правдом, јер ако будете трговали правдом, Христос ће бити против вас. А кад је Христос против вас, Јуда је с вама. Кога савезника више волите: Христа или Јуду? Ја вам предлажем Христа.

Тргујте и ножевима и коњима и ћилимовима, но не тргујте људима, јер људи су храмови, у којима обитава дух Божји. Ма како да су ти храмови запуштени и осути и помрачени, у њима лежи закопана светиња, која није за трговину. Сви су људи краљевски синови. Знајте то и не распростирите вашу трговину преко дозвољених граница. Јер, ако је дозвољено трговати ножевима и коњима и ћилимовима, извесно није дозвољено трговати краљевима. Будете ли трговали краљевима земаљским, тј. људима, тј. синовима Божјим, Христос ће бити против вас, а Јуда за вас. Бирајте!

Тргујте пшеницом и пиринчом, но не тргујте вером и верским светињама. Јер светиња се не може мерити истом мерицом, којом се мери пшеница и пиринч. Унесите слободно веру у вашу трговину, но не уносите вашу трговину у вашу веру. Будите запојени верским духом кад тугујете, но не будите запојени трговачким и мењачким духом, кад верујете.

Тргујте свилом и кадифом, но не тргујте законима, јер закони се не могу мерити истом мером, којом се мери свила и кадифа. Унесите законе у вашу трговину, — својој трговини тиме нећете нашкодити — но не уносите вашу трговину у законе, — јер ћете тиме нашкодити законима.

Тргујте вином и тргујте хлебом, но не тргујте љубављу и браком. Ако будете тежили да и љубав претворите у хлеб и вино, онда ћете бити противници Христови, јер Христос није тежио томе. Христос је учио, да човек не живи само о хлебу, но и о светињи. О самом хлебу живе животиње, човек потребује за свој живот још нешто, сем хлеба, — потребује светиње, идеала.

Вама нарочито говорим, млади моји пријатељи из Трговачке Омладине. Ако чујете, да се говори против трговине и трговаца, будите уверени, да се то не односи на вас и да се неће односити на вас и на ваш посао све дотле док ви сами не прекорачите праг које било светиње и док у њу не пренесете вашу трговину.

Ако чујете, — а то ћете извесно чути, — где се каже: трговина не зна за светињу, знајте, да таква парола не датира од Христа нити од једног великог учитеља и добротвора човечанства, но од оних, који би трговце из храма јерусалимског могли убројати у своје директне претке.

Ако чујете, — а то ћете извесно чути, — где се каже: у Србији су све светиње постале трговачка роба, онда протумачите то не као да су у Србији све светиње уништене но као да су све светиње у Србији малтретиране. Но верујте, драги моји, верујте ми, светиња је свака стрпљива и да се дуго малтретирати, но светиња је свака бесмртна, и надживљује све оне, који је малтретирају. Помреће трговци светиња по свима храмовима, но светиња ће остати и храмови ће постојати и даље. Гле, вера и наука и закони и јавна реч и брак поштовани су као светиње у старих и прастарих народа. Много је хиљада година прохујало, многи стари и прастари народи сишли су с позорнице историје, но светиње и до данас стоје. Помрли су милиони и милијарде трговаца, који су трговали тим светињама, но светиње те, гле, још не умиру.

Верујте ми, онај ко светињом тргује, тај чини себи веће зло но светињи. Тај губи душу своју, док светињу својом трговином само засењава. А светиња може и под сенком и под блатом чекати, док умре један човек, који је малтретира, или док изумре цела једна

генерација, која је газе, може чекати и опет се може засијати још у већем сјају. Но изгубљена душа људска остаје изгубљена.

Ако сте само и помислили да тргујете светињом, знајте, да бич Христов већ завитлан стоји над вама, као над трговцима јерусалимским. Напустите помисао своју, док се бич Христов није спустио на вас.

— Па како ћемо бити богати? питаће неко од вас. Како ћемо бити богати, ако не будемо трговали светињом?

Ја знам само један одговор на то:

— Ако је трговина светињом једини пут ка богатству, онда вам ја најискреније саветујем: *будите сиромашни!*

Говорена београдској трговачкој омладини

О ПРЕЦИМА И ПОТОМЦИМА

Охолост долази пред погибао.

С охолости безбожника мучи се убоги

*Јов рече жени својој: говориш као луда жена:
добро смо примали од Бога, а зла зар нећемо примити?*

Кроз човека би смрт, кроз човека и васкрсење мртвих.

*Овако вели Господ: ево, ја ћу отворити гробове ваше,
и извешћу вас из гробова ваших, народе мој.*

И метнућу дух свој у вас да оживите

(Приче Соломонове 16,8; Псалм 10. 2; Јов. 2, 10;

1 Коринћ.15, 21; Прор. Језек. 37. 12. 14).

Бог се драги на Србе разљути За њихова смртна сагрешења.

Горски Вијенац

Дани пораза теже се заборављају него дани победе. Многе дане своје славе Французи су заборавили, но Седан неће скоро заборавити. Многих својих победа Руси се више и не сећају, али дан пораза на Цушими ушао је у вечити народни календар, и не да се отуд лако избрисати. Јевреји још увек, посвегодишње, празнују разорење Јерусалима, док су победе Саулове и Давидове прешле у заборав. Па у српском племену! — коме у српском племену и на ум пада, да посвегодишње празнује победу на Плочнику, или на Мишару, или на Вучјем Долу? Никома, Нити су ови дани победе тако познати целом нашем народу, од дна до врха, као што му је познат Видовдан, дан пораза и погибије.

Видовдански пораз овековечили смо ми Срби својом уметношћу, својом вером и својом политиком.

Најбоља дела наше поезије опевају пораз видовдански. Централни предмет свеколике наше велике народне књижевности јесте косовска борба. Сликари и скулптори надахњавали су се не мање од песника нашом великом националном трагедијом, која се зове *Косово*. Ова трагедија има и данас исту моћ надахнућа какву је имала и у прошла времена.

Наша вера овековечила је видовдански пораз уздигнућем мученика косовских на ступањ *светих*, које црква помиње и поштује, и уздигнућем данашњег дана над обичним данима. Као и данас тако је црква кроз читава столећа, из године у годину, освећивала овај дан својим култом и поменом.

Наша политика бројала је и још увек броји у своје идеалне мотиве и пораз видовдански. Скоро ниједна крупнија политичка делатност није код нас ни вођена и остварена, а да јој овај пораз није давао импулса или оправдања. Косово је кроз векове служило паролом нашим бољим ратовима и нашим бољим политичким акцијама. Видовдан је политички дан колико и верски, и више политички него верски. То је политички споменик са два лица, с једним лицем светлим, на коме пише: *политика јединства*, и с другим лицем тамним, на коме пише: *политика разједињења*. Представник политике јединства био је цар — светитељ, који се данас помиње на првом месту међу погинулим јунацима. Представници политике разједињења били су они крупнији и ситнији провинцијални кнежеви и војводе, они мрачни средњевековни егоисти и сладострасници, којима су били дражи њихови амбареви и њихове коњушнице од једне моћне и велике народне куће.

Видовдан је најистакнутији дан у нашој историји. Он се више види него ма који други дан. Он је једна огромна висина, са које се да прегледати сва наша историја, уназад и унапред. Као страшни суд тако виси он над нашим главама. Ако народи и људи овде на земљи имају дане свог страшног суда, онда је Видовдан заиста наш народни страшни суд. Видовдан је изрекао свој суд над свим оним, што је њему претходило и над оним, што му је следовало у нашој историји. Он је разлучио нашу стару властелу на двоје, на хероје и на слаботиње, онако исто као што пастир разлучује своје стадо на овце и на козе. Хероји су били они, који су били готови да жртвују себе правди, слаботиње пак они, који су били готови да жртвују правду себи. На Видовдан се видело, ко је херој, а ко није.

Но Видовдан није изрекао свој страшни суд само над покољењима пре њега, но и над покољењима после њега. Он је и дан данас страшни суд, који виси над нашим главама. Сваке године он долази, раширује пред нама једну огромну слику, на којој су на једној половини представљени хероји, а на другој слаботиње, и пита нас: „којој половини ви припадате? Реците одмах, којој половини ви припадате, јер можда вас догодине нећу затећи међу живима. Можда вас неће бити догодине међу људима; но за то нека будете на мојој слици као и ваши претци, да би потомство знало, ко сте ви били. Реците, коме се царству ви приволевате". И ове године дошао је Видовдан с истом сликом и истим питањем, и данас нам он поставља исто питање и чека на одговор.

Шта да му одговоримо?

Несумњиво одговор свију нас гласи: ми се приволевамо царству хероја. Ми смо се и скупили данас на овом месту, да дамо такав одговор Видовдану. Само наше данашње присуство на помену великих хероја правде јесте наша заклетва, да ћемо се њима придружити, и то не само речима но и делом.

И сад, после таквог нашег одговора и ми можемо себи дозволити једно питање, које има интереса не само за уске патриоте но и за све људе уопште ма кад и ма где они живели. Никад није умесније поставити ово питање но на Видовдан, на дан, када су почела велика и дуготрајна трпљења једног целог народа. Јер ако не данас, кад би у години било умесније поставити питање: зашто трпе потомци за грехе предака?

Зашто трпе Срби столећима због својих бедних средњевековних предака? Зашто данашњи Пољаци испаштају грехе свог безумног и бескарактерног племства из 18-ог столећа, зашто? Или оставимо народе и узмимо поједине људе. Зашто један човек добра срца трпи због свога злога претка? Зашто да син подноси зао глас или изгнанство свога оца? Један отац својом кривицом распао се сав од какве страшне болести. Зашто његов син или његова кћи морају да се распадају од исте болести у најлепшим годинама својим и то без икакве своје кривице? Један предак расуо све своје имање и умро оставивши после себе само два спомена: дуг и

потомка, који мора цео свој живот да посвети отплаћивању очевог дуга, мора да се изложи мучном труду и глади.

Ах! замислите један живот, коме је једини циљ отплаћивање дуга својих предака! Зашто да трпи овај потомак кроз све дане свога живота, кад је он невин?

На ово питање, које је увек једно и исто, односило се оно на један народ или на једног човека, не могу никако одговорити они људи, који из општег тока живота извуку само један народ или једног човека, па онда цене његово трпљење, као један факт за себе, неvezан с целином живота.

Међутим, ако се живот узме као целина, и сваки поједини случај трпљења посматра у односу и вези с том целином, — само тада поједини случајеви трпљења могу се осмислити. Посматрано у целини живота трпљење се приказује као казна или као лек. Но како се може казнити грех једнога човека на другоме човеку, ма то били отац и син? Како се може лечити рана једнога покољења на телу другог покољења? Није ли то апсурд? Велике трагичаре грчке занимао је у вишем степену овај проблем одмазде на потомству за грехе предака. Они га нису могли решити, но падали су у очајни песимизам, који је у свима појавама гледао само једну страшну фаталност. А гледали су у свему само једну страшну фаталност поглавито зато, што су они све посматрали засебно, извучено, изоловано од целине живота. Они су посматрали живот сваког појединог човека као једну завршену, потпуну целину, и чудили се, како је бедна та целина, и како је бедна судба њена.

Крајњи индивидуализам нашега времена, који смисао целог живота гледа у смислу живота једног човека, морао би, кад би доследан био, предложити самоубиство најмање једној половини људи у свету, јер трпљење једнога човека, узетог као таквог, као једног, представља се као једна страшна бесмислица. А живот најмање половине људи у свету јесте готово непрекидно трпљење, дакле: живот половине људи у свету јесте једна страшна бесмислица. А ако је живот једне половине људи страшна бесмислица, онда је без сумње исто тако страшна бесмислица и живот оне друге половине, која не може живети без трпљења кад је са свих страна опкољена трпљењем не може се радовати кад је опкољена плачем. И тако крајњи индивидуализам, кад би савршено доследан био, морао би предложити самоубиство не само једној половини човечанства, но целом човечанству.

Ако се пак узме, као што хришћанство узима, да је живот једног човека само део једног већег и ширег живота, и да сви људи сачињавају један животни организам као што делови нашег тела сачињавају једно тело онда је појмљиво, зашто потомци трпе за грехе предака. Потомци су само наставак, продужење једног и истог живота као што су гране и лишће продужење истог дрвета. А живот је дуг и предуг; њему се не хита ни с чим. Он не хита да покаже сва своја дејства на сваком свом делу, тј. он се не испољава сав и потпун на једном човеку само. Живот не довршује на сваком поједином човеку све што на њему почиње. Оно што је почео на једном човеку, живот то довршује на синовима или унуцима. Једна заразна болест на оцу се тек мало појави, на сину се развије, а на унуку покаже све најпогубније дејство.

Греси, које није искупио онај ко их је учинио, испуњују његови сродници, његови пријатељи или његови потомци. Они трпе место њега овде на земљи. Живот не стиже да свакоме у овој свету плати заслужено за кратко време од 60-70 година. Живот продужује да живи и онда кад један човек умре, продужује да живи и продужује да кажњава и награђује, продужује сам себе да лечи, тј. — наставља свој започети посао.

На питање, дакле: зашто трпи син за грехе свога оца, ми можемо одговорити просто: зато, што живот оца и живот сина сачињавају један исти живот, који се само на оцу појављује као

грех, а на сину као трпљење за грех, или научним језиком речено — на оцу као узрок, на сину као последица, или црквеним језиком речено: на оцу као пад, а на сину као искупљење. Отуда, кад црква хришћанска учи, како цео род човечји трпи због греха првога човека, прародитеља, и како је Христос страдао и распет био за туђе грехе, она не учи нешто што би се противило природном закону или нашем посведневном искуству. (Због туђих греха трпимо и ми, и бивамо распињани посведневно због туђих греха. О, колико ми један другом сваки дан причамо само о томе како ми трпимо и распињемо се због туђих греха!) Учењем својим о греху и искупљењу црква хришћанска учи апсолутну солидарност људског рода. Сви су људи одговорни за једнога човека, и један за све. Од греха једнога човека страдају сви, и од греха свију страда један. То је тако честа појава, да је можемо видети, куда год бацимо поглед по људском животу, било у прошлости било у садашњости. Због греха народних вођа страдали су читави народи, а од неразума и дивљаштва народа, страдале су често и најбоље вође. Историја општа доказ је зато, историја сваког народа посебно доказ је зато. Но наша народна историја за нас је најјачи доказ, јер наша историја то је наше сопствено искуство. Наша историја, коју ми најбоље познајемо, и којој највише верујемо, доказује нам, како је један народ једно тело, које трпи у трпљењу појединих чланова својих, и како, обратно, поједини здрави делови не могу да не трпе онда, кад се цело остало тело разлаже од болести.

Дозволите, да вас на данашњи дан подсетим на историју нашу; дозволите, да вам испричам историју нашу, но да вам је испричам не онако како је учени историци причају, него онако како нам је у часовима тишине и усамљености шапће ова земља, на којој смо ми наследили наше претке, и како нам је шапће нема природа око нас, која је посматрала наше најдаље претке као што и нас данас посматра, — како нам је она шапће, кад је насамо упитамо.

Једнога јутра — много је јутара од онда прошло — једнога јутра разговараху Шар-планина и Дунав. Упитаће Шар-планина Дунав:

— Какво је то затишје око тебе, дубока реко, какво је то необично затишје око тебе? Одавно не виђам римске цезаре да се одмарају од победа својих на обалама твојим, да се одмарају и хладе хладом твојим. Одавно су растурени мравињаци људски, који су се дизали око тебе. Одавно те не видим у порфиру обучена, у крваву порфиру, у коју су те људи тако често облачили. Какво је то затишје око тебе?

Дунав одговара:

— Заиста затишје је око мене велико, висока планино. Цезари ме римски више не посећују, јер их више нема, а из њихових легиона, палих на обалама мојим, расте трава, с којом ја сањам о прошлости.

Мравињаци људски око мене истина растурени су и у порфиру ме људи више не облаче, но ја не верујем, да ће овако дуго трајати. Једна дуга, која се недавно савијала нада мношвом прорекла ми је, да ће ме ускоро посетити неки нов народ. А ти, висока планино, — реци ми, шта ти видиш тамо за тобом. Већ неколико столећа нисмо разговарали. Је ли ти се вратио Александар Македонски са Истока? Цвета ли још сјајна Атина, о којој смо последњи пут говорили?

— Александар се није вратио нити ће се вратити, одговори Шар-планина. Атина је цветала и прецветала, богови и људи атински леже у прашини. Кад ветар с мора дуне преко негдашње Атине, и допре до мене, ја га распитујем, кроз чије је кости од бивших хероја и кроз чије лубање од бивших философа продувао, — и он ми прича, и милује ме, и прича, прича. Давно је Атина прецветала, прецветао је и Рим, а сад ето гледам као прецветава и град

Константинов на Босфору, који се до неба дигао својим сјајем и својом хвалом, а који се до пакла спустио својим злом и нечовештвом. — Но, ето неко се теби приближује, Дунаве! То мора да је тај нови народ, коме се ти надаш. О, како ме интересује тај нови народ! Шта ли је њему предодређено да учини на овом класичном, прослављеном земљишту? О, само, само кад не би и он онолико грешио, колико други народи, које смо ја и ти до сад гледали, Дунаве, чудна водо, које смо ја и ти до сада гледали. — У том нови народ стиже на Дунав и пређе га, заједно са својим стадом и заједно са својом скромном културом, скромном но обасјаном веселим, детињским надама на будућност. Напасајући своја стада и орући плодна поља, на којима су лежали легиони римски и варварски, нови народ се рашири од Дунава до Шаре. И Шар-планина виде, како се из балканских лугова подигло димови од жртава, које нови народ приношаше својим боговима; и Шар-планина и Дунав чуше молитву овог народа, која се заједно са стубовима белог дима дизаше у висине. „О, богови, који живите на врховима Шар-планине и у дубинама Дунава, и по луговима и изворима ове лепе земље, у коју се ми сад уселјавамо, будите нам милостиви заједно са они нашим боговима, који су нас у облацима пратили доде, будите милостиви нама и нашим стадима и нашим пољима. Ми живимо по племенима и слушамо своје старешине, ми не оштримо наше стреле до само за зверове и за оне људе, који нас нападну. Ми смо срећни и задовољни овако како смо сад; подржите нас само и дајте нам дуга века. Нама друго не треба. Ми смо један добар народ".

Тако се мољаше нови народ, и Шар-планина и Дунав беху усхићени њиме. „То је изврсан народ!" клицаше Шар-планина. „И ја тако велим, и ја тако велим", понављаше Дунав својим шумом.

То је један лист историје, — бео као невиност.

Време пролажаше, и покољење једно за другим силажаше у гроб. Много је пута Дунав сливао се у море, и опет се враћао кроз ваздух на свој извор, и опет се сливао у море. Једнога ће дана викнути Шар-планина Дунаву: „Дунаве, Дунаве, реци ми, како живи нови народ око тебе!" Дунав ћутао неколико година, па ће одговорити: „Нови народ је оставио своју стару веру и примио нову. Народ поштује нову веру као што је поштовао и стару; он је неуморан у служењу своме Богу, али његовим поглаварима испадају чаше из руку кад служе Богу и светима, јер поглавари његови дремају, дремају кад служе Богу и народу. само не дремају кад служе себи и своме властољубљу. О, благо теби Шар-планино, што не видиш изближе све грехе, које чине поглавари овога народа, које они чине отимајући се један с другим о власт. Синови се боре око престола очевог и боре се до истраге једног или другог. Брат брата на гозбу позива и смејући се даје му отров у вино да пије. Син затвара оца у подземну тамницу и оставља га да у њој иструли. Мајке раде о глави једног свог детета, да би другом детету, љубимцу, осигурале власт. Треба ли да говорим, шта све даљи сродници један с другим раде? Треба ли да ти причам о међусобној мржњи суседних жупана и малих властелина, о међусобној мржњи и међусобним интригама? Боље, не. Једино утешно што ти могу рећи то је, да народ још није умешан у ове властелинске интриге. Он види шта његови поглавари раде, види но прави се да не види, а у потаји лије сузе, — овај чедни народ! И ја сам много од тих суза примио у себе. Народ говори: ми трпимо стид због греха наше властеле, стид пред другим народима.

Наши цари закон погазише

Почеше се крвнички гонити,

Један другом вадит' очи живе;

Забацише владу и државу,

За правило лудост изабраше,

На комаде раздружише царство,
Распре сјеме посијаше горко,
Те с њим племе српско отроваше.

Но нека, трпићемо. Они су један део нашег тела, они су кост од кости и крв од крви наше; опростићемо им и трпићемо. А ово трпљење само ће ојачати наше народно тело. Ми желимо моћи, моћи спољашње и унутрашње. Ми смо један добар народ.

То је други лист историје, — црн као грех.

Опет време пролажаше и једно покољење за другим силажаше у гроб; и Дунав опет силажаше у море и узлажаше на свој извор. Једнога дана виде Дунав где се затресе Шар-планина и упита: — Шар-планино, Шар-планино, што се тресеш?

Рече Шар-планина:

— Тресем се од чуда, како наш нови народ брзо сврши своју каријеру и паде у ропство. Жељан славе, а при том бујан и пун младићске снаге, овај народ је успео брзо да завлада земљом од тебе, Дунаве, до близу Босфора. Пред Константиновим градом разапињао је он своје шаторе. И ја сам очекивала само тренутак, кад ће се овај млади народ прогласити наследником славе народа олимпијског и славе Константинове, и кад ће почети зидање једне нове културе, једне нове славе, какву почиње да зида његов старији и моћнији брат на Северу. Преварена у свом очекивању ја се тресем сад од чуда, јер су ми нејасне судбе народа. Подамном има једно поље, Дунаве, на мени има гавранова, Дунаве. Једнога дана спустили су се гавранови с мене на поље подамном и дуго се дуго нису отуда вратили. Вратили су се најзад, сити и кржави.

На место Словена, којима сам ја предвиђала моћ и славу, засео је сад у цареву граду ратоборни намесник пророков, послан од бога, да сахрани Византинце и казни Словене; — свакако само да казни Словене, да их казни и излечи од онога отрова, који се вековима гомилао у њиховом организму, а не да и њих сахрани као што су сахрањени стари и изнурени народи, које смо ми до сад гледали. Народ овај није стар и изнурен, но само грешан, те зато има да трпи за грехе своје. Народ овај припада једној моћној и даровитој раси, коју Бог није могао само извести на позорницу историје, и спустити завесу пре него је она показала своју моћ и своју даровитост. Много ће имати да трпи овај народ, Дунаве, зато се тресем. Од жалости се тресем гледајући под собом муке, на које је ударен овај народ. Лав може да растргне човека, Дунаве мој, змија може да га отрује, октопод може да га удави, во може да га распори, но човек човека може и да растргне, и да отрује, и да удави, и да распори. Ја се тресем, Дунаве, гледајући чуда од невероватних мука, на какве човек човека може ставити, и гледајући какве све невероватне муке човек може претрпети и остати жив. Невероватна, невероватна је судба овога народа! Ја је гледам и не верујем сама себи. Очекајмо, да видимо шта ће до краја бити с тим народом. Његова драма свакако још није на свршетку. Но, гле, ти се почињеш опет облачити у кржаву порфиру, Дунаве! То је крв раје... Ја ћу да умукнем, јер више није време разговору. На свакој Голготи треба да влада тишина. То је трећи лист историје, — крвав као Голгота.

Неколико stoleћа окунише се од вечности као неколико зрна песка од једног брда. Балкан, бивши више пута центар света, зарасте у дивљаштво. Но заробљени народ ипак није од робовања подивљао но, напротив, облагородио се, као што се неуглачан метал трењем облагорођава. Столећа трпљења и страдања учинила су народ српски бољим него stoleћа царовања и благовања. Као што се више блиста плуг, који земљу оре но плуг, који стално на сунцу и на ваздуху лежи, тако се више блиста и народ, који кроз историју своју не ходи све по сунчаним и цветним пољима но и по тамним и тесним клисурама. Неколико stoleћа

окрунише се као неколико зрна песка, и Шар–планина и Дунав видеше највећу невероватност; народ који би мртав, оживе. „Олимпијски и термопилски хероји оживеше и појавише се између мене и тебе, Дунаве, рече Шар–планина, само још у већем сјају, у далеко већем сјају. Сад је почетак једног новог чина у животној драми овога народа, чији су претци тако много грешили, и чији су потомци тако много испаштали”.

То је четврти лист историје, сјајан као сунце. И тако ја сам вам испричао нашу историју као што се бајке причају. Било би смешно чудити се томе, што ја причам историју као бајку. Нама данас збиља и изгледа наша историја као једна бајка, као песничка нашарана невероватност. Или зар не личи то на бајку, да се једна маса сточара и земљорадника крене од Карпата и полако, напасајући стадо своје, досели се на славно, класично земљиште нашег полуострва; да ту заснује јаку државу, да запрети моћној Византији и ухвати се у коштац са силом османлијском? Зар то не личи на бајку? Или зар не изгледа још већа бајка и још већа невероватност, да тај народ падне у ропство и остане у њему пола хиљаде година, и да се не само не изгуби под теретом страдања, но да, напротив, прекаљен и очеличен, поново оживи и викне својим пријатељима и непријатељима око себе: „ево ме! Ја сам међу вама, — ја сам још жив?”

Како хоћете судите о овим бајкама, но ја вам кажем, да има једна бајка и једна невероватност далеко већа од свих других. То је савремена бајка нашег живота. Наш савремени живот испуњен је слутњама и крицима плашљивих људи, како ћемо ми скоро пропасти. То је највећа бајка и највећа невероватност. Добро је бити предострожан, но зло је не бити храбар. Како може пропасти народ, који је научен да трпи? Који је трпео пола хиљаде година и није пропао? Кога трпљење само челичи и препорађа? Како може пропасти народ, који је истина стар као и други народи Европе, но који се може назвати младим, јер га је трпљење учинило младим, као што огањ од старог гвожђа чини ново? Народи, који већ вековима владају и господаре, и који су давно–давним одвикнути од трпљења, — такви народи ближе стоје пропасти но народи, којих две трећине историје сачињавају трпљење и страдање. У нараде, који су трпљењем подмлађени, спадамо и ми Срби. Ја не знам, шта ће бити с Французима, кад их снађе прво велико страдање, но за Пољаке верујем, да под данашњим страдањем неће пропасти. Ја не знам, шта ће бити с Турцима, који никад нису трпели, но верујем, да балкански Словени не могу пропасти. Пробни камен за животну способност једног народа јесте трпљење. Народ, који може трпети, не може пропасти. Од великих народа у Европи једино још Словени трпе у ропству. Факт колико за наше жаљење толико и за наше радовање! Словени трпе, да — но погледајте како трпе, како јуначки, величанствено трпе! Погледајте, колико жилавости и издржљивости у трпљењу показују Словени у маленој Крањској, у исцеђеној Хрватској, у опустошеној Мађедонији, у растргнутој Пољској, или у обесвећеној нашој прадомовини, Галицији! Погледајмо и напустимо недостојну нас помисао, да Словени пропадају!

О, наше је време значајно! Наше савремено словенско трпљење јесте једна херојска страна у историји света. Херојство је увек страдање или борба са страдањем, херојство никад није благовање: Ми се никад нећемо стидети садашњег свог страдања. Ми ћемо се пре њиме негда поносити. Нама Србима данас не нагони толико румен у образе стид од тога што су Срби водили турске коње, колико факт, да је један од синова светог Лазара, Вук, после косовске српске погибије затражио помоћ у Турака, да ратује против свог брата, Стевана. Несравњено више има страна историје нашег господарења и слободе пре Косова. којих се морамо стидети, него ли страна нашег страдања и трпљења од Косова до Устанка. За владање и господарење треба мудрости, за страдање и трпљење — храбрости. Ако Словени

нису достигли остале велике народе у мудрости у господарењу, они су их превазишли у храбрости у трпљењу. А храброст у трпљењу најбоље је јемство сјајне будућности.

Но не трпе само народи у ропству, — сви народи и сви људи на земљи, бивши и садашњи трпе. Сви смо ми трпели и трпимо. И сви ми трпимо не само због својих греха но и због туђих. Наша вера, више него ма која друга, осветила је трпљење као једну неопходност за савршенство човеково. Ко до краја претрпи, томе припада венац славе, тај бива спасен. Ко може пити чашу трпљења, коју је Христос, пио тај ће ући у славу Христову. Не подавати се малодушности и не презати од трпљења кад нас оно снађе, с вером, да Бог зна за наше трпљење, — то је заповест наше цркве. Довољно је веровати, да Бог зна за наше трпљење па моћи с радошћу подносити свако трпљење. Свако наше трпљење Бог води нашем добру. Ми то не видимо кад трпимо и док трпимо, но кад прође трпљење, ми то тек онда видимо. Но, ако би наше трпљење и до саме смрти трајало, не бојмо се, храбримо се вером, да ће то наше дуготрајно трпљење, ма колико оно било скривено од очију људи, бити од добрих последица по оне, који остају за нама, и по нас, који ћемо се у другом животу радовати у радости њиховој, у радости, коју смо им ми својим трпљењем припремили. Боље, нека се други радују због нашег трпљења, но да трпе од наше радости.

Ми се жалимо на наше претке, што су нам оставили трпљење, што су оставили нас, да искупљујемо њихове грехе. Ми ћемо имати право да се жалимо на наше претке само ако ми не будемо били узрок трпљењу наших потомака, ако не будемо оставили грехе наше нашим милима и драгима после нас, да их они искупљују. Зато постарајмо се, да за времена сви искупимо своје грехе. Да би се греси искупили, морају се покајати, да би се покајали морају се признати, да би се признали, мора се имати храбрости. Стегнимо срце наше и приберимо сву храброст колико је има у нас, стегнимо га још једном и признајмо наше грехе, стегнимо га још једном и исповедимо их, стегнимо га још једном и покајмо се, и још једном — и претрпимо казну за њих. То је пут на коме се постаје човек. Док не пређемо тај пут, ми смо само кандидати, — неиспитани, незрели кандидати за људе. Тај пут је трновит, но он једини води слави и срећи. Тај пут морају проћи и народи, и то најтрновитији они, који су најдаровитији, јер кога Бог воли онога и кара, јер где никога није Бог тако волео као јединог Сина свога, нити је ико на земљи заслужнији био веће љубави Божје од Христа, па ипак никога није на тако велике муке ставио као Сина свога. Народ, који не пређе тај голготски пут, јесте само кандидат за народ, а не прави народ.

Ми смо прошли једну школу трпљења, једну дугогодишњу школу трпљења, једну страховиту школу трпљења. Ми смо доказали свету, да ми нисмо пропали и онда кад нас је цео свет за пропале држао, и да нисмо погребени и онда, и кад нам је цео свет читао опело.

На што данас дизати грају о нашој предстојећој пропасти? Ако се данас може о некаквој пропасти у нас говорити, то се може говорити о пропасти вере у себе и о пропасти вере у Провиђење. које изводи с планом драме живота како народа тако и појединаца, и то се може говорити код оних, који пророкују нашу скору националну пропаст. Они су изгубили три ствари, које су потребне за славан живот у овом свету: веру, веру и веру. Њихов грех назива се малодушност. То је најтежи грех нашег савременог живота. Ми, који смо овде, примимо овај савремени тешки грех наше браће као свој и исповедимо га овде пред Богом данас, на дан нашег пораза, на судбоносни дан, који је и ове године дошао и раширио пред нама слику трагедије косовске, указујући једним прстом на све оно, што је претходило овој трагедији, а другим на све оно, што јој је следовало. Исповедимо се данас и покајмо се, јер данашњи дан треба да буде дан наше народне исповести и покајања. Исповедимо се и помолимо се: Боже, који се бринеш о свима народима и о свима људима, ојачај нашу веру и ослаби нашу

малодушност. Боже, који си карао наше грешне претке на њиховим потомцима, покарај нас на нама самима и не допусти, да наши потомци због нас страдају. Боже велики, умудри нас у срећи и охрабри нас у трпљењу. Боже моћни, нека буде воља твоја! *Амин.*

Говорена на Видовдан

О БУДУЋОЈ СРЕЋНОЈ ОТАЏБИНИ

Народу мојему чине силу деца, и жене су им господари.

Народе мој, који те воде, заводе те, и кваре пут хода твојега.

Узећу вас из народа, и покупићу вас из свих земаља, и довешћу вас у вашу земљу.

*И даћу вам ново срце, и нов ћу дух метнути у вас, и извадићу камено срце из тела ваших
(Прор. Исаија, 3, 12; Прор. Језек. 36, 24-26).*

Људи више живе оним што немају, драга браћо, него оним што имају. Људи више живе жељама него стварношћу, и будућношћу више него садашњошћу. Данашњи дан је нешто што јуче нисмо имали, данашњи дан је јучошња жеља и јучошња будућност. Јуче смо живели у мисли о данашњем дану и у жељи за данашњим даном. Кад је јутрошњи дан освануо, наше мисли и наше жеље већ су се преселиле на сутра. И тако су наше мисли и наше жеље брже од времена и крилатије од дана, који мимо нас јуре. Ми претичемо време и јуримо све напред и напред. Као што пливач баца свој поглед преда се у даљину одгурујући равнодушно воду, која му је под рукама, тако и ми претурамо равнодушно преко себе таласе времена, који нас сад запљускују и радознало провирујемо кроз њих на пучину онога времена, које нам из даљине иде у сусрет. Ретки су часови у животу, у којима ми заборавимо на време, и у којима говоримо: нека ови часови буду вечност! Ретко се кад време прокрада мимо нас као лопов. кога ми не опажамо; обично срља оно поред нас као прашљив путник, који нам се у даљини, кад га погледамо, чини као сјајни витез. Постепено нам се приближује тај сјајни витез из даљине, и што нам се већма приближује, то већма и свој сјај губи, тако да кад он мимо нас пролази, ми видимо једног обичног прашљивог путника, каквог смо видели и јуче и прекјуче. Такви су сви дани наши овде на земљи. Док су у даљини сви нам се они чине као сјајни витезови, који на белим златогривим коњима јуре по црвеном сомоту нама у сусрет, хитајући к нама, да се код нас одморе и обаспу нас неслућеним даровима среће. Кад нам се пак они приближе ми увиђамо, да је витез у даљини био само једна илузија, и да је стварност један стари прашљив путник. Само једним летимичним погледом удостојавамо ми тога старога путника, и одмах опет жудно тражимо очима у даљини илузорне сјајне витезове. И тако се ми целог живота задржавамо више на ономе што је далеко но на ономе што је близу, и више живимо оним што видимо својим умом и срцем но оним што гледамо својим очима, и више се занимамо и надахњавамо оним што немамо но оним што имамо. Отуда је увек само мањи део наше среће у нашим рукама, у садашњости, док је већи део у даљини, у будућности, у облику наших жеља и жудњи, у облику сјајних витезова, који се из даљине смеју на нас. Наша је срећа увек делимична, увек половна и испод-половна.

Како ми појединци, тако и цео народ српски, више живи данас оним што нема но оним што има. Оно што народ српски данас има од вредности. представља далеко више жеље но стварност. Жеље српског народа превазилазе жеље многих великих и културних народа. Јер оно што један народ може највећма желети састоји се у томе, да буде велики и културан. Је ли један народ већ постигао ту своју жељу, је ли постао велики и културан, онда му остаје

мало да жели, и шта год је он већи и културнији, то је и глад и жеђ његова засићенија. Народ српски још није ни велики ни културан, какви су многи други народи, зато жеље његове превазилазе жеље тих народа.

Постоје у историји народа периоди глади и периоди засићености. У периодима глади народи виде у даљини, пред собом, сјајне витезове среће, који им се приближују, у периодима засићености народи се обзирају за се и посматрају те витезове, који су мимо њих пројурили у виду прашљивих путника: посматрају их за собом у даљини, у прошлости, где се они све већма од њих удаљују, и удаљујући се све већма, се из прашљивих путника обраћају се опет у сјајне витезове.

Историја једнога народа, од његове пастирске идиле, до његове културне блазираности, није друго до један низ разног гладовања, и један низ постепеног засићивања. Наша српска историја није више на ступњу пастирске идиле, нити је још на ступњу културне блазираности. Ми се не налазимо сад на ступњу највеће глади нити пак на ступњу потпуне културне засићености. Понеку и понеку своју глад ми смо успели у историји нашој да утолимо или потпуно или делимично.

Наша глад за племенском осветом, која нас је растрзала у средњем веку, засићена је потпуно. Ако се и данас нађе неко ко још пати од те глади, то треба приписати појединачном атавизму, а не целој нацији.

Засићена је потпуно и наша глад за партијским осветама и партијским случајним и сујетним тријумфима, глад, која је новијег датума код нас од глади за племенском осветом, мада је слична овој. Ако има још неко међу нама ко пати од ове глади више но од какве друге, идеалније глади, тај је заостао човек, ма колико се он правио савремен и напредан. Такав ће моћи наћи вере и другова у глади само међу заосталијим од себе.

Засићена је наша глад за политичким пертурбацијама у земљи. Наши скори преци, и ми сами, полагали смо много на ову глад. Ми смо гладовали за што чешћим променама у уређењу и управи земљом. Ми смо били халапљиви у засићењу ове глади, признајемо! Гле, безмало све облике владавине, од патријархалног до апсолутистичког, и од трговачко-олигархијског до будоарског и преторијанског. и од полудемократског до потпуно демократског, ми смо стигли за једно цигло столеће да васпоставимо и преживимо.

Засићена је, даље, и наша глад за полукултуром културне Европе. Полукултура је лажна култура, или наличје или сен културе, или неизоставни мрак, који прати светлост културе. Изишавши из једног униженог, ропског положаја, ми смо гладовали за културом и жудно смо пружали руке и отварали душу своју, да би је примили од Европе. Но ми смо били још исувише млади, исувише неупућени и необазриви, да би смо могли схватити и примити бољи део културе. Полукултура била је за нас примамљивија и лакша. Кад се роб пусти у слободу он прво окуси злоупотребљену, извраћену слободу. И ми, кад смо се ослободили некултурног господарства, жудно смо полетели култури, и окусили смо је прво злоупотребљену; окусили смо прво њену разорну, нездраву страну. Нашој омладини, која се школовала на страни, најлакше су ишле у главу најразорније теорије, како оне, које се тичу политике и вере и уметности, тако и оне, које се тичу националног и породичног живота. Кад су ти наши омладинци постајали министри у Србији, они су се обично трезнили од своје прве, либертинске занетости, но, на жалост, најчешће су падали у другу крајност, у другу супротну злоупотребу културе.

Данас Србија не осећа глад за полукултуром, но за правом, истинском културом, за оном културом, која не чини унижење но достојанство и понос човечанства.

Засићена је, даље, и наша глад за људском правдом. Столећима били смо ми гладни и жедни људске правде. но наша глад и жеђ није била утољена. Ми смо је утолили онда, кад смо се уверили, да правду не треба чекати, но да се за њу треба борити овде на земљи, с вером, да она долази с неба, и с надом у Бога.

Засићена је и многа друга наша глад, па ипак ми ни из далека још нисмо сити. Ми смо гладнији данас пунога, слободнога и културнога живота од свих осталих народа око нас. Ми смо само једним делом осетили слободу и окусили културу, но још не целу и још не целим националним телом. Замислите гладна човека, коме би се пунила уста јелом, које би остајало у устима и не би могло пролазити у стомак. Сиромаш човек осећао би, истина, сласт на језику, но залуд, кад би му се стомак кидао од глади. Ако сте замислили таквога човека, онда сте замислили српски народ. Кроз уста Србије осећа српски народ сласт слободе и културе, но он не може да гута, јер му је грло везано, те између уста и осталих органа тела нема комуникације. Како да буде здрав један организам у таквом стању? Како да буде срећан један народ у таквом положају?

Ја не замишљајм срећу једног народа као презасићеност, ни чулну ни духовну, но као унутрашњу моћ и спољашњу могућност за слободну културну делатност. Унутрашња моћ је нешто што, на првом месту, природа даје и што, на другом месту, сам народ својим трудом развија. Спољашња могућност је нешто, што зависи од много којечега и ван нас. Оно, чега смо ми Срби највише гладни, то је ова спољашња могућност, која нам је неопходна, да би показали нашу унутрашњу моћ. Јер пре него што на слободи покажемо ту своју унутрашњу моћ, не можемо ни ми сами, нити може свет знати нашу вредност. На једној утакмици у трчању, где се тркачи слободно надмећу, не може се рећи за једнога човека, који крај пута седи, везаних ногу и руку, какав би он био у трчању: да ли би заостао или би претекао. Нама Србима је један део нашег тела слободан, а други је везан. Како да се крећемо? Како да се надмећемо са онима, који у слободи поред нас јуре?

Никако. Никако ми везани не можемо да се крећемо и никако да се надмећемо. Но наш садашњи циљ националног живота и није надметање са онима који су слободни и културни, и који би сад могли славити хиљадугодишњицу своје слободе и културе, но припремање зато надметање. Можда ће још сутра бити наше народно тело одрешено од спољних веза, које га вековима држе приковано за једно место. А ако је сутра дан надметања, данас је последњи дан припремања. Да ли смо припремљени, шта мислите? Да ли смо припремљени?

Да ли ме разумете, драга браћо? Да будем јаснији. Кад у пролеће гране сунце и земља се загреје, једна биљка одмах цвета и улиста, ако је била у стању да сачува или сабере у себи довољно сока, потребног за цвет и за лист. Но узалуд ће пролећње сунце призивати једну биљку цветању и листању, ако она нема унутрашње снаге за цветање и листање. Тако је и с нама. Ми се налазимо још у једном зимском стадијуму наше историје, покривени сенком и хладом. Но сутра може нашем народу гранути сунце, које ће растерати ту зимску сенку и хладноћу. Ако будемо сад, у овом зимском стадијуму прибирали снаге, ми ћемо лако процветати, кад нас пролећња светлост обасја и загреје. Будемо ли сад пренебрегли то прибирање снаге, узалуд ће пролећње сунце трудити се око нас. Ми га нећемо осетити ни кад дође ни кад прође, као што то сува биљка не осећа.

У времену у коме ми живимо, драга браћо, ми понављамо сваки дан један смртни грех. Тај смртни грех и састоји се баш у томе, што ми не припремамо унутрашњу моћ нашу за дан надметања, који нам иде у сусрет, но полажемо све само на спољашње околности. Ми седимо крај пута везани и чекамо, да везе наше споља ослабе и попуцају, не бринући се о томе, да се можемо кретати онда, кад се одрешимо. Ми спавамо под сенком и хладом

зимским и чекамо пасивно, да нас сунце пролећње разбуди и оживи, не мислећи много о томе, да ли ће сунце имати шта у нама да разбуди и оживи.

Ми смо ставили нашу националну будућност у искључиву зависност од нашег министарства спољних послова. Ми смо се већ саживели с мишљу, да будућа срећна Србија зависи искључиво од веште дипломатске игре, коју наши ефемерни руководиоци спољном политиком заплићу и расплићу. Ми смо престали да верујемо, да будућа срећна Србија зависи једним делом од свакога од нас посебно, те и не учинивши оно што од нас зависи, ми упиремо очи у једнога човека, у министра спољних послова, и очекујемо од њега оно, што мала деца очекују од једнога мађионичара. Ми верујемо само у вешту шахматну игру светске политике. Ми очекујемо, као месију, једнога вештога министра спољних послова, који ће на дасци дипломатског коцкања срећно помаћи фигуру и добити. Једном речју: ми смо ставили нашу срећу на коцку, и чекамо, — само чекамо. Много је вучења било и много помицања, но наша коцка још није добила. Зато смо притиснути тим смртним грехом понављамо сваки дан: ништа од нас не може бити!

— Ништа од нас не може бити, чује се код нас на све стране, по кућама и улицама београдским. Обично људи, који нису испунили своју дужност према отаџбини, седе у кафанама или шетају по корзоу и говоре: ништа од нас не може бити. Трговци, који не умеју да тргују, и који су због свог неумења настрадали, критикују наше министарство спољних послова и веле: ништа од нас не може бити. Чиновници, који више воле да одсуствују, но да раде, тврде, да је министар спољних послова несрећно помакао нашу фигуру, и да зато од нас — ништа не може бити. Селјаци, чије њиве стоје неискрчене и непооране, уздишу због погрешака наше спољне политике и вичу: ништа од нас не може бити. Жене, које нису васпитале своју децу, налазе, да је спољну политику требало окренути десно а не лево, но како је она фатално окренута лево, то од нас — ништа не може бити. Гимназисти, који се не стиде, да без научене лекције одлазе јутром у школу, доказују један другом, како смо ми били и како од нас ништа више не може бити, наравно не због незнања гимназиста, но због неумешности шефова спољне политике.

— Ништа од нас не може бити! — такву нам прогнозу постављају сви они људи, који немају вере ни у себе ни у свој народ. Овакви људи су се веома намножили код нас у Србији. Они су као беспосленици, који ходе по пијаци, завирују у свачију продавницу, у свачије лице, у свачију робу, и све критикују. Они немају ничега свога да изложе и продају, осим мрзоволјне критике, која је уосталом у овој земљи постала врло јевтина.

Они не верују у себе, па следствено не верују ни у друге људе. За њих су сви савремени људи жалосни и дегенерисани малишани, који су дошли на свет, да само помраче славу и смање величину својих предака. Они често говоре: "кад би ово савремено покољење цело изумрло, можда би се онда подигло какво ново покољење, достојније и способније од овога". Они воле да понављају фразу о старом и новом Израиљу.

Но, не верујте њиховим речима, драга браћо, јер њихове речи само су празне речи. Једно покољење не дели кинески зид од другог покољења, но свако се покољење прелива у друга покољења, која га окружују. Покољење, које претходи, не даје само тело покољењу, које следује, но и дух, и морал, и навике. Покољење, које следује, неминовно је формирано и упућено и инспирисано више од једне половине покољењем, које му је претходило. Најзад, у једном времену не живи само једно покољење, које има исти рођен—дан и исти дан смрти, но живе неколико покољења заједно, која не могу остати без узајамног утицаја једно на друго. Отуда је неприродно и нелогично мислити, да ће наши потомци бити сасвим здрави, ако смо ми сасвим болесни, и да ће они бити сасвим добри, ако смо ми сасвим зли, и да ће од

њих нешто моћи бити, ако од нас не може ништа бити. Ми морамо почети, и то одмах, себе оздрављати, ако хоћемо да имамо једно здраво покољење; ми морамо себе учинити животнијим и достојнијим, ако желимо, да наша нада на једно животније и достојанственије покољење не буде без основа; ми морамо почети веровати у себе, ако смо ради да наша вера у наше потомке не изгледа смешна. У односу према нашем потомству ми стојимо као извор према једној реци. Залуд ћемо ми желети, да река буде бистра, ако је извор стално замућен. Или, ми смо према нашем потомству као корен према стаблу. Зар није лудо надати се, да ће стабло бити здраво, кад је корен, из кога стабло сиса храну, кваран?

Зато: ма какви да смо, ми не смемо гурати наше потомке од нас и викати им, као што су у старо време на Истоку губави викали: нечист! нечист! Не; но ми морамо призивати их к себи и пригрлити их и показати им на себи и здрава и рањава места и учинити, да им омили оно, што је на нама чисто и здраво, и онемили оно, што је нечисто и болесно. Ми се не смемо крити од деце наше, но морамо им се показати онакви какви смо. Она ће нас познати и онда, кад се ми будемо од њих крили, — зато је боље покажимо им се сами. Покажимо им се сами и рецимо им; „ми смо коб ваша и ми смо спас ваш, ако погледате у нас, умрећете, и ако погледате у нас, живећете. Пазите и гледајте у нас с оне стране, са које ћете нас видети као спас и живот”.

— Пустите децу к мени! говорио је Христос. И ми сви морамо ово рећи, и у исто време сви овоме позиву следовати. Ми морамо најпре као деца Божја прићи Христу, а потом призвати к себи децу нашу. Но шта нама Србима има данас Христос да каже? питаће они, који су изгубили веру и у себе, и у Христа, и у народ. Ево шта Христос има данас нама да каже:

— Ви Срби спадате у оне народе у свету, који су понижени и уцвељени, а ја сам увек био с пониженим и уцвељеним. Ја сам друг и пријатељ ваш, који броји уздахе и мери сузе ваше. Ја ходим раме уз раме с вама кроз историју вашу и пратим ваша падања и ваша устајања. Ви сте ме често превиђали и избегавали, но ја вам се нисам никад ни наметао, као што се прави пријатељ никад не намеће, и ако га никад не упушта из очију и из срца свога. Други народи су ми подигли раскошне храмове и жртвовали неизмерно сребро и злато, ви то нисте, па ипак ви не стојите даље срцу моме од оних првих. Други народи посветили су мени велики део своје науке и уметности, ви то нисте, па ипак ви ми зато нисте немилији од тих других народа. Други народи посведневно више пале огња пред олтаром мојим и више клече пред ликом мојим, но ви, па ипак сам ја с вама као и с њима. И више сам с вама него с њима, јер њихов живот, живот засићености, док је ваш живот, живот глади и жеђи, а ја сам увек више друговао са гладним и жедним но са ситим. Историја великих и засићених народа престала је бити мојом историјом, док је ваша историја увек била, и још данас јесте моја историја, тј. историја глади и страдања. Оно, у чему се ви разликујете од мене и разликујете од бољих предака ваших, јесте то, што ваша вера не одговара вашој жељи. Ви желите једну срећну отаџбину, међутим ви не верујете у њу. Чујте мене, што ћу вам рећи:

Одбаците недостојно убеђење, да ће вас ослободити и ојачати један човек. Ослобађајте и јачајте сваки самог себе, и кад сви будете напосе слободни и јаки, онда ће и отаџбина ваша то бити. Гле, спољашња слобода не вреди много без унутрашње слободе, и спољашња моћ без унутрашње моћи. Ви у Србији имате спољашњу слободу, но шта вам она помаже, кад је душа ваша заробљена у сумњу и очајање?

Одбаците смешну шалу, да ће један човек сазидати будућу срећну Србију. Држите се збиље, а збиља је, да ви сви морате у жељену грађевину уложити по једну добру циглу. Јер сви сте ви зидари ваше народне будућности.

Одбаците недостојни песимизам због маленкости и малобројности ваше. Гле, сви велики народи били су у почетку малени. Гле, и црква моја, која данас броји на стотине милиона чланова, бројала је у почетку једва десет верних. И ових десет победили су свет, - не бројем и не спољашњим средствима, но вером и јачањем и растом изнутра, духом и истином и одушевљењем. Верујте у мене, јер вера у мене значи веру у себе, а вера у себе значи победу. Вама сам ја најбоља храна. Не узимајте пре времена другу храну, јер ћете се отровати. Верујте у мене; гле и ја верујем у вас: ја верујем у вашу будућу срећну отаџбину. Ваша будућа срећна отаџбина део је срећног човечанства, а једно срећно човечанство крајња је жеља моја. —

То би имао Христос, драга браћо, да каже нама Србима у времену, у коме смо. Ако ћемо следовати речима његовим и ако ћемо њега узети за храну своју, онда ми морамо зидати, а не рушити, веровати и надати се, а не очајавати. Ми морамо зидати себе и помагати другима, да се зидају. Наше тело мора бити сазидано јаче и боље него што је; наш дух је оронуо: морамо га презиђивати; наша вера у себе сасвим је порушена: морамо је из основа зидати; наша воља постала је колебљива као трска, која се повија на све стране и клања свима ветровима: морамо је учинити тврђом од гранитних пирамида; наш поглед је постао помућен од мизантропије: морамо се вежбати у љубави према људима и поглед свој избистрити; наше уши огрубеле су за херојску песму наше прошлости и за радосну музику наше будућности: морамо штедети уши наше од грубих тонова, који их чине тупим за тонове праве уметности, која живот подржава, а не руши; језик наш постао је сувише брз у сипању клетви на овај живот: морамо га успорити у томе и учинити објављивачем наше вере и наде. Једном речју, ми морамо скренути нашу пажњу са министарства спољних послова на нас саме, помиливши се с мишљу, да будућа срећна отаџбина наша зависи делом од свакога од нас. Ми морамо с тога сви постати министри унутрашњих дела, наших сопствених унутрашњих дела, — полиција душе наше. Ми смо сви брзи да будемо туђа полиција, ми смо сви спори да будемо своја сопствена полиција. Ми много говоримо о другим људима, и много критикујемо друге, док о себи мало говоримо, и себе ни мало не критикујемо. — Код нас, на жалост, нико не говори: ништа од нас не може бити зато, што сам ја рђав човек, но свак виче: ништа од нас не може бити зато, што су други рђави. Кад би пак сваки од нас викнуо: Србија је несрећна зато што сам ја рђав човек и рђав њен грађанин, — Србија би се препородила за три дана, и за три године била би срећна, и ми би сви доживели срећу њену, заједно са децом нашом. У њој би се накупило толико снаге, физичке и моралне и духовне, да би све спољашње везе њене попуцале саме од себе, као што пуца затегнута кора на једном дрвету, које бујно расте и шири се изнутра напоље.

Шта нам остаје друго до да пођемо дакле, од себе, драга браћо? Будимо претече деци нашој у зидању будуће срећне отаџбине. Никад неће доћи спаситељи овој земљи, ако се не буду прво појавиле претече. Будимо ми те претече, ти почетници. Нека наши потомци виде бар један искрен и одважан покушај од наше стране, нека виде бар колико толико утрвену стазу, по којој ће они градити широк пут. Ма им се наш рад чинио шегртски несавршен, не мари, он ће им ипак бити добродошао, јер наше шегртско несавршенство подстаће њих ка савршенству, ка мајсторству. Нека будемо ми у делима деца према деци нашој. Није никакво понижење бити дете. Напротив, то је неопходан услов за улазак у царство Божје, или у сваку обећану, у сваку идеалну земљу, о којој ми маштамо. Христос је рекао: ако не будете као деца, нећете ући у царство Божије. Царство Божије то је наша будућа срећна отаџбина на небу; но царство Божије је и наша будућа срећна отаџбина на земљи. Ни у једну ни у другу ми нећемо ући, ако не будемо као деца. Ако не будемо као деца веровали у могућност

немогућег, и не будемо се као деца одушевљавали будућношћу својом, и не будемо као деца пришли Христу и научили се од њега трпљењу и страдању, и у исто време вери у себе и у победу својих идеала, ми ћемо збиља испунити пророштво оних злослутних беспосленика, који беспослени ходи по пијацама и улицама и вичу: ништа од нас не може бити.

Будимо дакле, као деца и призовимо децу своју к себи. Призовимо к себи те наше сјајне витезове будућности. Не одељујмо децу своју од себе, но пустимо их нека приђу к нама. Отресимо што је могуће више праха са себе, кад се приближујемо деци својој, да их не би и сувише упрљали. Нека нам она буду светиња над светињама, пред улазом у коју бришу се ноге и перу се руке. Обришимо се и оперимо се пред децом нашом, па ипак рецимо им, да смо прљави, само да би се они старали, да буду чистији од нас.

„Нека сте благословени, децо наша, рецимо им, нека сте благословени! Наш благослов истина не вреди много, јер ми, преци ваши, нисмо се учинили много заслужним ни пред Богом ни пред људима. Но наш благослов је наша жеља, да се ви учините заслужнијима; - зато отрпите, кад вам кажемо: нека сте благословени!

„Нека сте благословени, децо наша, и нека трње расте по путу вашем, као што је расло и по путу нашем и по путу предака наших. Не руже, но трње, јер пут од ружа води наниже, у долину, а ви морате на висину, уским путем, кроз трње. Ми смо падали уморни на сред нашег трновитог пута, и окрвављени и изнурени окретали се наниже и жудели за долином и за ружама. Но ви морате бити јачи од нас и не обзирати се, но корачати напред преко своје сопствене крви, и преко свог сопственог зноја.

Нека сте благословена, децо наша, и нека је број ваш велики, да би они, који клону и падну, имали замену, и да би једни преко других могли јурити границама оне земље, која треба да буде отаџбина ваша. Нека има што више очију, које ће гледати једну исту мету, и што више ногу, које ће трчати тој мети; нека има што више глава, чије ће се мисли дизати у висине, једном истом Богу, и што више срца, чије ће се племенито куцање сливати уједно. Нека је благословен број ваш децо наша!

„Крвава је ова земља, децо, у којој сте ви рођени, сва је црвена од крви као црвен сомот. Ми вас поздрављамо као сјајне витезове, који на белим коњима ходи по црвеном сомоту. Будите и останите у стварности сјајни витезови, какви сте у машти нашој, у надању нашем. И ми смо били сјајни, па смо погрешком својом потамнели. Потамнела је вера наша и сва нам је душа постала тамна. Вашим сјајем ми се сад осветљавамо и вашим животом живимо. Ходите у загрљај наш, да ми надахнемо вас нашом жељом, а ви нас вашом вером. Не заборавите само да се стресете у загрљају нашем, да се за вас не би ухватила прљава прашина наша. Гле, ми смо прашљиви путници, које је живот упрљао и који су живот упрљали. Чувајте се, да вас не упрљамо. Стресите се у загрљају нашем.

„Малена је ова земља, децо, у којој сте ви рођени. Но она и није цела ваша отаџбина, но само један део ваше будуће отаџбине. Она представља само један спрат оне грађевине, чији план ми сви носимо у памети. Непокривен је овај један спрат и изложен ветру и киши: ми смо сви озебли и покисли. Но не стојмо: зидајмо, да би се угрејали! Наши непријатељи стоје око зидова наших и сваки дан чине покушај, да би их проломили и срушили. Ако стојимо и гледамо, ми помажемо непријатељима својим, ми постајемо сами непријатељи своји и постајемо издајници овога крвавог добра, које смо наследили од предака својих.

„Малена је ова земља, децо наша, но будите ви велики; будите велики и надрастите земљу вашу, да би с висине могли погледати далеко преко граница њених и догледати границе будуће наше велике срећне отаџбине.

„Будите велики у вери у Бога, — то је прво — јер та вера пробудиће у душама вашим и веру у себе, која је претеча сваке победе.

„Будите велики у надама својим — то је друго. Ко се мало нада, мало и добије. Нека ваше наде превазилазе садашњост и превазилазе сваку стварност. Поруше ли се једне наде ваше, зидајте одмах друге, веће. Будите велики у надама, јер наде су будућност. Ко нема нада нема будућности.

„Будите велики у љубави — то је треће — будите у том велики. Љубав је огањ, којим гори свет. Прибавите што више овога огња у срца ваша, и бдите да се пламен његов никако не смањи. Љубав је жртва ваша онемо што ви обожавате. Ако имате божанства имаћете и жртава. Чувајте се да не останете без иједног божанства, да се жртвени пламен не би у вама угасио. Будите ревносни свештеници свога олтара, потпаљујте сваки дан жртву Богу и свему онемо, што стављате близу Бога.

„Будите велики у истрајности. Газите трње и пењите се на висину истрајно. Заташкавајте болове ваше песмом о будућој срећној отаџбини. Трпите, но певајте. Нека вам сузе теку од бола, но нека су вам уста отворена вазда не за јаук но за песму. Живите будућношћу и газите садашњост. Измичите само напред и не обзирите се, јер ко се обазре претвориће се у камен. Нека се вашој истрајности задиви и небо и земља, и сви народи, који су на земљи.

„Нека величина ваша постане гласна на све стране; нека се чује као труба јерихонска. И од звука величине ваше нападаће зидови, који нас стежу и све спољне везе, које нам се упијају у тело, и ми ћемо се осетити слободни. И место да седимо украј пута поред утакмице великих и слободних и вајкамо се на судбу своју, ми ћемо и сами, као велики и слободни, стати у ред такмичара. Помолимо се само Богу:

— Боже, чије смо презрење ми тако често изазивали својом малодушношћу, и чије презрење изазива цела наша садашњост, подигни нас пале и охрабри нас обесхрабрене. Код тебе, Боже налази се наша будућа срећна небеска отаџбина, у којој царују љубав и мир. Једино код тебе! Наш свети цар приволео је се томе царству небеском; ми, потомци његови, стојимо уза свог светог цара—мученика. Само кроз мучеништво долази се на небо, — подржи нас, Боже, у мучеништву. Само ће хероји правде видети лице Твоје, — ах, Боже, ти једини можеш удахнути живот у мртве кости и херојство у мале душе! Ми не желимо једну земаљску отаџбину, у којој би благовали, но у којој би робови, браћа наша, имали више слободе, и сужњи, синови Твоји, више светлости. Ти си нам сведок, Боже: ми не чезнемо за једном земљом, у којој тече мед и млеко, ми чезнемо за једном земљом, у којој ће се правда Твоја сјајније показати, и име Твоје достојније славити. Једини Велики Господару, осветли ум и подигни срца слугама својим, да никад не чезну за неправдом и никад не клону у борби за правду. Амин.

Говорена једног обичног несрећног дана

О ВЕЛИКОМ ИМЕНУ

*Господе, Господе наш, како је величанствено
име Твоје по свој земљи!
Ко ће исказати силу Господњу?
испричати славу Његову?
Не узимај узалуд имена Господа Бога својега;*

*јер неће пред Господом бити прав,
ко узме име Његово узалуд
(Псалм 8, 9; Псалм 106, 2; II Мојсеј. 20, 7).*

Vac avertentibus oculis, ut non videant veritatem S. Aug. Soliloquia cap. XXXIV, 4.

Моје одело, господо, казује вам већ каква је моја проповед. Прастарог је кроја моје одело, прастара је и проповед моја. У једној речи изражена је сва моја проповед. То је опште–позната реч, у свима временима историје, у свима крајевима света, у свима срцима, на свима језицима. То је име некога изнад нас.

Кад Кинези гледају у разорану земљу, како из ње клија и једра бујан, нов живот, они погледају један другог, и са страхопоштовањем изговарају реч: Тао.

Кад Индијанци украј Ганга посмотре раскош у броју и облику и боји живота испод себе и око себе, кад виде дебели Ганг и прозрачну атмосферу изнад њега, они се погледају и са умилношћу изговарају реч: Брама.

Кад Арабљани путују ноћу са својим караванима по пешчаним пустињама и виде над својим главама златну звездану прашину, расејану по кадифеном небесном тепиху, они се згледају и са одушевљењем изговарају реч: Алах.

Кад Египћани погледају у сунце, које се свако јутро огледа у Нилу, они се згледају и изговарају реч: Пта.

Кад Грци погледају на тело човечје, они се задиве лепоти његовој, и погледавши се изговарају реч: Зевс.

Кад стари Словени осмотре црне облаке, испресецане црвеним муњама и наоружане силним громовима, они у страху изговарају реч: Перун.

Кад ми Хришћани посмотримо на све то, кад видимо плодну разорану земљу, која се почиње одевати зеленилом, и кад видимо раскош земаљских производа, и звезде над собом у ноћи, и сунце после ноћи, и тело човечје у лепоти његовој, и гром у страхоти његовој, ми се згледамо и с љубављу изговарамо реч: Бог.

Ова једна реч и сачињава сву моју проповед. Кратка реч, но опсежан смисао! Кратка реч, но магична моћ! Кад се ова реч изговори непослушном детету, оно слуша.

Изговорена зликовцу, који се злочинством обогатио, ова реч улива страх.

Изговорена праведнику, који страда због своје праведности, ова реч улива храброст. Изговорена болеснику, ова реч даје здравље.

Изговорена бродоломнику на морским таласима, ова реч улива наду.

Изговорена родитељима на гробу њиховог детета, ова реч производи један дубок уздах олакшања.

Изговорена владоцима, заузетим бригом о своме народу, ова реч јача срце и осветљава дух.

Изговорена гордим, ова реч смирава.

Изговорена презреним и поништеним, ова реч подиже.

Изговорена војнику у рату, ова реч разгони страх од смрти.

Изговорена разочараном у животу, ова реч служи као котва, за коју се он хвата.

Изговорена изневереном од среће и пријатеља, ова реч спасава од самоубиства.

Изговорена жалосним, ова реч разведрава лице.

Изговорена веселим, ова реч чини озбиљним.

Мудре ова реч чини још мудријим, богате још богатијим, просвећене још просвећенијим, учене још ученијим, племените још племенитијим, моћне још моћнијим, срећне још срећнијим.

Зар то није једна магична реч? Зар има речи на небу и на земљи, која би могла магичније дејство произвести?

Изговарајући ово кратко име, кренуло се једно мало пастирско племе из Арабије да осваја свет. И одушевљено тим именом оно је покорило сав свет од Арабије до Шпаније, покорило га својом снагом и украсило га својом уметношћу.

Изговарајући ово кратко име Колумбо се кренуо на бескрајну водену пучину да тражи Америку, у коју сем њега нико није веровао.

Изговарајући ово име велики Њутн сазнао је за једну велику тајну небесне механике.

С овим именом завршили су своју философију највећи класични мислиоци: Платон и Аристотел.

С овим именом ишли су у бој победоносни Кромвел И Карло XII и Суворов.

С овим именом узимали су перо у руке славни Данте и Милтон и Шилер и Толстој.

С овим именом узимали су кичицу у руке Рафаел и Микеланђело, највећи сликари.

С овим именом распростра је Христово учење апостол Павле, по Азији и Европи.

С овим именом на језику завршио је свој живот недавно умрли славни шведски књижевник Стриндберг.

Ово име поменули су српски устаници пре сто година, кад су се кренули на велико дело ослобођења свога племена. Ово име поменули су јутрос стотине хиљада грађана ове земље, који су изашли у своје њиве да раде свој дневни тежачки посао.

Ово име поменуто је овога јутра у нашем владалачком двору и у безбројним другим домовима, пошав од двора на Теразијама до дрвених колиба на Златибору и Копаонику. Њега су изговориле многе учене и умне главе, њега су прошаптали многи старци и младићи, њега су призивали у помоћ многи здрави и ослабљени, њега су протепала и деца, која не знају значење његово, и малоумни, који знају само да понављају туђе речи.

И тако из дана у дан.

То име сачињава моју проповед. Ја знам, да многи људи не помињу то име. Знам, да многи нису ни ради, да се то име помиње. Знам, да многи то име руже и обесвећују. Мене то не изненађује. Што год је један човек већи, то више противника има. Бог има више противника него ма који велики човек на земљи, јер и величина Божја надмашује сваку величину људску.

Но, зар ће име Божје бити мање, ако га неки људи не помињу? Зар би име Божје било мање, кад га ниједан човек на земљи не би помињао? Не, заиста. Оно би било исто тако велико без људи као и с људима. Ако људи не би помињали име Божје, Бог ипак не би остао непоменут. Поменула би га многобројна сунца и безбројне звезде и тајанствени легиони духовног света, које је он створио. А кад би и сви људи на земљи посведневно помињали и славили име Божје, слава Божја не би била много већа, и име Божје не би било много чувеније у васиони. На тврђим основама засновао је Бог своју славу него што је човечји род. Зидати славу на људима то значи зидати је на песку. Зидати славу на људима значи зидати је на једној пролазној сенци. Ко је славио Бога пре те сенке, и ко ће га славити после? Гле, наука утврђује, да је земља пре неколико хиљада година била сва под ледом, и обоснива могућност, да ће земља опет бити под ледом. Ко је дакле, славио Бога онда, кад су се глечери блистали на оним местима, на којима се сад блистају наши храмови у част Бога? И да ли ће ко славити Бога онда, кад наши храмови и градови и гробља с нама заједно буду покривени

гледерима? Или ће с ишчезнућем људи са земље ишчезнути и слава Божја и иструлити у мраку, под ледом и снегом, као што ће и тела наша иструлити?

Не, господо, није слава Божја зависна од нас, али је наша слава зависна од Бога, — наша слава и наша срећа. Замислите, колико би мање среће било међу људима, кад би се име Божје наједанпут сасвим заборавило на земљи, те кад човек не би умео ословити никога вишег и моћнијег од себе? Милиони оних, који су живот свој везали једино за то име, осетили би се тад као што се осећа онај ко се над бездном држи за једну грану онда, кад му се та грана исклизне из руку. Било би тад далеко мање милости и племенитости и правде на земљи, мање радости и осмеха, мање витештва и одушевљења. Зло би се сасвим издигло из свога понора и бацило би своју сен на цео свет. Добро би било побеђено и срушено у таму, у понор. Тријумф би припадао злу.

Тако би било у случају, да се сасвим не зна за име Бога. Но нама је тешко, или боље рећи немогуће, представити себи човечанство и историју и културу човечанства, од почетка до данас, замисливши и једно и друго и треће без Бога. Јер пола историје човечанства чини Бог, пола — човек. Име Божје уписано је крупним и црвеним словима у историји и култури човечанства. Путујте по свету, и уверићете се у ово. У Европи, која представља данас најпросвећенији континент света, у сваком граду, у који ступите, и у сваком селу, поред кога прођете, прочитаћете пре свакога имена име Божје. То име исписано је високим и раскошним храмовима, који надвисују остале грађевине својом висином и надмашују их својим богатством. Дом Божји свуда ће вам пасти у очи пре и више од домова људских. У Индији исписано је име Божје пагодама, које заслужују више дивљења но читави градови. У Египту исписано је име Божје огромним пирамидама, које су надживеле многе градове и многе народе. Једини украс прљавих мухамеданских вароши јесу лепи молитвени домови Божји. Јевреји, један по целом свету расејан народ, бележе и данас име свога Бога, Јехове, раскошним синагогама по свима својим насеобинама.

Шта вреди прећуткивати ово име, и мрзети га и клеветати, кад се оно не да избрисати и не да умањити? Ми долазимо и пролазимо, а оно остаје исписано пламеним језицима по небу. Ово име обогатило је живот појединаца. Ко се одрекне тога имена, тај се одрекао једног великог богатства. Ко избрише из свога срца и ума ово име, тај пресушио у себи један извор богатства моралног и духовног. Ко навраћа друге да се одрекну овог имена, Тај пљачка у свога ближњега веће благо од сребра и злата. Јер Бог је благо, које преостаје човеку и онда, кад му нестане и сребра и злата. То благо желео бих ја да и ви сви имате и сачувате при себи, драга браћо. То благо, то је луксуз за животиње, но то је потреба за човека. Кад би човек живео о самоме хлебу, Бог би му био луксуз. Но не живи човек о самоме хлебу. Кад би човек имао само стомак, Бог би му био најнепотребнија ствар. Но човек има и разум и срце, који захтевају за себе хране онако исто као и стомак за себе. За разум и срце човек нема здравије хране од Бога. Ко Бога носи у разуму и у срцу своје, тај корача сигурној победи. Кад су најмудрији људи у историји носили Бога у своје разуму и срцу, како ми, мање мудри, да му затворимо приступ у свој разум и своје срце? Кад су најмоћнији људи у историји сматрали Бога за велико благо, како ми, мање моћни, да то благо одбацимо као штетно? Кад најпросвећенији народи света изговарају име Божје као највећу светињу, како ми, мање просвећени, да се стидимо тог имена? Нама Србима, који смо почели много и који нисмо довршили ништа, Бог је неопходна потреба а не луксуз. Ко хоће да дела велика дела, тај мора имати и мисли велике. А највећа мисао, која је икад могла стати у једну људску главу, јесте мисао о Богу.

Једну велику мисао, господо, ја вам проповедам, и једно велико име. Прастара је моја проповед, прастара и увек нова. Та велика мисао невидљиво је покретала кола живота људског, као што електрика невидљиво покреће електрична кола. То велико име, које вам ја проповедам и које ми сви треба један другом да проповедамо, није тешко запамтити, није тешко изговорити, није тешко поштовати, није тешко славити. То велико и спасоносно име јесте — Бог. Амин.

Говорена ма кад, ма где, ма коме

О ОМЛАДИНСКОМ ПЕСИМИЗМУ

*Ради и не очајавај! Рад је мисија човекова на земљи.
У основи узето, сваки прави посао је религија.
Дивљења је достојна изрека старих монаха: laborare et orare.
Храброст коју ми желимо и ценимо,
није храброст пристojно умрети но мушки живети.
Не треба човек да се тужи на своје време;
то не помаже ништа.
Време је зло? Но, ти си ту да га учиниш бољим.
Карлајл
Нада нема право ни у кога до у Бога и у своје руке.
Горски Вијенац*

Ја сам потпуно свестан незнатне части, у којој ви, млада господо, држите овај чин, у коме се ја налазим. Но што се тога тиче молим вас једно: не допустите никад, да вас збуну или фрапира положај или звање или униформа једног човека. Знајте, да је наш друштвени положај зависан више од друштва, у коме смо, но од нас самих. Зато не варајте се и не цените никад човека по његовом друштвеном положају. Не цените човека по ономе што је независно од њега на њему, но цените га по ономе што је на њему, само од њега лично зависно. Оно што је од нас лично зависно, то је карактер наших осећаја, карактер наших мисли, и карактер наше воље, — једном речју: карактер наше душе. Од тога смо ми господари.

Нека вас радује то, ако ја из овог чина будем користан друштву, у коме се налазим. Нека вас охрабри то; јер кад се из овог чина, потиснутог давно из првих по части редова, може учинити један минимум добра, онда куд и камо ће лакше бити вама чињење добра, вама, који нећете бити монаси, као ја, но професори, официри, судије, политичари, министри. Но не варајте се ипак: спољашњи ваш положај само ће вам олакшати чињење добра, но он вас неће учинити способним за добро, ако ви сами себе, независно од положаја, не оспособите за то. Епиктет, стојички философ, био је роб, и као роб био је добар и узорит. Калигула је био цар, но низак и бескарактеран.

Неће вас официрски мундир учинити храбрим, ни свештеничка мантија милосрдним, ни судијска тога праведним, ни министарска фотеља моћним, ако душа ваша није испуњена храброшћу и милосрђем и правдом и моћи.

Ви морате имати душу, која ће бити способна за три ствари: 1) да поднесе живот, 2) да заволи живот и 3) да жртвује живот. Такву душу ви нећете никад имати, ако сте песимисти.

Песимист не може жртвовати свој живот. зато, што живот за њега нема вредности. Кад човек даје нешто што воли, он жртвује, кад даје нешто што мрзи, он не жртвује, но баца.

Песимист, даље, не може волети живот, зато што му се чини без довољног смисла и без довољно радости. Живот је за њ бесмислица и бол, а бесмислица и бол, или бесмислен бол не може се волети. Песимист, најзад, не може ни поднети живот, из истог разлога, из кога он не може ни волети живот. Бол, коме човек види смисао и крај, може се поднети, но бол, коме човек нити види смисао ни крај, не може се поднети. А живот је за песимисте бесмислен и бескрајан бол.

Ако сте песимисти дакле, онда ви нећете моћи ни жртвовати, ни волети, ни поднети живот. Душа ваша неће бити способна ни за једну од ове три ствари. Она ће бити способна можда за друге три ствари, наиме: или за ступидно или збуњено тумачење, или за факирску непомићност и укрућеност, или за самоубиство. У сва три последња случаја нити ћете ви бити од какве вредности за живот, нити ће живот бити од какве вредности за вас. У сва три случаја живот ће вас у својој вечитој хитњи презриво погледати и пројурити мимо вас. Као хучна и сребрна река пројуриће живот мимо вашу песимистичку бару, из које ћете се ви узалуд бацати на њ блатом и клеветом. Мислите ли, да ћете замућити живот? Не, замућите само свој поглед и своју душу. Мислите ли, да ћете својим песимизмом зауставити и уништити живот? То је тако невероватно, као што је невероватно, да ће један слон, који стоји под нијагариним водопадом, својом сурлом вратити водопад натраг.

Ваш песимизам то је ваш немоћан пркос животу. Од тога пркоса болујете и трпите ви, као део живота, а не живот као целина. Ја сам и узео да говорим данас о вашем омладинском песимизму зато, што тај песимизам доноси вама бол и трпљење. Песимизам ваш је бол и трпљење на првом месту за вас, који сте жудни радости. Он је бол и трпљење и увреда за вашу отаџбину, која вас подиже, да прослављате себе и њу у својим делима, а не да седите и плачете на обалама Саве и Дунава у ропству свога песимизма, као што су седели и плакали стари Израјљци на рекама вавилонским, у ропству цара Навуходоносора. — Зар не личи ваш песимизам на једног оријенталног, малог и злобног деспота, који окива и гњечи људе? Ја вам желим од срца, да се увек можете дубоко застидети, кад се осетите поданицима мрачног и злобног оријенталног деспота — Песимизма.

Ја видим две врсте омладинског песимизма. Један се песимизам односи на живот уопште, други се односи специјално на живот људски.

Први или индијски песимизам обузме и савлада душе оних младих људи, који дуго живе под импресијом светског бола. Што дуже траје једна импресија, то универзалнија постаје она. Као што лопов постепено поверује, да цео свет краде, и као што истинит човек помисли, да цео свет говори истину, тако и страдалник помисли, да цео свет страда.

У *Упанишади*, светој књизи Индијаца, стоји написано: „човек, који је поседнут вољом, мислима и вером, јесте роб, онај, који није поседнут, слободан је. Зато, ако се човек ослободи воље, мисли и вере, — то је знак слободе, то је пут, који води Брами, то отвара врата, кроз које се прелази на другу обалу мрака", тј. кроз која се улази у Нирвану. Но који је то смртни, који није поседнут вољом, мислима и вером? И који је то смртни, који се свега тога ослободио и остао жив? Ниједан; чак ни сам Буда, главни учитељ песимизма индијског. Чак ни он се није до смрти своје могао ослободити воље, мисли и вере; до смрти своје он је *хтео, мислио и веровао*. Он је *веровао* постојано у Нирвану, он је *мислио* непрестано о овоме призрачном, метапсихозном, страдалном, и ономе бесвесном, нирванском, спокојном свету, он је, најзад, хтео, - хтео је да се отресе жеље за овим светом и да приведе друге људе ономе сазнању, које је његову душу испуњавало. Људи су могли доћи потпуно до онога

сазнања, коме их је Буда водио, но људи се нису могли потпуно одрећи своје воље, својих мисли и своје вере. У својој тежњи, да се одрекну воље и мисли и вере, следбеници Будини су само успели да ослабе то троје, што чини садржину живота, т.ј. успели су само да ослабе живот.

Шта је учинио Буда својим песимизмом? Учинио је то, да је од једног ратоборног и живахног народа, какви су били Индијци пре њега, постао један немоћан и погружен и успаван народ, који данас није у стању чак ни својим баснословним бројем од 300 милиона да да отпора једној небудистичкој, хришћанској посади од 50 хиљада људи.

Песимизам индијски пренео се у Европу као и индијска куга. Од ова два зла, која је Индија дала Европи, не зна се, које је горе. Куга разорава тело, песимизам разорава душу. Христос је рекао: не бојте се онога, ко тело убија, бојте се онога, ко душу убија. Шопенхауер је пресадио индијски песимизам у Европу. Он је постао на тај начин убица многих душа, нарочито младих. Он је одбацио из учења Будиног само метапсихозу, сеобу душа после смрти, остало је све задржано у главним тачкама.

Ево тог учења. Воља је суштина света и воља је коб света. Сва бића постоје као објективизација једне универзалне воље, и сва бића трпе зато што су воља. Цео живот је „ewiges Werden, endloser Fluss“, вечито постајање, бескрајан ток; цео живот је испуњен једном трком од жеље до задовољства, и од задовољења опет до жеље. Жеља је страдање због немања нечега, задовољење је страдање, јер свако задовољење је разочарање. Треба побећи из вртлога жеља на острво, које се зове сазнање. У сазнању, да је цео свет воља, и да је у вољи бол и страдање, и у негацији те воље, налази се једино могуће спасење за човека. Живот је ништа, смрт је ништа; живот је ништа плус бол, смрт је ништа без бола; смрт је, дакле, боља од живота.

То је европско издање индијског песимистичког јеванђеља. Шопенхауер није имао ни издалека онога успеха у Европи, који је имао Буда у Индији. Он је препричао у непопуларној дијалектичкој прози оно, што су свете књиге индијске изразиле једном високом поезијом. А познато је, да једно учење, које изражено у прози придобије једнога следбеника, изражено у поезији придобије стотину. Песимизму Шопенхауеровом сметало је, даље, европско хришћанство, које није негирало но само облагорођавало и преображавало вољу људи. Хришћанство је одржало превагу над поевропљеним будизмом још и својом конзеквентнијом телеологијом. Шопенхауер је учио, да сваки посебни акт воље у свету има свој циљ, но да универзална воља нема никакав циљ. Хришћанство је учило и учи, да сваки акт воље у свету има свој циљ, и да и универзална или Божја воља, следствено, мора имати свој циљ. Свет је, сходно хришћанству, један систем целисходности, јер свет је целисходан не само у маломе но и у великоме, не само у појединачним и пролазним феноменима, но и у скупу свих тих феномена, и у суштини њиховој. Шопенхауер је схватио свет као једна огромна кола са безброј много точкова и паоца и осовина. Сваки точак и паоц и осовина има свој циљ, док цела кола немају никакав циљ. Многи точак и паоц и осовина светле својом светлошћу и виде својим очима, — то је разбуђена мисао у њима — док кола јуре без светлости и без очију, по вечноме мраку. Свет се бранио од учења Шопенхауеровог једним конзеквентним закључком. Ако точкови и паоци и осовине и сви делови имају циљ, онда несумњиво и цела васионска кола имају циљ, и: ако точкови и паоци и осовине светле и гледају, онда и кола нису у мраку и нису слепа. Васиона, отуда, зато што је васиона, има и већи и извеснији циљ но један њен део и више интелигенције но један њен део, ма се тај део звао и Шопенхауер. Васиона има боље очи од Шопенхауера и више мисли од Буде и од Шопенхауера. Универзална воља неминовно је везана с универзалном интелигенцијом. Воља

није нигде слепа, њој свуда светли интелигенција, ако не увек пробуђена, иманентна, онда неизоставно трансцендентна интелигенција.

Шопенхауер није имао успеха у Европи још и зато, што он сам по себи није био пророчка природа, какви су били оријентални проповедници песимизма. Т.ј. он се није показивао толико у животу песимист, колико је био песимист на речи. Кад читате биографију Шопенхауерову, ви ћете се и сами уверити, да Шопенхауер није ниуколико био песимист у животу. Ви ћете видети, да је он најскрупuloзније чувао свој живот, о коме је писао, да не вреди ништа; видећете, да је он остао ригорозне воље до дубоке старости, мада је проповедао негацију воље; да је био пун жеља, нарочито жеља за славом и новцем, и да ни старост ни философија није могла те његове жеље укротити. Кад прочитате и дела Шопенхауерова и његову биографију ви ћете одмах рећи: или је Шопенхауер глумац у животу или у философији својој. Живот и философија његова не потврђују једно друго но демантују једно друго. Код оснивача вере није тако: код њих је мисао дупликат живота, и живот дупликат мисли. Код њих је живот њихов најјачи доказ вере њихове, философије њихове. Христос је доказао своју веру својим животом. Он је не само могао да поднесе живот, но могао је и да љуби живот, и да га жртвује. Христос је учио, да треба жртвовати живот из љубави према животу, и он је жртвовао свој живот. Шопенхауер је учио, да се треба одрећи живота из одвратности према животу, и он се није одрекао живота. Самопожртвовање је конзеквенца Христовог учења, зато су се и Христос и апостоли његови жртвовали. Самоубиство је конзеквенца Шопенхауеровог учења, — Шопенхауер се није убио.

Цените сваку философију по могућности њене Етике и по култури, коју она инспирише. Је ли могућа Етика Шопенхауерова? Сам је Шопенхауер доказао, да је немогућа. Је ли пак немогућа Етика, као конзеквенца једне философске поставке, онда је немогућа и та философска поставка. Даље, какву културу инспирише песимизам Шопенхауеров? Никакву. Човек, који негира вољу, негира тим самим и културу, јер култура је производ воље. „Шопенхауер је непријатељ човечанства!" узвикује отуда Јелена Келер. Но не, зашто непријатељ човечанства? Буда је био непријатељ једнога целог народа; Шопенхауер је био само непријатељ свој: за реку човечанског живота Шопенхауер значи онолико, колико једна стена у кориту једне обичне реке. Кад посматрате једну реку у равници, ви и не опажате њен ток, она вам изгледа као један успаван лењивац, но кад је посматрате у брдима, како скаче и пенуша се преко стена, како режи и прети, и пева и шишти, ви као да гледате једног ратоборног војника, како отима победу. Таква је једна стена Шопенхауер у реци човечанског живота. Таква је стена и Буда, и пророк Јеремија са својим вавилонским плачем, и Јов пре свога покајања; такве су стене и сви остали песимисти, колико их има, сви који су хтели да спрече и зауставе ток живота. Без њих би живот био као река у равници, као успаван лењивац. Но они су стене, против којих се живот мора да оружа и брани, јер живот је у суштини оптимистичан. Кад удара о те стене живот се показује живот; кад се пенуша и бори живот се показује млад и нов. Да ли је ватра непријатељ гвожђа? Не, она га чини челиком. Тако Веде и Шопенхауер мене нису декуражирали у моме оптимизму; напротив, они су га очеличили. Ја сам у њима прочитао све оно, што се уопште може рећи против живота. Све то није много, верујте. Све то само може да нас утврди у нашем оптимизму. Није, дакле, Шопенхауер непријатељ човечанства, како вели Јелена Келер, но непријатељ искључиво свој.

Но знате ли, ко је Јелена Келер? То је највећи демант песимизма у наше време. То је девојка, слепа и глувонема од друге године свога живота. Једно несрећно створење јел' те? Ни у ком случају; то је најоптимистичнија душа, каква се само да замислити. Својим

титанским напором успела је она, и поред својих ужасних недостатака, да се успне на толику интелектуалну и моралну висину, да је стала у ред најотменијих савремених учитеља човечанства. Она, слепа, постала је вођ многим окатим; она, глувонема, постала је врло речити проповедник оптимизма с оне стране океана. Она, слепа и глувонема, може да подноси живот. Понеко од вас пак, ко може да види сунце и звезде, и може да чује музику и може да искаже своје радости и своју тугу, не може да поднесе живот, но долази на мисао о самоубиству.

Но слепа и глувонема Американка не само подноси живот, она може више: она воли живот. Понеко од вас не воли живот. Но замислите себе слепим и глувонемим у току двадесет година, и замислите, да наједанпут будете из те дуготрајне ноћи изведени на дан, да вам се отворе очи и отворе уши и одреши језик! Би ли онда волели живот, или би били песимисти? Гле, Јелена Келер воли га и у својој вечној ноћи, у којој јој светли само дух њен; кудикамо би га она више волела, кад би на један пут и она могла видети и чути оно, што ви видите и чујете.

Но слепа и глувонема Американка не само подноси и воли живот, она је у стању и да жртвује живот. Она га већ жртвује, јер га је посветила добру других, добру понижених и увређених људи, добру обесхрабраних и очајних.

Би ли ви могли посветити свој живот добру других људи? Своме пријатељу, на пр.? или отаџбини? или човечанству? Ако сте песимисти, не можете, јер, пре свега, немате шта да жртвујете, пошто је живот ваш без вредности у очима вашим, и онда не можете још и зато, што сматрате и сваки други живот без вредности, те отуда и недостојним помагања и подржавања.

Ако сте оптимисти, лако ће вам бити и подносити и љубити и жртвовати живот.

Оптимист је човек, који ради с вером и надом. Хоћете ли да постанете оптимисти, онда радите. Песимизам је болест, од које је рад лек. Никад медицина неће измислити савршенији лек против песимизма од рада. Карлајл, велики оптимистички мислилац, у исто је време велики проповедник неуморног, непрестаног рада. „Ради и не очајавај“! То је девиза, које се он држао, и коју је другима проповедао. Наполеон није имао времена да буде песимист, јер за песимизам треба доколице, а велики освајач света имао је свега више но доколице. Он је радио 18 сати из дана у дан. Кад би ви само половину тога времена посведневно и систематски радили, отаџбина ваша била би срећна. Достојевски је имао падаћу болест, и био је иначе слаба здравља, па је ипак сваког месеца писао по четири штампана табака најлитерарније и најсадржајније прозе, какве има на руском језику. И под теретом своје страшне сиромаштине и страшне болести. Достојевски је био оптимист. Оптимисти су били и сви они велики и мали људи, који су стварали у овоме свету све оно, што је добро и корисно. Цела култура, у којој сте ви рођени и која вас окружава, створена је од оптимиста. Дела песимиста су непозната у овоме свету. Овај свет зна само за њихове уздахе и вапаје, но не и за дела.

Друга врста омладинског песимизма односи се специјално на људски живот. Овај песимизам је делимичан по времену, јер се односи или на прошлост, или на садашњост или будућност, и јер се односи или на једну личност, или на цео народ или на цело човечанство. Русо је био велики оптимист у погледу целе природе, изузев једино човека. Кад је ценио човека у историји, и друштву, Русо је био велики песимист. Он је мислио, да је човек пао, чим се „удаљио од природе“, а удаљио се од природе, чим је почео живети у организованом друштву. Све је било добро, док је човек живео без друштва и културе, као животиња, све је се изврнуло и постало зло, од како су се људи удружили и култивисали. Отуда цела

историјска прошлост и цела садашњост је погрешна, све људске институције основане на неправди, сва уметност на лажи, све законодавство на сили. „Све је добро, кад излази из руку Творца, све се квари у рукама човековим“. Тим речима почиње Русо своје славно дело „Емила“. У другом једном свом делу вели Русо: „Човек се рађа слободан, међутим свуда је у оковима“.

Други један велики песимист у оцени људске историје био је Лав Толстој. Људи су од онда несрећни, од када су напустили природну простоту живота и компликовали своје потребе. Културни људи, како из прошлости тако и из садашњости, за сажаљење су због тога, што се брину о многоме непотребном. Веровати у Бога, живети за друге људе и бавити се земљорадњом потпуно је довољно за срећу људи. Толстој је песимист у погледу цене историје људске, уколико она значи удаљење од простог земљорадничког живота. Цео културни свет пошао је једним путем, који у пропаст води. Култура је учинила Запад бедним, култура је ставила Америку у службу Мамону, култура чини и Русију несрећном. Шта да се ради? Толстој вели: „Само једно и врло просто: живети мирним, земљорадничким животом, подносећи она насиља, која се могу вршити над нама, не противећи им се силом и не узимајући учешћа у њима“.

За Русоа и Толстоја не би могла чак ни Јелена Келер, и не би никад нико могао рећи, да су они непријатељи човечанства, и ако су песимисти. Јер њихов песимизам ипак није безнадежан и убитачан као песимизам индискошопенхауеровски. У основи и Русо и Толстој били су оптимисти, јер су обојица веровали у Божје провиђење и у бесмртност душе. А вера у Бога, у провиђење и у бесмртне душе не може довести до очајања човека ни у најцрњој ноћи, ни у најтежем болу. Само та Русовљева и Толстојева вера у Божје провиђење стоји у оштрој контрадикцији с њиховим песимизмом у погледу људске историје. Јер ако се провиђење Божје показује свуда у природи, како да се оно не показује и у људској историји? А ако се показује и у људској историји, онда како да људска историја толике хиљаде година лута једним погрешним путем, који се завршава пропашћу и амбисом? Како да у целој овој природи, над којом се носи дух Божји, све буде у своме реду, а једино живот и рад милијарде људских бића, која су живела и која живе на овој звезди, да представља један бесмислен хаос?

Дакле, или нема провиђења, или човечанство није залутало, кад је пошло путем културе. Но како, по непоколебљивој вери и Русоа и Толстоја, провиђења има, то онда, човечанство није залутало. Култура је отуда неопходна. Бог није створио људе са жељом да они кроз све време свога битисања на земљи остану у примитивној простоти и монотоности живота, искључиво као пастири и земљорадници, но да се развијају и усавршавају. Но култура значи страдање? рећи ће се. Да, култура у истини значи страдање, и то велико, но значи и радост: радост у изналажењу, радост у стварању, радост у надметању, радост у зидању нових форми живота и нових комбинација снага.

Ја држим, да су Русо и Толстој били сувише занети буколичком поезијом, и да ни један ни други нису довољно рачунали са стварношћу живота. Зар су бољи планински козари и говедари од Хелен-Келер и Емерсона? Нису ни бољи, нису ни срећнији. Шта је боље: један стуб неотесаног камена, или једна камена уметнички израђена статуа? Ја сам за уметнички израђену статуу, ви бирајте! Ја сам за културу, ви бирајте.

И Толстоја и Русоа култура је дигла на ону висину, на којој су били, и са које се нису могли спустити, иако су проповедали то спуштање. Толстој је до смрти писао књиге а није орао; Русо се до смрти потуцао по летњиковцима и салонима хиперкултурног, аристократског света, а није отишао да чува стадо на Алпима или Пиринејима. И за њих

двојицу, дакле, повратак са пута културног, којим корача човечанство, био је немогућ; кудикамо је то немогућније за цело човечанство. Зато је човечанство с респектом послушало и Русоа и Толстоја и продужило својим путем, путем културе, с узвиком: „Ја морам овуда“.

Ако ипак нисте разуверени у оправданост песимизма ова два необична човека у погледу људске прошлости и садашњости, онда ја вас молим, замислите пред собом грофа Толстоја и Ж.Ж. Русоа, као двојицу између супремних представника културе прошлости и садашњости, и замислите поред њих два сива, од културе недирнута човека из каквих дивљих планина. Ставите Толстоја и Русоа себи на десну, ставите два примитивна чобанина на леву страну, разгледајте их добро и само пресудите, шта је боље: примитивност или култура?

Ако нађете, да више вреде два некултурна чобанина од Русоа и Толстоја, онда је заиста сва историја човечанства једна трагична заблуда; ако пак нађете, да више вреде Русо и Толстој од њихових примитивних, буколичких идеала, онда знајте, да је песимизам њихов неоснован. Што се мене тиче, ја сам нашао ово последње. —

Поменућу само још две врсте овог делимичног песимизма, далеко од намере, да их изређам све. Знам, да се ни о чем кужнијем не може говорити од куге, и ни о чем песимистичнијем од песимизма. Ја ћу с тога знати економисати с вашим стрпљењем. Ја ћу бити штедљивији према вама од вашег песимизма. Песимизам вас окупира понекад читаве дане, и ви га трпите, претрпите и мене још за неколико минута!

Ове две врсте песимизма владају вашим омладинским срцима далеко више од оне две врсте, које већ поменух. Једно је ваш песимизам према вама лично. и друго је ваш песимизам према вашем народу.

Дозволите ми, да вам говорим интимно. Ја познајем тај ваш песимизам према вама самима. Ја сам га сам преживео. Ви сте сад у времену, кад сваки човек самога себе тражи, и самога себе оцењује.

„За шта сам ја способан?“ „Колико ја вредим?“ Та питања ви сами себи сад постављате. И тражећи одговор на та питања, ви сравњујете себе са великим људима из историје. Испадне ли то сравњење свуда на штету вашу, ви постајете песимисти. Кога од вас нису такнуле у срце речи Цезарева, изговорене пред Александровом статуом: „овај је у мојим годинама свет освојио, а ја нисам још ништа учинио?“ Зар нисте и ви постављали себи слична питања, стојећи у мислима својим пред сваки од великих људи, о чијем сте животу и раду учили у школи?

Ви тражите себе међу великим војсковођама. Наполеон вам изађе пред очи, и ви се уплашите од његове величине, и своје маленкости, и ви губите поверење у себе и шапћете: „Наполеон је једна планина, а ја шљунак под том планином“.

Или ви тражите себе међу великим мислиоцима. Платон вам изађе пред очи, и ви стукнете, и песимизам постаје господар вашег срца.

Или ви сравњујете себе с великим родољубима, с Епаминондом, с Децијем Мусом, с Минином, с Обилићем, и душа се ваша испуни презрењем према себи.

Или ви волите поезију и желите да будете песник. Но кад помислите, да бити песник значи бити у друштву с Виргилом и Милтоном и Гетеом, ви се застидите и с очајањем цепате своје стихове и бацате у ватру.

Или ви желите да будете научник. Но гле, научници су: Њутн, Хершел, Фарадеј, Хелмхолц; - и ви понирете главу међу руке.

Ви волите музику; — но ту је Моцарт.

Ви би хтели скулптуру; — но ту је Микеланђело.

Ви се тражите међу социјалним реформаторима. Но тамо су Солон и Ликург и Алфред Велики и Петар Велики.

И тако тражећи себе и не налазећи нигде и ценећи себе и потцењујући свугде, ви падате у један песимизам, који вас води или једном безпринципном и разузданом животу, или факирској индиферентности и погружености, или пак самоубиству. На које год поље људске делатности у прошлости погледате, ви налазите свуда невероватно велике и генијалне људе, налазите свуда примере *non plus ultra*. И вама се учини, да је човечанство сву своју величину већ показало у прошлости, да се људи садашњости, т.ј. људи нашег времена не могу мерити с људима прошлости, и да специјално ви не представљате савршено ништа у сравњењу с оним људима, који вам из прошлости толико импонују.

Но, не бојте се! Песимизам је ваш апсурдан, страх ваш је страх малога орлића, који из свога гнезда гледа над собом на висини орла, свога родитеља, раширених крила и смела полета, и очајава што је он осуђен, да лежи у гнезду, голишав и нејак, и да прима храну из туђег кљуна.

Не бојте се! Јер и Наполеон, велики војсковођа, био је једно време прост редов, који није никад ни сањао, да му предстоји тако славна будућност.

Платон је био у вашем узрасту у очајању зато, што није могао да пише стихове као Хомер. Он је читао непрестано Хомера, и трудио се непрестано да му подражава. Но увек се љутио на своје стихове и бацао их у ватру. И Платон је, видите ли, себе тражио и себе потцењивао у младићском добу, и не слутећи, какву је славу провиђење њему одредило у будућности.

Франклин је једнога дана ходао беспослен по улицама Филадельфије, тражећи жудно само занимања, ма каквога. И нико на њ није ни главе освртао. Франклин је нашао посла и живо је радио, слагао је слова у штампарији, без имало песимизма због свог скромног положаја. Тог истог Франклина другог једнога дана, после извесног времена, поздрављала је сва Филадельфија пучњем из топова и обасипала га свима могућим почастима, као оца отаџбине.

Једно чобанче у селу Тршићу чувало је овце, и идући за овцама једва срицало слова некакве старе књиге. Оно је сматрало за највећу срећу, да само зна читати и писати. То чобанче постигло је више него што је икад могло пожелети. Оно је без школе постало тако славно, да је добило докторат философије *honoris causa*. Оно је скупило већи до умнога блага нашега народа и показало га и нама и Европи. И то чобанче је прво створило науку о нашем језику. Вук Карацић није имао времена да буде песимист.

Неколико сељака орали су у Шумадији пре сто година. Они су имала само право да ору и ћуте; и они су орали и ћутали. И вера је загревала њихове груди, и песимизам се није дотицао душе њихове. Никад нису мислили ти сељаци оставити своје рало и одати се другом послу. Орање и ћутање било је занимање њихово. орање и ћутање било је занимање и њихових предака кроз читава 4 столећа. Но ви знате, шта се десило? Једнога дана ти сељаци оставе своја рала и припашу сабље и престану да ћуте. И од сељака постану хероји, који су победили ону силу, од које је била побеђена Византија, и постану још политичари, и реформатори, и кнежеви. И ни у једном свом животном занимању ови људи нису се показивали песимисти.

Наша српска прошлост не зна за песимизам. Наше најцрње време у историји инспирисало је једну светлу херојску поезију.

Чак и наши слепци били су оптимисти. Ко би од вас предузео, да напише једну студију о нашим слепцима – гусларима у прошлости? Ја му гарантујем, да би међу тим нашим слепцима нашао неколико Јелена Келер.

Ја вам не кажем: не будите песимисти зато, што слепци нису били песимисти. Ја вам кажем више: не будите песимисти зато, што је ваш песимизам сасвим без основа. Не будите песимисти нарочито у погледу ваше личности, јер ви сами још не можете предвидети, у чему ћете се показати велики. Радите, јер ако радите не можете бити песимисти. Или рад или песимизам.

Ако не можете бити Наполеон, то не значи, да ви не можете бити уопште велики војсковођа; или ако не можете бити Платон, то не значи, да ви не можете бити велики мислилац; или ако не можете бити Виргил, то не значи, да ви не можете бити велики песник. Великих војсковођа има много, великих мислилаца — много, великих песника — много, великих људи сваке врсте — много. Добро је да желите бити велики, но само онда, кад радите да будете велики; али је зло, кад само желите величину, а не радите ништа, да би је достигли.

Ако желите величину и радите за њу, ви не можете бити песимисти; ако само желите величину, а не радите за њу, ви морате постати песимисти. Или рад или песимизам.

Величина се, млади моји пријатељи, не извлачи на лутрији, она се осваја неуморним радом.

Ви морате сад неуморно радити на просвећивању свога ума и јачању своје воље. Јер ви морате бити просвећени умом и јаки вољом онда, кад постанете представници јавнога живота. Ма на коју дужност да вас провиђење постави, ви ћете бити велики, ако будете били јаки умом и вољом. Није истина, да ви немате способности. Не жалите се на то; најређи су изузеци они људи, који немају никакве способности. Ја лично чак ни у те најређе изузетке не верујем. Но рецимо, ви осећате уистини ако не никакву а оно малу способност у себи, и ви се не варате у томе. Ипак ви не смете закопати ни ту малу способност, као што је закопао свој добијени таленат онај неразумни царев слуга из јеванђелске приче о талентима. Ви сте дужни радити на увећању своје способности. Познато вам је свакако, шта је Демостен, велики грчки говорник, радио, да би увећао своју говорничку способност. И ви морате уложити толики труд око себе, колико и Демостен. Не закопавајте, дакле, но увећавајте и развијајте дате вам дарове, и ви ћете бити далеко од песимизма у погледу себе.

И најзад — песимизам ваш у погледу народа вашег и отаџбине ваше. Ја бих желео да вам нарочито и засебно говорим о овом предмету: толико је он широк и толико акутан. За овај мах, у вези са осталим, истаћи ћу само неколико мисли, тј. онолико, колико ми још минута преостаје да говорим.

Ви проучавате друге народе, који су достигли врхунац своје моћи и културе, и постајете песимисти зато, што видите свој народ још немоћан и некултуран. Но гле, ви сте песимисти баш због онога, због чега треба да будете оптимисти. Народи, који су дошли до врхунца моћи и културе, могу сад или стајати неко време на томе врхунцу, или ићи наниже. Народи пак немоћни и некултурни имају пред собом још дуге степенице, док се не попну на врхунац.

Француски или немачки омладинци могли би с више разлога бити песимисти но ви. Они могу рећи себи: наши су преци све урадили, за нас није преостало ништа. Но с каквим разлогом можете ви бити песимисти, ви, чији су преци само почели да раде, ви, који се налазите на почетку једног новог стварања, ви, пред којима се открива тако пространо и тако необрађено поље делања, ви, пред којима се простире тако дуг пут за трку и утакмицу?

„Ми смо мали!" Таква вам мисао можда улева песимизам у душу. Но реците, по чему смо мали? По броју, јел'те? Но гле стари Грци били су мањи бројем од нас Срба, па су ипак задивили свет својом величином. Или смо мали по способности, јел'те? Ми се нећемо хвалити својим способностима, но ја вам кажем, ради вашег охрабрења, да до сад ниједан

виђен и способан човек у Европи није о нама рекао, да смо мали по способности. Ја немам времена да ређам све те виђене људе. Кад бих их ређао, ја бих почео с Пушкином и Гетеом.

„Наш цео савремени живот је мали"! Може бити тако ви мислите и због тога се подајете песимизму. Ја вас уверавам, да не постоји мало време и мали живот у историји човечанства. Постоје само велика времена и припрема за та велика времена. Наше садашње време, дакле, може бити или једно или друго. Ако оно само по себи није велико, онда је оно припрема за једно будуће, велико време. У оба случаја, дакле, оно не оправдава ваш песимизам. Јер ако садашњост није велика, она је припрема велике будућности. Она је, значи, припрема ваше величине, јер будућност је ваша. То треба да буде разлог ваше радости а не жалости.

Критикујте нашу националну садашњост, но не очајавајте за нашу будућност. Критикујте оне људе, који сад репрезентују наш национални живот било у религији, било у политици, било у поезији, или науци, или радиности, критикујте их, но не заборавите, да вас само неколико година дели од онога времена, кад ћете ви репрезентовати нашу нацију у свима тим струкама. и кад ћете ви бити изложени критици оних, који сад сричу буквар у основној школи и гледају на вас с респектом као на неку недостижну висину. Достићи ће они вашу висину, а ви ћете достићи висину отаца ваших, и они малишани, који вам се сад диве, биће критичари ваши и судије ваше. Каквом мером мерите онаквом ће вам се мерити.

Ваше је да критикујете, но не трошите много времена на критику садашњости. Много је 1/10-ина. Осталих 9/10-ина ви морате употребити на своју спрему. Није добар онај глумац, који добро критикује туђу улогу; добар је онај, ко одигра добро своју улогу. А одиграће своју улогу добро само онај, ко се с љубављу и енергијом за своју улогу спрема. А љубави и енергије опет не може никад имати песимист.

Не подајте се песимизму, јер песимизам ваш биће најотровнији извор неизмерног зла и вашег и туђег. Духови ваших предака, оних сељака, који су пре сто година створили ову земљу, посматраће вас онда, кад ви почнете руководити овом земљом, као њени војници, књижевници, учитељи, министри. Ваш песимизам ожалостиће душу њихову и одвратиће поглед њихов од вас. „Зар ми, нешколовани, стварасмо, а ви, школовани, разоравате! Зар ми, робови, бисмо оптимисти, а ви, слободни, јесте песимисти — жалиће се они на вас. Једно песимистичко покољење јесте кужно место у историји једног народа. Но народ и кугу преболева. И онда, кад народ оздрави, потомци ваши указиваће на вас као на кугу.

Не подајите се песимизму, јер ваш песимизам биће увреда не само за вашу отаџбину, но још и за цело човечанство. Човечанство је једно братство, ма колико да је оно разбраћено. Сви народи, и сви људи на земљи, чине једну целину, један организам. Тај организам има и болести на себи. Песимизам је болест на организму човечанства. Та болест може бити корисна великом човечанском организму, као што и отров може бити користан у извесном случају, но зашто баш ви да будете та болест човечанства? Тај отров?

Песимизам ваш биће увреда и за сву васиону; увреда за звезде, које ноћу ослушкују ваше мисли и планове; увреда и за сунце, које сваки дан гледа својим великим искреним и оптимистичким оком ваша дела.

И најзад. Песимизам ваш биће увреда и за Творца света, који вас није створио, да се жалите на његова дела, но да покажете своја.

Конференција држана пред школском омладином

